

Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği

Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) 1925'ten bu yana sosyal demokrasi ilkelerine bağlı kalarak Almanya'da ve Almanya dışındaki ÷lkelerde y÷r÷tt÷đ÷ siyaset, eğitim ve danışmanlık alanlarındaki çalışmalarıyla demokrasiyi ve kalkınmayı d÷nya çapında teşvik etmeyi, barışa ve g÷venliğe katkıda bulunmayı, k÷reselleşmeyi dayanışma i÷erisinde şekillendirmeyi, Avrupa Birliği'nin genişlemesini ve k÷kleşmesini desteklemeyi amaçlamaktadır. FES, T÷rkiye'deki temsilciliği aracılığıyla yirmi yıldan uzun s÷redir T÷rkiye ve Almanya'da kendilerini toplumsal bir amaca adanış bireylerin ve sivil toplum kuruluşlarının diyaloğunu ve işbirliğini teşvik etmektedir.

Yayına hazırlayan: Özlem Kaya

Çeviri: Enterkon, İstanbul

Kapak tasarımı: Bertan Kılıçcioğlu

Sayfa d÷zeni: Evren Gön÷l

Baskı: Sena Ofset, İstanbul

© Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği T÷rkiye Temsilciliği

Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği

T÷rkiye Temsilciliği - İstanbul

Cihann÷ma Mahallesi

Mehmet Ali Bey Sk. No: 12 D: 5

34353 Beşiktaş /İstanbul

Tel.: +90 212 310 82 37

Fax: +90 212 258 70 91

Ankara İrtibat B÷rosu

Abidin Daver Sk. No: 5 D: 9

06550 Çankaya/ Ankara

Tel.: +90 312 441 85 96/97

Fax: +90 312 441 85 98

contact@festr.org

www.festr.org

Yeni Anayasa Yolunda

Güney Afrika, İspanya, Almanya ve Polonya'dan
Anayasa Yapma Deneyimleri

15 Ekim 2011'de İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde
düzenlenen konferansın sunum ve tartışmaları

İÇİNDEKİLER

1)	Almanya ve İspanya'da Anayasa Yapım Süreci Deneyimleri	7
2)	Güney Afrika ve Polonya'da Anayasa Yapım Süreci Deneyimleri	35
3)	Türkiye'de Süreç Nasıl İşliyor?	57
4)	Orijinal Dilinde Konuşma Metinleri	73
5)	Konuşmacılar Hakkında	103

1. BÖLÜM

Almanya ve İspanya'da Anayasa
Yapım Süreci Deneyimleri

Michael Meier: Hanımefendiler, beyefendiler; hepinize bu konferansın organizatörleri adına yani Sosyal Demokrasi Vakfı (SODEV), Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES), Küresel ve Yerel Düşünce Derneği (Küyerel), İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Friedrich Ebert Vakfı adına teşekkür ederim. Ben Michael Meier, Friedrich Ebert Vakfı Türkiye Temsilciliği direktörüyüm. İzniniz olursa, genel olarak Friedrich Ebert Vakfı ile ilgili bir iki söz söylemek isterim. Demokrasinin teşvik edilmesi vakfımızın temel misyonu ve en önemli görevidir. Yüzden fazla ülkede faaliyet gösteriyoruz ve Almanya’da on altı büromuz var. Fonlarımız Alman Parlamentosu’ndan temin ediliyor ve bu fonlarla seminerler, konferanslar düzenliyoruz, aynen bugün burada düzenlenen konferans gibi. Aynı zamanda araştırmalar, öğrenci değişim programları, siyasi eğitim ve benzeri programlar uyguluyoruz ve yetenekli öğrencilere burslar veriyoruz. Geleneksel çalışma ortaklarımız arasında parlamentolar, bakanlıklar, sosyal demokrat örgütler, sendikalar, sivil toplum kuruluşları, insan hakları örgütleri, kadın grupları, üniversiteler, medya ve benzeri kurumlar var.

Sayın katılımcılar, bugünkü konferansımız sivil toplum örgütleri tarafından organize edilmiştir. Bu kurumların hepsi Türkiye’nin yeni anayasasına katkıda bulunmak isteyen kurumlar. Amacımız, yeni anayasanın içeriğine odaklanmaktan ziyade, yeni anayasaya bizi götürecek yolu, yani yeni anayasanın hazırlanması ve tartışılması sürecini konuşmak. Bu anayasa, Türkiye’de ilk kez özgürce, şeffaf ve demokratik bir şekilde, halk tarafından, kurumlar tarafından, kişi ve gruplar tarafından hazırlanan, ama özellikle de Anayasa Komisyonu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde temsil edilen siyasi partiler tarafından kaleme alınacak bir anayasa. Aramızda dört farklı ülkenin anayasa uzmanı bulunuyor. İspanya’dan Prof. Dr. Carles Viver Pi-Suñer, Polonya’dan Prof. Mirosław Wyrzykowski, Güney Afrika’dan Dr. Albie Sachs ve Almanya’dan Hans Peter Schneider bugün bizimle birlikte. Konuklarımız kendi ülke deneyimlerini anlattıktan sonra, Türkiye’den değerli uzmanlarımız Prof. Dr. Turgut Tarhanlı ve Prof. Dr. Mithat Sancar da bunları bizim için yorumlayacaklar.

Benim açımdan aslında dört ülke deneyiminin de çok ilginç unsurları var ve bunların bizim Türkiye’de yürüttüğümüz tartışmayı teşvik edici nitelikleri olabilir. Almanya anayasasının birinci maddesi şöyle der: İnsan onuru dokunulmazdır. Almanya’nın İkinci Dünya Savaşı’nda yaşadığı dehşet verici deneyim, insan haklarının korkunç bir şekilde ihlâl edilmesi neticesinde, insan onurunun yeni Almanya anayasasında en değerli ilke olarak muhafaza edilmeye çalışıldığını görüyoruz. Bu nedenle Almanya anayasasının ilk 19 maddesi bireylerin temel haklarına vakfedilmiştir. Aldığımız bir başka ders de şu: erkin bölgesel düzeyde yayılması. Yani siyasi erkin hiçbir zaman merkezi hükümetin veya birkaç kişinin elinde toplanmaması. Böylesi zor bir dönemde, Almanya’da anayasa kısa bir sürede, sivil toplumun katkısı alınmadan bir grup uzman tarafından hazırlandı. Prof. Hans Peter Schneider bize bu konuyu anlatacak. Polonya, aslında Avrupa’da 1791’de anayasasını kabul etmiş ilk ülke ve Polonya Anayasası, Türkiye’de 1924 yılında anayasa hazırlanırken örnek teşkil etmiş anayasalardan biri. Komünist rejimin çökmesinden sonra tabii ki yeni bir anayasanın hazırlanması Polonya’da zaman aldı. Halkın buna nasıl dahil edildiğini öğrenmek çok ilginç olacak. Güney Afrika Anayasası’nın hazırlanmasında ise ilgi çekici pek

çok unsur var. Bunlardan özellikle iki tanesi Türkiye deneyimi açısından önemli: nüfusun tüm katmanlarının yoğun katkısının sağlanması ve Güney Afrika'daki iki meclisli sistem sayesinde farklı din, dil, kültür ve azınlıkların haklarının korunması. İspanya'daki anayasa yapma süreci çok katılımcı olmamış, yani sivil toplumun fazla bir katılımı olmamış. Bask bölgesinde yaşayan azınlıklar anayasanın hazırlanmasında rol oynamamış, kurulan Anayasa Komisyonu'nda yer almamışlar. Bu da elbette Türkiye için ders alınması gereken bir durum. Peki, güçlü askeri yönetimlerin İspanya anayasasının hazırlanmasındaki rolü ne oldu ve askeriye'nin büyük gücü yeni anayasada nasıl sınırlanabildi? Bunlar ilginç konular.

Anayasa Türkiye'de mümkün merteye en büyük uzlaşma çerçevesinde, tüm siyasi aktörlerin ve toplumun tüm katmanlarının dahil olduğu bir süreç sonucunda yapılmalı; demokratik, şeffaf ve kapsayıcı bir süreçle hazırlanmalı. Bu yapıldığı takdirde, Türkiye'de yeni bir birlikte yaşama kültürü de kurulacaktır. Tabii ki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilen siyasi partilerin anayasa müzakeresine açık fikirlilikle, ön koşulsuz başlamaları cesaret vericidir. Bizler bu sürece katkıda bulunmayı umuyoruz. Biliyoruz ki, bizim katkılarımız yine de oldukça mütevazı düzeyde olacaktır. Elbette ki çok köklü sorunlar var, bu nedenle bu çalışmaların en önemli unsuru sabır olacaktır. Sabır, uzun vadeli bir bakış açısı ve atılan her küçük adımla ilgilenmek konusunda sorumluluk duymak gerekir. Mahatma Gandhi'nin bir sözü var, der ki: "yaptığınız işlerin çoğu önemsiz olmaya mahkumdur ama yine de bütün bunları yapmaya devam etmeniz çok önemlidir."

Evet hanımefendiler beyefendiler, izninizle bu konferansın organizatörlerine teşekkür etmek istiyorum. Beş kurum organizasyonda yer aldı ama özellikle de bize ev sahipliği yapan İstanbul Bilgi Üniversitesi'ne teşekkür etmek istiyorum. Uzmanlarımıza da teşekkür ediyorum. Hatta bazıları birkaç saat önce İstanbul'a ulaştılar ve deneyimlerini bizimle paylaşmaya hazırlar. Beni dikkatle dinlediğiniz için teşekkürler. Şimdi sözü birinci panelin moderatörü olan Şirin Payzın'a vermek istiyorum.

Şirin Payzın: Sayın Meier çok teşekkür ederim. Hoşgeldiniz. Anayasa gibi, aslında hepimize şu anda biraz uzak gibi görünen, hayli karışık ve hayatımıza çok da dokunmayacağını düşündüğümüz bir konunun konuşulması çok önemli. Çünkü tam tersine anayasa konusu hayatımıza son derece dokunuyor ve bu meselenin artık sadece siyasi partiler arasındaki bir tartışma olmaktan çıkarılması ve sokağa indirilmesi gerekiyor. Bu süreçte diğer ülke tecrübelerinden yararlanmak çok önemli. Her ne kadar her ülkenin koşulları, anayasa yapma süreçleri kendilerine aitse de, mutlaka başka deneyimlerden öğreneceğimiz çok şey var. Sayın Meier kısaca konuşmacılarımızın özgeçmişlerine değindi. Birazdan dinleyeceğimiz Schneider bize Almanya örneğini anlatacak. Kendisi sadece Almanya içinde önemli bir anayasa hukukçusu değil, aynı zamanda Almanya dışında farklı ülkelere de danışmanlık yapmış bir uzman. İspanya Anayasa Parlamentosu Anayasa Komisyonu'na danışmanlık yapmış, Gürcistan'da anayasal sürecin oluşturulmasında önemli katkıları olmuş, Filipin Hükümeti'ne danışmanlık yapmış. Dolayısıyla uluslararası

alandanda da görüşlerine başvuruolan bir uzman, bu anlamda ondan dinleyeceklerimiz çok kıymetli. Sonrasında, Sayın Viver Pi-Suñer'in bize anlatacağı İspanya örneği bugünlerde Türkiye'de çok fazla konuşuluyor; bizim İspanya'dan öğreneceklerimiz neler olabilir? Özerklik meselesi tabii ki çok önemli ama bunun dışında anayasanın ortak bir metin olması konusunda İspanya'da çok önemli bir sınav verildi ve bütün siyasi partiler de bu meselede uzlaştılar, buradan bir siyasi kavga yerine bir siyasi uzlaşma çıkardılar. Bu anlamda da İspanya'nın deneyimlerinin bütün diğer unsurlar dışında çok önemli olduğunu düşünüyorum. Türkiye'de bugünlerde anayasa meselesi üç maddeye tıkanmış durumda. İlk üç maddenin değişip değişmemesi üzerine konuşuyoruz. Bizim anayasa tartışmalarını bu konuya sıkıştırmamız gerekiyor. Yeni bir metin hazırlanacak, bu metin kimin metni olacak, hepimizin metni olabilecek mi? Sonuçta 1982 anayasasını değiştirerek yeni bir metne mi kavuşacağız yoksa bütün doğru bildiklerimizi bir köşeye atarak yepyeni bir metin mi oluşturacağız? Bu metnin başında bireylerin hak ve özgürlüğü mü ele alınacak yoksa bir kez daha devleti tanımlayarak mı başlayacağız. Bu konuda da Almanya örneği çok önemli. Bütün bunların tartışılması, konuşulması gerekiyor. Kırmızı çizgilerimizi bırakıp devam etmemiz gerekiyor, umarım bugün bunu sağlayabileceğiz. Mithat Sancar'ın katkılarıyla her iki konuşumuzun konuşmalarını birlikte değerlendirebilme fırsatımız olacak. Sözü fazla uzatmıyorum, konuşmacılarımızdan sonra sizlere de söz hakkı vereceğiz. Sivil toplumun katkıları çok önemli demiştik, sizden gelen soruları da konuşmacılarımıza aktarabileceğiz ve dolayısıyla daha interaktif bir toplantı yapma fırsatımız olacak. Sözü Sayın Hans Peter Schneider'e bırakıyorum.

Hans Peter Schneider: Günaydın, hanımefendiler, beyefendiler. Herşeyden önce Friedrich Ebert Vakfı'na beni bu önemli konferansa davet ettiği için teşekkür etmek isterim. Bu konferans son derece önemli bir siyasi sürecin başında düzenleniyor. Türkiye'de bir anayasa yapma süreci başlatılmış durumda. Belirtildiği gibi, bu anayasa Türkiye'nin demokratik koşullar altında hazırlanan ve tartışılan ilk anayasası olacak. Bu sadece Türkiye açısından değil, tüm Avrupa için de önemli bir süreç. Çünkü ben Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girişinin lehinde olan bir insanım ve en kısa zamanda Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olarak katılmasını diliyorum. Bu açıdan da, bağımsız bir yargı sistemini garantileyen yeni ve demokratik bir anayasanın olması, temel hak ve özgürlüklerin Anayasa Mahkemesi'nin güvencesi altına alınması – sonuncu fakat – son derece önemli. Bütün dünyada tüm bu gereksinimler, demokratik bir anayasanın ön koşulu olarak görülmekte. Ancak bugün anayasanın içeriğini ele almayacağız, biz Türkiye'de hali hazırda başlamış olan anayasa yapma sürecini ele alacağız. Anayasa Komisyonu kuruldu, çalışmalarına başladı. 19 Ekim tarihinde toplanacaktı ama galiba ilk toplantısı ertelendi. Gazetelerde okuduğum kadarıyla Kürt Partisi mensuplarının da bu komisyona katılmaları kabul edilmiş bulunuyor ki bu fevkalade olumlu bir işaret, bu sürecin başarılı olacağını en büyük işareti. Çünkü neticede tüm siyasi partilerin ve tüm siyasi fikirlerin bu anayasa içine dahil edilmesi gerekir. Şimdi öncelikle, anayasanın yapısı ve işlevleri ile ilgili bazı genel görüşlerimi paylaşacağım sizinle ve ondan sonra anayasa yapmanın Almanya'daki tarihçesinden biraz bahsedeceğim. Ve en sonda anayasa yapma sürecine dair düşüncelerimle konuşmamı tamamlayacağım, ki bu süreç normalde tüm dünya ülkelerinde aşamalı olarak gerçekleşmesi gereken bir süreçtir.

Anayasalar bazı kanunlardan, kuruluş kanunlarından çok farklıdır. Ünlü Marbury-Medison davasında Amerikan Yüksek Mahkemesi anayasanın ülkenin en yüksek, en yüce yasası olduğunu söylemiştir; bütün hükümet kurumlarını bağlayan, bütün insanları özgürlüklerine müdahale edilmesine ya da özgürlüklerinin ve kişisel dokunulmazlıklarının sınırlandırılmasına karşı koruyan bir metindir demiştir. Temelde, anayasanın -bana göre- dört tane işlevi vardır: koruma, örgütleme, meşrulaştırma ve entegrasyon. Anayasaların koruyucu işlevi insanları devlete karşı korur. Vatandaşları, devletin mahremiyetlerine, özel hayatlarına ve özel mülkiyetlerine müdahale etmesine karşı korur ve dolayısıyla bu koruma işlevi, anayasaya temel hak ve özgürlükler şeklinde dahil edilir. Bu bireyin bu gibi haklarının devlet karşısında etkin bir şekilde korunması için bir Anayasa mahkemesinin olması fevkalade önemlidir. Anayasa mahkemesinin aynı zamanda bazı devlet girişimlerini geçersiz ilan etme yetkisi de olmalıdır. Eğer devletin yaptığı bazı eylemler bireylerin temel hak ve özgürlüklerini ihlal edici nitelikteyse, bu durumdan etkilenenlerin anayasal şikayet mercii olarak Anayasa Mahkemesi olmalıdır.

Anayasaların organizasyon işlevi açık; devletin organize edilmesi; parlamento, hükümet, mahkemeler ve diğer devlet organlarının kurulması ve düzenlenmesi. Bu aşikar bir işlev. Anayasaların üçüncü işlevi ise devlet eylemlerinin meşrulaştırılmasıdır ve bunun da demokratik bir şekilde yapılması gerekir. Buna göre, devletler tarafından atılan tüm adımlar halk tarafından denetlenebilmeli ya da denetlenmelidir. Çünkü halk egemenliğinde vatandaşlar sadece parlamentoyu seçme hakkına değil, aynı zamanda özel konularda referandumla görüş bildirme hakkına da sahiptirler. Bu sizin anayasanızda da var, cumhurbaşkanı bir yasayı onaylamayarak parlamentoya geri gönderirse ve parlamento bu yasanın aynı şeklinde çıkmasında ısrar ederse, cumhurbaşkanı bu konuyu referanduma götürme hakkına sahip. Bu sizin anayasanızda da bulunan oldukça faydalı bir mekanizma.

Bana göre, anayasaların en önemli işlevinin entegrasyon işlevidir. Anayasa birleştirici olmalıdır, ulusu birleştirmelidir. Anayasa siyasi mücadele aracı değildir, farklı etnik gruplardan oluşan bir ülke için birleştirici olmalı ve bir millet kurmaya yardımcı olmalıdır. Ve anayasa bu işlevi ne kadar etkin bir şekilde uygulayabilir ise, bu hem anayasanın geleceği hem de o ülkedeki demokrasinin geleceği açısından çok büyük önem taşıyacaktır. Bu nedenle anayasa üzerindeki uzlaşının olabildiğince geniş olması gerekir. Tek bir partinin yapacağı birşey değildir anayasa; ulusun oluşturulması, ulusun bekâsının sağlanması için hazırlanmış bir araçtır. Herkes anayasayı bir ayna olarak karşısında tuttuğunda, o anayasa metninde kendi resmini görebilmelidir. Mesela Almanya'da halka temel yasalardan memnun olup olmadıklarını sorabilirsiniz ve bence halkın yüzde doksanından fazlası evet memnunuz diye cevap verecektir. Anayasa yapım sürecinde Türkiye'de de aynı şekilde bir konsensüs oluşturulmalıdır. Bu sürecin kendisi belli bir entegrasyon anlarını, entegrasyon dinamizmini beraberinde getirir. Dolayısıyla bu anayasa yapma sürecini tüm siyasi fikirlerin ve siyasi kanatların ortaklaştırılması ve birleştirilmesi şeklinde düzenlemek gerekir.

Şimdi Almanya’da geçmişte bizim yaşadığımız anayasa yapma deneyimine geleyim. Bu oldukça önemli bir deneyim. 1871 yılında Bismarck anayasası, Kuzey Alman Federasyonu’nun 1867 tarihli anayasasının sadece bir kopyasıydı. Almanya’nın ilk demokratik anayasası Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra hazırlanan Weimar anayasasıydı ancak o da oldukça güçlü bir cumhurbaşkanlığı pozisyonu yarattı. “Ersatzkaiser” denen bu sistemde, cumhurbaşkanı parlamenter sistem içinde halk tarafından doğrudan seçiliyor ve parlamentonun onayını almadan kararnemelerle ülkeyi yönetme hakkını elinde tutuyordu. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, müttefik işgalci devletler tarafından ortaya çıkarılan yeni eyaletlerde (“Länder”) anayasal sistem yeniden düzenlenmeye başlandı. 1948 yılında müttefikler “Länder”lerin başbakanlarına talimat vererek tüm ülkede geçerli olacak yeni bir anayasa hazırlamak için (Anayasal Meclis değil) Parlamenter Meclis kurlmalarını istediler. Bu Parlamenter Meclis eyalet meclislerinden gelen parti kotalarına göre belirlenmiş 65 delegeden oluşuyordu. Bu meclis dokuz aydan kısa bir zaman içinde yeni bir anayasa hazırladı, ancak hazırlanan anayasanın müttefik güçler tarafından onaylanması ve eyalet meclislerinde kabul edilmesi gerekiyordu. Anayasa taslağı Bavyera eyaleti haricinde tüm eyaletlerde kabul edildi ancak bu anayasanın diğer eyaletlerin üçte ikisi tarafından onaylandıktan sonra da Bavyera tarafından da kabul edileceği açıklandı. Bu önce reddetip, ondan sonra özel koşullar oluşturduğu taktirde kabul etmek şeklinde gerçekleşen iki aşamalı bir kabuldü. 1949 yılı 23 Mayıs tarihinde Alman Anayasası, “Grundgesetz” dediğimiz temel yasa parlamento meclisi tarafından imzalandı ve parlamenter meclis başkanı Konrad Adenauer tarafından resmi olarak duyuruldu, bir gün sonra da yürürlüğe girdi. Yani müttefiklerin yeni anayasayı referanduma sokma talebi gözardı edildi ve müttefik kuvvetler de bu konuda herhangi bir itirazda bulunmadılar.

Yeni bir anayasa yapmak için bir sonraki fırsat 1990’da Almanya’nın birleşmesi aşamasında ortaya çıktı. Çünkü mevcut kanunun 46. maddesine göre bu kanun, bütün Alman halkı, Doğu Almanya’da yaşayanlar da dahil olmak üzere, barış ve özgürlük içinde yeni bir anayasa yapmaya karar verebildikleri zaman kendisini geçersiz, hükümsüz ilan ediyordu. Ancak Batı Almanya’da o tarihte bir koalisyon içinde olan muhafazakarlar ve liberaller 146. maddeden kaçınmaya ve 23. maddeyi kullanmaya çalıştılar. 23. maddeye göre Almanya’nın birleşmesi, doğunun temel hukukun ya da anayasanın uygulama alanı denilen alana dahil edilmesini öngörüyordu. Birleşme anlaşmasının 5. maddesine göre, bu şekilde sadece ortak bir Anayasa Komisyonu kurulabilecekti ve eyaletlerden gelen 16 üye ve federal yönetimden 16 üye bir araya gelecek ve yeni katılan beş eyalet nedeniyle ortaya çıkan anayasa değişiklik ve düzeltmeleriyle ilgileneceklerdi. Bu ortak anayasa komisyonunun çalışmanın sonuçları çok başarısızdı. Daha ilginç olan nokta, Almanya’nın birleşmesinden sonra bu 5 yeni eyaletinde anayasa yapım süreçlerinin nasıl yaşandığıydı. Burada, yeni anayasa oluşturma görevini üstlenenler eyalet meclisleri (“Landtage”) oldu. Eyalet meclisleri yeni anayasa oluşturma görevini üstlenebilmek için anayasal komisyonlar kurdular, bunlar meclis üyelerinden oluşan komisyonlardı ve her bir partinin o eyalet meclisindeki temsil oranına göre hazırlanmış bir komisyon yapısı vardı. Uzmanlar da bu komisyonlara destek veriyorlardı. Ben bu eyaletlerin üçünde, Saksonya, Sachsen Anhalt ve Thüringen’de Anayasa Komisyonlarında uzman

sıfatıyla görev yaptım. Taslaklar üçte iki çoğunlukla her bir eyalet meclisinde kabul edildi. Sadece Brandenburg bölgesinde ayrıca bir referanduma ihtiyaç duyuldu ve bu referandumda da yüksek oranda çoğunluğun desteği sağlandı.

Bu giriş niteliğindeki bilgilerden sonra size anayasa yapım sürecinde hangi mekanizmaların olması ve hangi adımların atılması gerektiği konusundaki düşüncelerimi biraz anlatmak istiyorum. Tüm dünyada gözlemlediğimiz, anayasa yapma süreçlerinin normalde dört aşamadan oluştuğu. İlk önce bir hazırlık dönemi geçirilir, arkasından sürecin resmen kurumsallaşması söz konusu olur, ardından halkın katılımı sağlanır ve son olarak da yeni anayasa kabul edilir.

Hazırlık aşaması genellikle siyasi partilerin önderliğinde ilerler, partiler farklı öneriler ya da taslaklar sunarlar ve bu görüşler ışığında halkın desteğini almaya çalışırlar, sivil toplum örgütleriyle temas halinde olurlar ve bu önerilere destek bulmaya çalışırlar. Bu siyasi bir mücadeledir ve gayet normaldir. Ve sanıyorum siz de zaten son iki üç yıldır bu hazırlık süreci ile ilgili tecrübeleri yaşıyorsunuz. Ancak bu ilk aşamada anayasa yapma sürecinin sadece partilerin çıkarlarına veya sadece iktidardaki partinin çıkarlarına dayanarak şekillenmemesi gerekir. Çünkü konu sadece tek bir partinin meselesi değildir. Anayasalar her zaman tüm ülkeyi ilgilendiren konulardır, tüm vatandaşları ve siyasi yelpazenin tümünü ilgilendirirler.

İkinci aşama anayasa yapma sürecinin kurumsallaşma aşamasıdır. Bu aşamada anayasal meclisin ya da mevcut meclisin bu konuda öncü rol oynaması önemlidir. Fakat genel kurul bu müzakereler ya da metin tartışmalarının yapılması için uygun bir zemin değildir. Dolayısıyla bu meclisin daha küçük bir grup kurması gerekir ve genellikle bu bir anayasal komite veya komisyon veya konsey olabilir ve bu yapı içinde daha az sayıda insan görev alıyor. Bizim tecrübemize göre, bu yapının üye sayısı 40 ile 70 arasında olmalı ve bu sayıyı aşmamalı. Bu komiteler tabii ki belli görevler ve konular için oluşturuluyor ve bu süreçte meclisteki tüm siyasi partilerin bu komitede temsil edilmesi çok önemli. Ayrıca parti üyelerinin partilerinin meclisteki temsil gücünden bağımsız olarak komite içinde eşit muamele görmeleri de çok faydalı. Üyelerin hepsi aynı fırsata sahip olmalı, öneri vermek konusunda eşit şartlara tabi olmalı, konuşma süreleri ve sorulara cevap verme süreleri eşit olmalı. Bu çok önemli bir yönetsel özellik. Bu aşamadaki en temel meselelerden bir tanesi yeni hazırlanmış ya da mevcut bir anayasa taslağının müzakerelerin temel metni olarak kullanılıp kullanılamayacağı konusu. Bu taslak hükümet tarafından sunulmuş olabilir. Örneğin, Weimar döneminde o zamanın İçişleri Bakanlığı kongreye bir bütün taslak sunmuştu. Ya da taslak, meclisteki iktidar partisi tarafından sunulabilir, bir ya da birden çok parti tarafından hazırlanmış olabilir veya komisyonun kendisinin hazırladığı taslak olabilir. Eğer birden fazla taslak söz konusu ise, o taslakların herhangi biri üzerinde basit çoğunlukla bir tercih yapmaktan ziyade bütün önerilerin bir özeti oluşturularak farklı siyasi pozisyonları daha iyi anlamak için bütün resme bakmak tercih edilmelidir. Bütün taslakları eşit şekilde ele almak önemlidir. Böyle bir durumda, çalışma taslağı komisyon tarafından adım adım hazırlanmalıdır, tıpkı Güney Afrika'da olduğu gibi. Orada bu sürecin çok

önemli bir birleştirici etkisi oldu ve sonuçta genel mutabakata ulaşmak açısından da faydalı bir yaklaşım oldu.

Müzakere süreciyle ilgili olarak bir başka öneri de ele alınacak konuların sırasıyla ilgili. Tartışmalara en kritik konularla başlamamak daha faydalı, örneğin yeni anayasada mevcut anayasanın ilk üç maddesi korunmalı mıdır gibi bir soruyla başlanmamalı. Komite devletin organizasyonu gibi en basit, kutuplaştırıcı etkisi olmayan konulardan başlayabilir. Almanya'da yeni oluşan beş eyaletin anayasalarını tartışırken meclislerin ne şekilde düzenleneceği konusuyla başladık. Bu nispeten daha basit bir konuydu. Daha sonra hükümetin ve yargının nasıl düzenleneceği konularıyla devam ettik. Düzenlemeye dair konular başta ele alınmalıdır, çünkü eğer bir takım tartışmalı konulardan başlarsanız, daha baştan bir takım güç mücadelelerinin etkili olduğu bir durum söz konusu olur. Bu, müzakere sürecinin kendisine ve dolayısıyla anayasaya faydalı olmaz. Eğer komisyon içerisinde bir karşılıklı anlayış ortamı oluşturacak konularla başlarsanız yavaş yavaş o konulardan daha önemli olan tartışmalı konulara ilerlemek mümkün olur. Bu nedenle anayasanın ilk üç maddesinin korunup korunmayacağına dair tartışma en başta değil, en sonda yapılmalı. Anayasa komisyonu anayasa ile ilgili kapsamlı bir taslak üzerinde anlaşmaya vardığında belki bir takım konular daha sonra karar verilmek üzere bırakılabilir.

Bu noktada parlamento içindeki süreç durdurulmalı ve anayasa yapma sürecinin üçüncü aşamasına yani kamuoyunun katılımı aşamasına geçilmeli. Bu aşamada normalde 6 ile 9 aylık bir zaman öngörülür. Taslağın yayınlanması ve yayınlandığı zaman da herkesin anlayabileceği, üzerinde yorum yapabileceği, fikirlerini gönderebileceği yöntemlerin sunulması çok önemli. Yani medya, kamuoyu araştırmaları, basın, radyo ve televizyon da bu süreci desteklemeli. Örneğin siyasetçilerle ve uzmanlarla belli başlı konuların ya da temel haklar, seçim sistemi, hatta anayasa mahkemesinin avantajları ve dezavantajları gibi taslak metinde yer alan konuların tartışıldığı söyleşiler ya da tartışmalar düzenlenebilir.

Son aşamada, yani karar verme aşamasında, parlamento ya da komisyon, taslak metnin daha çok kişi tarafından kabul edilmesi için metni değiştirmek ya da düzeltmek konusunda özgürdür. Sağlanması gereken destek minimum üçte iki. Bazı parlamentolarda dörtte üç, yani yüzde 75 de öngörülebiliyor. Parlamentoda anayasayı kabul için gereken yeter sayı en az referandum kadar önemli. Anayasa yapım sürecinin sonunda bir referandum düzenlenebilir ve bu bir seçenektir ancak bana göre bir zorunluluk değildir. Normalde, ana partiler arasında anayasanın içeriğine dair bir anlaşmaya varılmışsa, halkın büyük çoğunluğu anayasa lehine oy kullanacaktır. Benim söyleyeceklerim bu kadar, size anayasa yapma sürecinde başarılar diliyorum. Eminim Türkiye Büyük Millet Meclisi benim tüm bu saydığım gereksinimlere cevap verecektir, böylece iki ya da üç yıl içinde yeni anayasayı kutlayabilecek duruma geliriz. İlginiz için çok teşekkür ederim.

Şirin Payzın: Çok teşekkürler Prof. Schneider. Sayın Schneider'in konuşmasında

atılabilecek iki manşet var. Birincisi, bu bir parti meselesi değildir, devletin oluşturulmasında bir araçtır. Dolayısıyla anayasa, bu ya da şu partinin metni şeklinde ortaya çıkmayacak, herkesin ortak uzlaşısında bir metin olacak. Anayasa iktidar partisinin metni olarak da algılanmamalı. Türkiye’de de şu an kafa karışıklığı yaratan mesele bu. İkincisi, en zordan değil en kolay konulardan başlayalım. Bu Türkiye için önemli bir tecrübe. Türkiye’de en kolay konular dahi zor olabiliyor ancak yine de en kolay uzlaşılacak konuları bulabiliriz. Çok teşekkürler tekrar Sayın Schneider. Şimdi sözü Carles Viver Pi-Suñer’e bırakıyorum. Buyrun.

Carles Viver Pi-Suñer: Çok teşekkür ederim Sayın Başkan. Öncelikle ben de organizasyon komitesine teşekkür etmek istiyorum beni davet ettikleri için, hepimize de bugün burada olduğunuz için teşekkür ederim.

Sunumuma oldukça önemli bir ifade ile başlamak istiyorum: Hukukun üstünlüğüne dayalı ülkelerde anayasalar, hem doğası hem de işlevleri gereği, her zaman mümkün en geniş halk kitlelerin meşruiyetine dayanarak oluşturulmalıdır. Anayasanın etkin bir şekilde uygulanması güvenlik güçlerine ya da mahkeme kararlarına bağlı olmamalı. Sonuçta bir anayasanın etkin bir şekilde uygulanabilmesi için anayasanın o ülke vatandaşlarının çoğunluğu tarafından destekleniyor olması gerekir ki bu destek de en başta anayasal metnin yapımı aşamasında sivil toplumun katılımıyla sağlanmalıdır. o anayasa uygulanabilsin işte bu yüzden halka dayalı bir meşruiyet çok önemli bunu yapabilmek içinde anayasa yapım sürecinde halkın katılımını sağlamak çok önemli. Bu anayasanın toplum nezdindeki meşruiyetini garantilemek için çok önemli bir noktadır.

Ben size 1978 İspanya Anayasa taslağı hazırlanırken ve değiştirilirken sivil toplumun katılımının bazı temel özelliklerini kısaca anlatmaya çalışacağım. İspanya’da (şu anda yürürlükte olan) 1978 anayasasının kabul edilme süreci, aşağı yukarı 40 yıl süren bir siyasi baskı döneminin sonunda ortaya çıkan, Franco diktatörlüğünden demokrasiye geçiş dönemi içerisinde gerçekleşen bir süreçtir. Bu süreç tabii ki sivil toplumun kendi kendini organize etme yeteneği de olumsuz yönde etkilemişti.

Ancak Franco askeri diktatörlük rejiminin 1975’te düşmesinden iki yıl sonra anayasal sürecin ilk adımları atılmaya başlayana kadar, hukukun üstünlüğü ve demokrasinin oluşturulabilmesi için bir takım ön aşamalardan geçildi, siyasi partiler ve sendikalar yeniden işlemeye başladı ve sosyal gruplar da kendilerini örgütlemeye başladılar.

Aslında bu dönem içerisinde, siyasi sistemin örgütlenmesi de ciddi oranda değişti ama bu değişim yine de diktatörlüğün koymuş olduğu normların yarattığı hukuki çerçeve içerisinde ortaya çıkmış bir dönüşümdü. Vatandaşlık hakları ve siyasi haklar uluslararası anlaşmaların ve insan hakları beyannamesi gibi beyannamelerin onaylanması vasıtasıyla tanındı; dernekler ve siyasi partiler yasal hale geldi; bölgelere geçici olarak kendi kendini yönetme statüsü verildi; o dönemdeki askeri yargının taktiri kısıtlandı ve bütün bu aşamalardan sonra 1977 yılında ilk demokratik seçimler gerçekleşti.

Bu seçimlerin sonunda iki meclisli bir parlamento oluştu. Bu meclisin amacı aslında baştan yeni anayasa yapmak olarak belirtilmemiştir ama genel olarak toplumun beklentisi bu yeni seçilen meclisin ana görevinin anayasa yapmak olacağı yönündeydi. Bu nedenle yeni parlamentonun seçilmesinden kısa bir süre sonra meclis genel kurulunda bir meclis komisyonu kuruldu ve bu komisyona yeni bir anayasa hazırlama görevi verildi.

Dolayısıyla İspanya’da anayasayı hazırlama görevi aslında ne bir hükümete ne de bir kurucu meclise, yani sadece anayasa yapmak üzere seçilmiş bir meclise verildi, ne de bir teknik komite ya da kuruma verildi. İspanya’da anayasa yapım görevi seçimle gelmiş yasama organının içerisinde parlamentoda bulunan dokuz partiyi temsil eden 36 kişilik bir komisyon kurumu vasıtasıyla gerçekleşti. Ve bu komite kendi içerisinde bir iç çalışma grubu kurdu bu çalışma grubunda da 7 milletvekili vardı.

Bu komisyonun üyelerine bir takım hukuki destek sağlandı ama en önemlisi bu desteğin sadece meclis içerisinde değil siyasi partilerdeki hukuk uzmanlarından ve parti liderlerinin ‘yönlendirmesinden’ de gelmesiydi.

Anayasa taslağı hazırlama süreci on dört ay sürdü ve aslında oldukça uzundu, en azından karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde oldukça uzundu. Bunun sebebi bir açıdan parlamentodaki iki meclis, senato ile kongre arasındaki görüş farklılıklarıydı. Bu farklılıkların çözülmesi için karma bir parlamento komisyonu kurulması gerekti.

Sonuçta hazırlanan taslak hem senato hem kongrede, parlamentonun her iki meclisinde, çoğunluk oyunu alarak kabul edildi. -%94 oy aldı- Taslağı kabul etmeyenler sağ partilerin aşırı sağ kanattaki üyeleriydi ve bağımsızlık isteyen Katalan ve Bask bölgesi partilerinin temsilcileri taslağı onay vermediler. Taslak daha sonra referandumda da onaylandı ve seçmenlerin yüzde 59’unu temsil edecek şekilde yüzde 85 oy aldı. Anayasa taslağı Bask bölgesi hariç İspanya’nın her yerinde onay gördü. Bask bölgesinde seçmenlerin sadece yüzde 31’ini temsil edecek bir oy oranıyla anayasaya destek verildi.

Şu ana kadar söylediklerimden belki şu noktaya varabiliriz, nihai bir referandum ile doğrudan katılımın yanı sıra, anayasanın hazırlanması sürecinde sivil toplumun katılımı da önemli. İspanya’da bu katılım özellikle meclisteki siyasi partiler vasıtasıyla oldu. Hatta iki parlamenter kurum -anayasa komisyonu ve çalışma grubu- içinde temsilcileri olan partiler anayasayı hazırladılar.

Dolayısıyla aslında sivil toplumun doğrudan katılımı bu referandum süreci dışında olmadı. Bir kurucu mecliste seçilmedi, yeni anayasanın temel unsurları açısından daha önceden yapılmış bir takım tartışmalar veyahut bir takım geçici doğrudan katılım mekanizmaları yoktu.

Bu tarz katılım mekanizmaları o tarihte yoktu çünkü. Daha sonra yaşanan süreçlerde, örneğin 1998 yılında Kuzey İrlanda’da, daha sonra sanıyorum Güney Afrika’da

küçük ama yararlı şekillerde bu tarz doğrudan katılım mekanizmaları kullanıldı.

Aslında Avrupa'da ve dünyada bu tarz müzakereye dayalı tartışmaların temel oluşturduğu yaklaşımlar geçen yüzyılların en sonlarına doğru ortaya çıktı. Örneğin o zamanlar internet gibi bir takım yeni teknolojileri kullanma şansı da söz konusu değildi. Sonradan, anayasal süreçlerde bu teknolojiler İrlanda, İzlanda'da kullanıldı ve sanıyorum şu anda Türkiye'de de kullanılıyor.

Bu nedenle İspanya'da anayasa yapma sürecine toplumsal katılım, Avrupa'da yirminci yüzyılda yaşanan anayasal süreçlerin pek çoğundan çok da farklılık göstermiyordu.

Sivil toplumun katılımının parlamentoda yer alan siyasi partiler üzerinden olduğu durumlarda, toplumsal katılımın derecesini belirlemek için değerlendirilmesi gereken iki faktör vardır. Bir yandan, parlamentonun olabildiğince çok siyasi görüşü kapsama kapasitesi, ki bu oldukça fazla siyasi görüşün alınması, tartışılması ve kapsanması demektir. Diğer yandan, sivil toplumun belli bir öneriyi doğrudan milletvekillerine sunabilmesi için direkt yolların olması, parlamentoda doğrudan sesinin duyulabilmesi. Ben bu iki durumu birlikte değerlendireceğim:

İlk durumla ilgili olarak şu söylenebilir; 1977 yılında İspanya'da seçilen meclis çok parçalı bir meclisti ve bu mecliste on üç siyasi partinin temsilcisi vardı. Bu siyasi partiler çok geniş bir siyasi ve ideolojik yelpazeyi temsil ediyordu. Böyle olduğu için de, İspanyol toplumunda var olan farklı siyasi görüşler parlamentoda temsil edilebiliyordu. O tarihte seçilen meclisin içerisinde diktatörlükle bağlantısı olan aşırı sağ partilerin temsilcilerinden aşırı sol partilere kadar bir çok temsilci vardı. Ayrıca daha periferide yer alan ulusal partilerin temsilcileri de vardı ve milletvekillerinin yüzde 13'ü bu ulusal partilere mensuptu.

Anayasa komisyonu ve çalışma grubu kurulduğunda, parlamentoda geniş bir ideolojik spektrumu temsil edebilecek kişilerin bu komisyonlarda yer almasına uğraşıldı. Ancak çalışma grubunun içerisinde Bask ulusal partisi yoktu ve bu dışarıda bırakılma durumu 1978 yılında yapılan referandum sürecinde anayasaya olan desteğin Bask bölgesinde daha az olmasının sebeplerinden bir tanesiydi. Bugün hâlâ bu desteğin eksikliği İspanya'da hissedilebiliyor.

Yine de o tarihteki mecliste çok değişik ideolojik pozisyonların büyük oranda temsil edildiğini söylemek mümkün çünkü değişik siyasi görüşler, ekonomik sistem, hükümet şekli, bölgesel yapı ve devletin yönetim şekli (monarşi mi cumhuriyet mi olmalı) gibi önemli konular hakkında farklı öneriler getiriyordu.

Ancak, parlamentonun müzakereye dayalı ve birleştirici kapasitesini ve çok çeşitli görüşlerin bir arada varolmasını incelemeyi önce sivil toplumun da parlamenter süreçte partilere öneriler getirme kapasitesinden de bahsetmek lazım. Diğer bir deyişle, sivil toplumlum katılımını meclis üyelerinin seçimi ve onlara açık çek

vermeleriyle mi sınırlı kalıyordu yoksa sivil toplumun katılımı milletvekillerine belli konularda öneriler getirebilecekleri şekilde yapılandırılmış mıydı.

Tabii bunlar ölçülmesi ve analiz edilmesi zor sorular. Biçimsel açıdan, önceden de belirttiğim gibi, bu anayasanın yapıldığı tarihte sivil toplumun öneriler getirilmesi için oluşturulmuş bir takım geçici veya kurumsallaşmış mekanizmalar yoktu.

Bu nedenle, sosyal örgütler siyasi görüşlerini parlamentodaki partilere aktarıyorlardı, bu da genellikle kişisel ilişkiler gibi gayresmi ve şeffaf olmayan yollarla oluyordu. Belki de bu süreçte en 'resmileşmiş' mekanizmalar ordu gibi kurumlar tarafından kullanılıyordu, zira hükümetin içinde ordu mensupları da yer alıyordu. Sonuçta hükümet anayasa yapma sürecine önderlik etmiyordu ancak meclisteki çalışma grubunun çalışması üzerinde önemli bir etki kapasitesi vardı.

Ancak her durumda, meclis toplantılarının şeffaf olmaması ve gizli tutulması bu tip gayri resmi bağlantıların söz konusu olmasına sebebiyet veriyordu. Bu şeffaf olmama durumuna rağmen, bu anayasa yapma sürecinin halk arasında çok ciddi bir beklenti yarattığını da söylemek lazım. Basın bu süreci çok yakından takip ediyordu ve bazı sosyal gruplar mesela ticaret odaları gibi odalar, üniversiteler, hukukçular, halka açık olarak anayasal konuları tartışıyorlar, bunlarla ilgili görüşlerini bildiriyorlardı. Bu öneriler partilere parlamentodaki temsilcileri yolluyla şeffaf ve bir kamusal süreç içinde erişiyordu.

Bu şekilde, hem "özel" hem de "kamusal" alanda hem "muğlak" hem de "şeffaf" bir tartışma gerçekleşiyordu ve farklı baskı gruplarının çıkarları siyasi partilere ulaşıyordu. En önemli baskı grupları arasında diktatörlük döneminde çok büyük yetkileri olan Katolik Kilisesi ve askeri çevrelerin yanında sendikalar ve işveren kurumları da vardı. Örneğin, Katolik Kilisesi kendisine belirgin bir referansta bulunuyordu ve din özgürlüğü ve devletin laik niteliği konusunda öneriler getiriyordu.

Askeriyeye gelince onlar aslında yeknesak bir pozisyon içine girmemişlerdi hatta askeri çevrelerin önemli bir bölümü anayasa sürecinin temel hedeflerini paylaşmamakla birlikte yine de anayasa metninin giriş kısmına onlara ilgili işlevleri yerine getirecekleri hükümler ilave etme imkanı buldular. Ancak bu işlevler ancak hükümetin yönetimi altında gerçekleştirilebileceklerdi.

Aslında anayasa kabul edildikten sonra pek çok önlem alındı ve bu önlemler askeri çevrelerin demokrasiye adapte edilmeleri amacını taşıyordu. Özellikle, 1981 yılında başarısızlığa uğramış olan askeri darbe teşebbüsünden sonra yüksek rütbeli askerlerin erken emekliye ayrılmaları, Savunma Bakanlığı'nda üst düzey görevlerde çalışan sivillerin sayılarının artırılması, askeri bütçenin artırılması, askeri okullarda okutulan konuların içeriğinin değiştirilmesi gibi önlemler tartışıldı.

Daha önce de belirttiğim gibi, sivil toplumun ve sosyal grupların parlamentodaki

elit gruplar ve onları siyasi, hukuki danışmanları üzerindeki doğrudan etkisi oldu mu, olduysa ne ölçüde oldu bunu tespit etmek pek kolay değil. Ancak neticede, temsili demokrasilerde genellikle yaşandığı gibi, bu etki parti içi elitlerin çıkarlarıyla dengelendi.

Bu gibi sorulara cevap verirken, belli konuları dikkate almak gerekli: öncelikle, parlamentodaki partilerin geniş bir ideolojik çerçevede yer alsalar da, neredeyse hepsi bazı temel tercihlerde birleşiyorlardı. Örneğin, refaha dayalı bir demokratik sistemin kurulması, hukukun üstünlüğünün sağlanması, hak ve özgürlükler konusunda çok kapsamlı bir uygulamanın getirilmesi, devlet yönetiminde belli bir ademi merkeziyetçiliğe gidilmesi ve yeni bir mali modelin kabul edilmesi gibi konularda partiler birleşiyorlardı.

İkinci olarak, bütün bu seçenekler, aynı zamanda konsensüse dayalı bir görüş etrafında birleşmek ve bu sayede siyasi tercihlere azami ölçüde saygı göstermek gibi bir saplantıyı da paylaşıyordu. Diğer bir deyişle, tüm siyasi partiler bir siyasi çatışmadan kaçınma konusunda birleşiyorlardı. Bugün, özellikle genç kuşakların İspanya'da 1936-1939 yıllarında cereyan eden iç savaşın, 30 yıl sonra yeni bir anayasa hazırlanırken hissedilen acı anılarının etkisini anlamaları mümkün değil. Bu saplantı, demokrasiye geçiş döneminin hemen başındaki kapsamlı genel affı, iç savaş (1936-1939) ve diktatörlük (1939-1975) döneminde işlenen suçların yargılanmaması kararını ya da sivil ve askeri hizmetlerin iyileştirilmesi hamlesini açıklıyor. İspanya'da 2007 yılına kadar, bahsettiğimiz dönemlerde işlenen suçların telafi edilmesine yönelik herhangi bir karar çıkmamıştır.

Tabii ki tüm güçler arasında mutlak bir anlaşmanın sağlanması mümkün değil ve sonuçta en büyük iki parti tarafından alınan kararlar üstünlük kazandı. Bu partilerin görüşlerinin çok farklı olduğu bazı durumlarda, varılan çözüm bu konulardaki tartışmayı ötelemek oldu. Örneğin bazı konuların tartışmasını yeni bir mevzuatın kabulünden sonraya bırakmak gibi bir yol izlendi, ki biz bunlara organik yasalar diyoruz. Bazı anayasal konular için güçlü bir çoğunluk tarafından kabul edilmesi gereken organik yasalarla çözülmek üzere ertelendi. Bazı durumlarda da, farklı alternatifleri ele alacak kapsamlı ve her şeye somut ve spesifik tanımlar getirmeyen, özel olarak saptanmamış fıkralar kullanılması yoluna gidildi. Örneğin devletin ne derece ademi merkeziyetçi bir şekilde yönetilmesi bu tür bir karardı.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz, katılım için önemli ve fakat yeterli bir yöntem olmayan referandum dışında, İspanya'da anayasal sürece sivil toplumunun katılımı farklı ideolojik fikirleri bir araya getirmeye çalışan çoğulcu bir parlamenter sistem sayesinde oldu. Ve böylesi bir katılım özellikle toplumun enformel yollarla önerilerini ilettiği siyasi partiler kanalıyla desteklendi. Yani her durumda bu süreç temel olarak siyasi partiler kanalıyla yürütüldü.

Ancak yine de İspanya'da sivil toplumun katılım düzeyinin diğer demokratik batı ülkelerinin o dönemdeki durumuyla benzer olduğunu söyleyebilmekle birlikte, bu

daha sonra yapılan anayasa değişiklikleri için ileri süreceğimiz bir görüş olamaz.

İspanya anayasası 35 yıllık tarihinde sadece iki kez reforma tabi tutuldu; bunlardan biri 1992 yılında diğeri de geçtiğimiz yaz yapıldı. Her iki durumda da yapılan reformlar sadece tek bir madde ile ilgiliydi. 1992 yılında yapılan anayasa reformu Avrupa vatandaşlarının yerel seçimlerde oy verme hakkının tanınması gibi önemsiz bir konu üzerineydi; buna karşılık 2011 yılında yapılan anayasa reformunda fevkalade hayati bir konuya üzerinde görüş bildirildi; kamu idaresinin merkezi, bölgesel ve yerel tüm seviyelerindeki bütçe açıklarının sınırlandırılması konusu üzerineydi.

Her iki durumda da sivil toplumun katılımı, anayasal sürece olan katılımdan çok daha sınırlı kaldı.

Burada toplumun takdir yetkisine kalan konu bu reformların tartışılması ve analiz edilmesi konusunda neredeyse sıfır düzeyinde kaldı. 2011 tarihinde yapılan anayasa değişikliği yaz tatili sırasında yapıldı ve 15 günlük hızlandırılmış bir parlamenter oturum sırasında gerçekleşti. Bunun da nedeni ekonomik krizin getirdiği aciliyet olarak gösterildi. Ayrıca, reformda yapılan değişiklikler halk oylamasına sunulmadı, zaten bu konuda hukuki bir yükümlülük de yok. Ancak eğer parlamento üyelerinin yüzde 10'u tarafından böyle bir halk oylaması yapılması talep edilmiş olsaydı yapılabilirdi.

Sonuç olarak her iki süreç de münhasıran parlamenter bir süreç olarak kaldı ancak 1992 yılındaki reformda parlamentoda temsil edilen tüm partiler bu değişim sürecine katıldılar ve hepsi bu değişikliğin lehinde oy verdiler. Buna karşılık 2011 tarihli reform münhasıran en büyük iki parti arasındaki, yani iktidar ve muhalefet partisi arasındaki mutabakatla yapıldı. Ancak taslak son haline kavuştuktan sonra bu iki parti diğer partileri de görüş bildirmek üzere davet ettiler. Ancak azınlık partilerinin çoğu bu oylamaya dahi katılmadı ve genel kurul salonunu terk etti.

Bu son reform İspanya'da bazı partiler tarafından içerik açısından değil ancak yöntem açısından çok eleştirildi. Katalonya eyaletinde iktidarda olan ulusal parti dahil bazı partiler özellikle kendilerinin bu reform sürecinin dışında tutulmalarının anayasal mutabakattaki görüş birliğine halel getirdiğini ileri sürdü. Sonuç olarak, bu reformun yapılış şekli 1978 anayasasının meşruiyetini de tartışmaya açtı.

Bu görüşe katılıp katılmamanız ayrı bir konu, ancak bu tartışma bir anayasal süreçlerde ve anayasal reformlarda toplumda mümkün mertebe en geniş katılımın sağlanmasının önemini gösteriyor, ki bunu sözlerime başlarken de söylemiştim.

Beni dikkatle dinlediğiniz için çok teşekkür ederim efendim.

Şirin Payzın: Biz de sizlere çok teşekkür ediyoruz efendim, çok önemli konulara değindiniz. Bunlar Türkiye'ye ışık tutacak konular. Şeffaflık meselesi ve sivil

toplumun katılımı gibi konular. En önemlisi, Sayın Pi Suner'in altını çizdiği gibi sivil toplumun parlamentoya görüşlerini bildirebilmesi için araçların değil doğrudan erişiminin olması gerekiyor. İki konuşmacımızın ardından Prof. Dr. Mithat Sancar'a sözü bırakmak istiyorum. Kendisinden, hem iki konuşmacımızın altını çizdiği önemli noktaları hem de kendi açısından bu yeni dönemde anayasa çalışmalarını değerlendirmesini rica edeceğiz.

Mithat Sancar: Efendim böyle iki değerli konuşmadan sonra yorum yapmak biraz ağır bir sorumluluk. Haddimi aşmamaya çalışarak konuşmacıların değindiği ve değinme imkanı bulamadığı bazı önemli noktalarda Türkiye'deki süreçle bir karşılaştırma yapmaya çalışacağım. Öncelikle, karşılaştırma yöntemi ile ilgili akılda tuttuğum bir uyarı vardır. Özellikle Britanya İrlanda sorunu tartışılırken, Tony Blair adına süreci baştan sona yöneten danışmanı Jonathan Powell şöyle der: "Bizim yaptığımız iyi şeyler ve kötü şeyler var, iyi şeyler mutlaka yol göstermez ama kötü şeyler uyarıcıdır. Eğer tecrübe edinmek istiyorsanız yaptığımız kötü şeylere bakın ve onlardan ders çıkarmaya çalışın, ama yaptığımız iyi şeylerden ders çıkarma şansınız pek olmayabilir."

Almanya ve İspanya anayasal süreçlerine baktığımızda, doğru ve yanlış yapılanlar diye bir nitelendirme yapmak zor. Yine de, Türkiye açısından bu ayrıma dikkat ederek bazı sonuçlar çıkarmaya çalışacağım. Öncelikle Almanya'nın 'normal olmayan' bir ülke olduğunu söylemek gerekiyor, bu 'normal olmayan' ülkenin tarihini 1848 ya da 1830'lardan başlatarak değerlendirebiliriz. Avrupa'nın iki büyük gücü ve bu güçler dışındaki ülkeleri alttan devrimlerle anayasal sürece dahil olmuş olmalarına rağmen, anayasacılık hareketlerini 18. yüzyılda başlayıp 19. yüzyılın ortalarında tamamlamış olmalarına rağmen, Almanya bu sürece ancak 19. yüzyılın ortalarında başlayabildi. 1848'de ilk burjuva devrim girişimi yaşandı, anayasacılık hareketi başladı ve başarısız oldu, yarım kalmış bir devrim adıyla anıldı. Çok önemli bir anayasaydı, geniş katılımı yapılmıştı ama hiçbir zaman uygulanamadı, başarısız oldu. Neden başarısız olduğunu tartışmak için yeterli zamanımız yok. 1918'e hemen atlayabiliriz. Ondan önce tamamen tepeden dayatmayla yapılmış 1856 anayasası var. Dolayısıyla Almanya'nın ilk ciddi anayasası 1856 yılında yapılandır ve anayasacılık tarihinde demokratik anayasalar içinde bir yeri yoktur.

1918'de savaş sonrası dönem için yeni anayasa çalışmaları başladığında yine çok anormal şartlar altında bulunuyordu ülke. Buna rağmen demokratik bir anayasa olan Weimar Anayasası yapıldı. Olağan olmayan toplumun olağan olmayan şartlarda yaptığı bu anayasanın çok da olağan bir hayatiyeti olmadı. Bu anayasa ancak onbeş yıl uygulamada kaldı, 1933'te bildiğimiz akibeti yaşadı. 1949 dünya anayasacılık tarihinin en ilginç deneyimlerinden birinin adıdır. Çünkü bu anayasa bu kez otoriter iç rejimin dayatması ile değil açık bir şekilde işgal güçlerinin yani müttefiklerin dayatmasıyla geldi.

Bu ülke bir alttan anayasacılık hareketi yaşamadı. Modernleşmeyi tepeden yaşadı. Tepeden modernleşme bürokratik siyasi yapı ve otoriter siyasi kültür üretti. Ve bu

içerdeki demokratik dönüşüm dinamiklerini çok zayıflattı. Bu zayıflık 1918-1933 arası bir rönesans yaşamak için çok ciddi bir atılım yapılmasına rağmen yine de büyük bir bela ile çok ağır bir müdahale ile kesildi. Tarihin en korkunç yönetimi, Nazi yönetimi o dönemin sonunu getirdi. 1949'da evet, müttefikler aracılığıyla yapıldı bu değişiklik, daha doğrusu demokratik anayasa. Demokratik hukuk devleti müttefiklerin himayesinde ve kontrolünde ve onların onayıyla gerçekleşti. Sonuçta, onların onaylamadığı bir anayasa metni olamayacaktı. Ancak burada kalmadı, Almanya kendi iç dinamiklerini yarattı. Bunu başarımında etkili olan en önemli gelişme 68 devrimleridir. Almanya bunu çok sarsıcı yaşadı. Dolayısıyla 68'ten sonra hem geçmişle daha cesur ve derin bir hesaplaşma içine girebildi hem de ülkenin kendi demokratik iç dinamikleri daha belirleyici hale geldi ve bu durum günümüze kadar sürüyor.

Bana göre 1949'daki anayasa süreci, Almanya için bir travmayı bir çok ile tedavi etmek gibi bir yöntemdi. 1990'da Doğu Almanya'yı oluşturan toplum için bir şoktur bu durum. Bütün iyi çalışmalara rağmen, bütün iyi niyetli, Sayın Schneider'in de katıldığı o yuvarlak masa anayasa konseyleri toplantılarına, Doğu Almanya'daki yurttaşlık girişimlerinin katılımcı demokratik yapısına rağmen süreç bir ilhakla sonuçlandı, yeni bir anayasa yapılmadı, mevcut anayasa hedef topluma uygulandı. Dolayısıyla Almanya'dan şu dersi çıkarmak mümkün; birincisi evet dışarıdan bir etkiyle başladı bu süreç ancak iç dinamikler bunu geliştirdi. Türkiye, bana göre, yeni anayasa sürecine 1999'da girdi. Bu tartışmaların başlangıç tarihi, kırılma noktası 10 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik adaylığının resmen tanınmasıydı. Süreç başladı ve uzun süre Avrupa Birliği endeksli yürüdü. AB raporlarına, uyarılarına bakarak bir şeyler tartışmaya başladık. Ancak, bana göre, 2004'ten bu yana Türkiye esas olarak iç dinamikleriyle yürütmektedir bu tartışmayı. Son ilerleme raporu daha bir kaç gün önce yayınlandı ancak kimse artık ilerleme raporlarını tartışmıyor. Bundan beş sene önce ilerleme raporları büyük bir sancı ve heyecanla beklenir, Türkiye bütün imkanlarını bu raporları azıcık düzeltmek için seferber ederdi, ama şimdi öyle değil.

Bana göre bunda üzülmenecek bir şey yok, bu durum Avrupa Birliği hedefinden vazgeçme anlamına gelmiyor. Bunu tavsiye eden bir şey demiyorum, telkin eden bir şey söylemiyorum, ama Türkiye'de artık demokratik anayasa sürecinde, demokratikleşme sürecinde, iç dinamikler çok güçlü bir şekilde belirleyicidir. Kısa bir süredir bu durum böyle, ancak bu önemlidir.

İkincisi, Almanya bu süreci travmatik ve hüzünlü bir şekilde yaşamasına rağmen, Nazi döneminden ve Bismarck kültüründen kopuş için 1949 anayasasını iyi kullandı. Çünkü 1949 anayasası, Alman kimliğini yeniden tanımlama meselesinde ulusallık, millilik dışarıda nasıl bırakılır tartışmasına çok ciddi bir temel sundu. 1949 anayasasında esas alınan anayasal yurtseverlik kavramı, yani Alman toplumunu etnisiteyle, milliyetle, ırkla değil, üzerinde uzlaşmış demokratik bir metinle kurma girişimleri Almanya'da ciddi bir taban buldu. Bu noktadan, Türkiyelilik kavramına gelmek isterim. Anayasal yurtseverlik bizde anayasal vatandaşlık olarak çevriliyor

çoğunlukla, bu Almanya'da ortaya çıkmış bir tartışmadır. Ve bu 49 anayasasını, ırkın, etnik kökenin, Almanlığın üstüne çıkararak bir başka öneridir: anayasayla bir kimlik oluşturma, anayasayı demokratik bir toplumun ortak kimliğinin referansı haline getirme.

Şimdi Türkiye'de de anayasa sürecinde bunu başka türlü yaşayacağız, Almanya bu açıdan bize zaten ilham veriyor. Stenberg'in 1979'da başlattığı anayasal yurtseverlik tartışması, Habermas'ın ciddi katkılarıyla şimdi Türkiye'de de çok iyi bilinen bir konu haline geldi. Burada mesele Türkiye'nin yurttaşlık tanımı yapılırken bu tecrübeyi nasıl değerlendirileceği sorusuyla bütünleşiyor. Türkiye'de Türkiyelilik kavramını Almanya'daki anayasal yurtseverlik kavramı gibi kullanmayı bu süreçte mutlaka tartışmamız, hatta bunu iyi değerlendirmemiz gerekiyor.

İspanya deneyimi de derece önemli. Onunla ilgili söyleyebileceğim en önemli şey kademeli geçiş sürecidir ki, sayın Pi-Suñer söyledi bunu. Kademeli geçiş konusunda bana göre en kritik ve yine Pi-Suñer'in hakkında bilgi verdiği konu, bir süredir benim de, başka meslektaşlarımdan da dile getirdiği, en son BDP'nin Uzlaşma Komisyonu ve Uzlaşma Komisyonu için AKP'yle birlikte de gündeme getirdiği yol temizliği meselesidir. Anayasayı otoriter sistemden demokratik sisteme geçiş için belirleyici bir araç olarak görüyorsanız, onun yapılacağı şartları da demokratikleştirmeniz gerekir. Anayasayı demokratik şartlarda yapmanız gerekir. Franco döneminin meclisi vardı, Franco döneminin hukuku vardı, ama Juan Carlos'un önderliğinde demokratik bir liderlik bu süreci iyi idare etti. Burada da liderlik meselesine vurgu yapmak gerekiyor gerçekten. Bütün o olumsuz şartlara rağmen, yeni anayasayı demokratik bir zeminde nasıl yapabiliriz sorusunu çok güzel idare ederek, güzel de cevaplamıştır. Ve ne yapmıştır? Örneğin, ilk önemli adım Franco muhaliflerine siyasi af getirip, serbest bırakmak oldu. İkincisi, toplantı, dernek, gösteri hakkı ve özgürlükleriyle ilgili ciddi reform yapıldı ve bunların hepsi Franco hukukuna göre seçilmiş parlamentoda yapıldı ve daha da önemlisi siyasi reform yasasıydı ki bu reformla yasaklı partiler serbest bırakıldı. İki ETA hariç, ona biraz sonra değineceğim. Ancak, komünist partisi dahil bütün diğer partiler serbest bırakıldı bu siyasi reform yasasıyla, seçim sistemi demokratikleştirildi, siyasi partilerin faaliyet özgürlüğü alabildiğine genişletildi. Ve bu siyasi reform yasası halkoyuna sunuldu, çünkü sadece Franco parlamentosundan çıkması yeterli görülmedi, yüzde 94 oyla kabul edildi.

Bu yol temizliğinin üzerine anayasayı yapacak meclis seçildi. 1977 seçimleri bu yol demokratik bir hale getirildikten sonra sağlandı. Şimdi Türkiye'ye baktığımızda maalesef yol temizliği gerekirken, yola sürekli engeller konuyor. Şunu çok açık söylemek lazım: Demokratik bir anayasa, demokratik şartlarda yapılır ancak. Eğer antidemokratik şartlarda bir anayasa yaparsanız, Almanya gibi bazı istisnalar, özel durumlar hariç, bunun sıkıntılarını ilerde çok yaşarsınız. İspanya o süreçte yol temizliğini bu kadar başarılı yapmasına rağmen, BASK ve ETA'lar meselesini halledemedi. ETA'lar silahlı eylemlerine devam ettiler. Beş altı tane şartları vardı, siyasi af, daha doğrusu kendi silahlı eylemlerine de af, ikincisi, sürgünlerin geri dönmesi, üçüncüsü Bask bölgesi için özel düzenlemeler yapılması gibi. Bunlar çok

büyük talepler değildi ama anlaşma sağlanamadı, onlar da sürece katılmadılar. Seçimleri boykot ettiler, referandumu da boykot ettiler. Aslında sadece kendileri değil, Bask milliyetçileri, diğer sağ milliyetçiler de boykota katıldılar ve İspanya genelinde yüzde 85'in üzerinde katılım oranı varken, Bask bölgesinde katılım yüzde 44'te kaldı. Yüzde 44'ün de yüzde 30'u hayır dedi. Daha fazla hayır oyu da çıkabilirdi ancak orada bir taktik hesap vardı. Milliyetçi parti özerklik sistemini yine de önemli bir ilerleme olarak gördüğü için, bu anayasanın reddedilmesini istemiyordu. Dolayısıyla, boykot önemli ama hayır oyu çok yüksek çıkması gibi bir taktik vardı. Bask sorunu oradan miras kaldı, çünkü hiç bir zaman Bask'ta, İspanya genelindeki kadar büyük bir çoğunluk bu anayasayı sahiplenmedi, bu anayasayı kendi anayasası olarak görmedi. Kendi aralarındaki farklı görüşlere rağmen, ortak bir nokta bulup sahiplenme konusunda hiç bir zaman diğer bölgelerdeki isteğe, açıklığa sahip olmadılar. Ve bu sorun bugün de İspanya'da çözüm bekleyen bir sorun olarak duruyor.

Bunu Türkiye ile, şimdi yaşadığımız süreçle bağlantılandırabiliriz. Birincisi, yol temizliği son derece önemli ancak özellikle Kürt siyasetine yönelik operasyonların, KCK adı altında yapılan operasyonların, BDP'yi doğrudan hedef aldığı çok açık olan, daha da geniş çevrelere yayılma istidadı gösteren, en azından bu yönde hükümet üyelerinin bazı beyanlarının bulunduğu bir uygulama var. Bu durum Türkiye'de anayasa sürecini, İspanya'dakinden çok daha fazla zehirler, çok daha fazla zedeler. Çünkü Bask sorunu, İspanya'da anayasa yapılırken, tek ve en önemli sorunu değildi. Yeni bir sistem kurma sorunu vardı. Bölgeler ve diğer bölgelerin talepleri, mesela Katalonya bölgesinin talepleri vardı. Monarşi-cumhuriyet tartışması vardı. Buna benzer pek çok sorun vardı. Ama biz biliyoruz ki Türkiye'de yeni anayasanın can damarı Kürt sorunudur. Yeni anayasa yapmaya bizi zorlayan en önemli olay, çözüm arayacağımız en önemli sorun budur. Diğer tartışmaların bununla, bir şekilde, bağlantısı da vardır. Ancak burada yol alamamak halinde diğer sorunları çözme konusunda fazlaca bir şansımız olmayacağı açıktır. O nedenle, bütün toplumun katılımını desteklemenin yanında eğer pozitif ayrımcılık yapmak gerekirse, bana sorarsanız, Kürt siyasi temsilcilerinin anayasa sürecine her türlü yöntemle yoğun bir şekilde katılmasını sağlamak gerekir. Bu İspanya için de önemli bir şeydi, o mutabakat çok güzel gerçekleşti. Bask sorunun çözümü için de zemin sunan bir anayasa var, özerklikler sistemi getirmiş bir anayasa vardı. Belki de İspanya'da Bask sorununun, Türkiye'deki Kürt sorunu gibi çok daha yakıcı, çok daha sarsıcı bir hale gelmesini yine de o demokratik uzlaşma sağladı.

Türkiye'de BDP dışında hükümet ve ana muhalefet partilerine İspanya'nın silüetinden önemli bir mesaj çıkabilir. Orada mutabakat özellikle iki büyük parti arasında oldu. Türkiye'de önümüzdeki dönemde Kürt sorununun bütün ayrıntılarıyla bu anayasada çözülmesini beklemek bana çok gerçekçi gelmiyor ancak, iki büyük parti Kürt sorununun çözümünü engelleyecek herhangi bir şeyin anayasaya girmemesi için bir uzlaşmaya varabilirler. Çözümü teşvik eden, mümkün kılan temel konularda uzlaşmayı bu iki büyük parti yapabilir. Bu uzlaşma sağlanırken, BDP'nin ve Kürt çevrelerinin dışlanmaması gerekiyor.

Katılımla ilgili değinmek istediğim bir nokta daha var. Sayın Schneider dört aşamadan söz etti, katılımın kurumsallaşması aşaması da bunlardan biri. Bizde katılım herkes konuşsun, bir şeyler söylesin, raporlar yayınlansın, taslaklar ortalıkta dolaşsın, sonra biz oturalım, kararımızı verelim şeklinde işliyor. Üstelik 2011'in şartlarıyla 1978'in şartları da farklı, şimdi çok daha fazla katılım imkanı, aracı, isteği var ve de ihtiyacı var. Bunun için benim önerdiğim bir anayasa meclisi değil, yüzde 10 barajı olmadan bir parlamento seçilmiş olsaydı çok iyi olurdu. Yüzde 10 barajı olmayan bir seçimle bir anayasa meclisi de düşünülebilirdi, gerçi ben tereddütlüyüm o konuda, yani çekincelerim var. Şu anda, parlamento çoğunluğuna baktığımızda hükümet, ana muhalefet ve MHP'ye baktığımızda, bu iki seçenek mümkün değil. Anayasayı mevcut parlamento yapacak, bu da iyi bir şey. Tıpkı İspanya'da olduğu gibi, 28 anayasasında olduğu gibi. Ancak, bu parlamentonun katılımı kurumsallaştıran yöntemler araması gerekiyor, öncelikle yol temizliği dediğimiz şeyin, yani ifade özgürlüğü, siyasi faaliyet özgürlüğü konusunda özellikle TMK ve TCK'deki yasaklayıcı ve keyfi kullanıma müsait tüm düzenlemelerin temizlenmesi gerekiyor.

Bu konuyu konuşmayı kurumsallaştırabilmek için bir tür anayasa senatosu kurulabilir. Bunun da seçimle gelmesi gerekmiyor. Parlamentonun meclis uzlaşma komisyonunun yöntemi üzerinde tartışmasını elbette öneririz, o ayrı. Bir de şu yapılabilir; siyasi partiler belli bir kontenjan dahilinde sivil toplum temsilcisi ve akademisyen önerirler. Her parti ya sandalye sayısına göre belirlenen oranlarda ya da eşit sayıda öneri getirirler, sonra hangi kuruluşlardan ayrıca temsilci geleceği konusunda uzlaşırlar. Bu komisyonun parlamentoya organik bağı olur, ama oy hakkı ve tabiiyet ilişkisi şarttır. Bu bir anayasa danışma meclisi olarak parlamentodaki komisyonlarla birlikte çalışır. Bu konuda kimsenin önyargısı olmamasını temenni ederim; bu daha önce, çeşitli vesilelerle, önerdiğim bir yöntemdir. En son uzlaşma komisyonuna, BDP tarafından paralel meclis adı altında böyle bir önerinin getirildiğini öğrendim ancak paralel meclis konusunu henüz netleştirmiş değiller.

Son olarak; neleri yapmamamız ve neleri yapmamız gerektiği konusu elbette uzun uzun tartışılacak, bu tartışmalar başka tür toplantılarla devam edecek. Anayasa yapma süresinin çok uzun olması gerekmiyor. Eğer bu süreç kurumsallaştırılırsa, Başbakan'ın "3 ayda anayasa yapılır" demesi biraz abartılı olsa da, bu süreç bir yılda toparlanır. İspanya bu süreci on sekiz ayda bitirdi. Güney Afrika örneği üzerine de söylenecek çok şey var, öğleden sonra konuşulacak. Türkiye, eğer süreci kurumsallaştırarak yürürse, uzlaşma komisyonu fikri iyi bir fikir, eşit temsiliyet üzerinde yürüyor. Eğer Uzlaşma Komisyonu sürecin yöntemini ve idaresini gerçekten demokratik çerçevede yaparsa, kurumsallaşması konusunda da demokratik samimiyet ortaya konursa, Türkiye önümüzdeki bir, bir buçuk yılda bu işte ciddi mesafe alıp olgunlaşır ve yeni anayasa sorularımızın çözümünün önünü açar, bir kısmını doğrudan çözer. En önemlisi çözümün önünü açar, çözüm için dinamiklerin gelişmesine zemin sağlayan bir anayasa yapabilir. Umarım yapar. Teşekkürler.

Şirin Payzın: Şimdi sizin sorularınıza geçebiliriz. Evet pozitif ayrımcılık yapayım,

buyurun, hanımefendi.

Gül Erdost: Burada Toplumsal Bellek Platformu'nu temsil ediyorum. Bu platform yakınlarını siyasi cinayetlerde kaybetmiş olan yirmi yedi aileden oluşuyor. Platform olarak bizim düşüncemizi kısaca söylemek istiyorum. Mithat'ın söylediklerine katılıyorum, anayasa için bütün partilerin bir araya gelerek bir konsensüs sağlaması çok önemli. Fakat bu yola çıkmadan önce geçmişle yüzleşilmediği, özür dilenmediği sürece, anayasa bir pansuman gibi olacaktır. Anayasa değişikliği sürecine başlamadan Türkiye'nin yargılamalar ve insanlığa karşı suçlar konusunda mutlaka bir adım atması gerekiyor. 12 Eylül 2010'da yapılan referandumda, Anayasa'nın 15. maddesinin kaldırılarak darbelerle hesaplaşılacağı tartışmalarında bu çok fazla malzeme konusu oldu ancak bundan bir sonuç çıkmadı. Ben de kendi eşimle ilgili soruşturma için başvuruda bulundum ama bir yıl geçmesine rağmen herhangi bir sonuç yok. Diyeceğim şu ki; biz yakınlarını siyasi cinayetlerde kaybetmiş aileler olarak bu konu halledilmediği sürece yapılacak anayasanın sadece pansuman anayasası olacağını düşünüyoruz. Mithat'ın belirttiği Kürt meselesi de zaten bu konunun içerisinde. Yüz binlerce kişi cezaevlerinde yakınlarını kaybetmiştir ve faili meçhuller vardır, hâlâ kemikler çıkıyor. Türkiye'nin bunlarla hesaplaşması gerekir diye düşünüyorum.

Katılımcı: Öncelikle çok teşekkürler, gerçekten çok yararlı konuşmalardı. Benim yabancı konuklara teknik sorularım var. Birincisi Schneider'e. Geçen akşam bir televizyon konuşmasında Alman anayasasından söz edildi. Sizin de belirttiğiniz gibi, anayasa hukukçuları tarafından 1. ve 19. maddelerin değişmez maddeler olduğu ileri sürülür, diğer taraftan da öyle olmadığı söylendi. Bunu nasıl yorumluyorsunuz? Özellikle 1. madde kapsamlı olarak ele alınıyor, yani Alman anayasasının temel haklarını güvence altına alan bu ilk maddelerin değiştirilemez kısımları var mı? İkinci sorum, Pi-Suñer'e. 1978 seçimlerinde on üç parti parlamentoya girmiş. Bu parlamentonun aslında anayasa değişikliği yapacağı biliniyordu, o seçimlerde bu durum bilindiği için mi seçim barajı kaldırıldı, ya da siyasi partiler için bir baraj var mıydı, onu sormak istiyorum. İkincisi de, Bask temsilcileri komisyona da referanduma da katılmamışlar. Acaba neydi talepleri? Prosedüre mi karşıydılar, yoksa somut olarak anayasaya girmesini istedikleri bir hüküm mü vardı Bask'la ilgili ya da diğer azınlıklarla ilgili?

Son sorum da Mithat Sancar'a. Kendisinin görüşlerini biliyoruz; gerçekten yüzde 5 barajlı ya da barajsız bir parlamentonun temsiliyeti de büyük olurdu diye savunmuştu, biz de öyle düşünüyorduk. Buna rağmen şu anki parlamento yüzde 85 temsil yetkinliğine sahip, 2002'de yüzde 55'ti bu oran biliyorsunuz. Yol temizliği çok önemli, ana muhalefet partisi olarak CHP'nin de bu konu da talepleri var. Basın özgürlüğü konusunda bir talebi var, ifade özgürlüğü konusunda talebi var. Türkiye cezaevlerinde yatan insanların yarısından çoğu tutuklu durumda, sekiz milletvekili de tutuklu durumda, beğenelim, beğenmeyelim bunlar seçilmiş insanlar. Şimdi bu koşullarda bir anayasa yapacağız ve yine Mithat Sancar'a tamamen katılıyorum, bizde maalesef katılım olayı çok benimsenmiş değil. Ben, sivil toplum görüşlerinin

mecliste kurulan bir komisyona düzenli bir şekilde akacağı kanısında değilim, dolayısıyla bir anayasa danışma kurulu dediğimiz, yahut meclisi, bir kurumsallık getirir. Peki şu anda kurulan Anayasa Komisyonu'nda her parti eşit olarak temsil ediliyor, ancak bunun hukuki bir dayanağı yok, yani iktidar partisi yarın, şu ya da bu sebepten olmuyor, benim istediklerim çok dikkate alınmıyor deyip bu komisyona son verebilir meclis başkanı eliyle. O yüzden, acaba bu komisyonun da bir yasa yoluyla hukuki bir temele kavuşturulması gerekmez mi? Teşekkürler.

Hans Peter Schneider: Sorularınız için çok teşekkür ederim. Öncelikle geçmişle hesaplaşma konusunda Türkiye'deki durumla ilgili yorumda bulunacak kadar bir şey söyleyemem. Ancak, anayasa yapma süreci içerisinde belki bir çeşit uzlaşma süreci de yaşanabilir. Güney Afrika'daki örnek aklıma geliyor, bu konuyla ilgili öğleden sonra Albie Sachs size konuşma yapacak. Biliyorsunuz onlar gerçek bir uzlaşma komisyonu kurdular. Arjantin'de de bu yapıldı. Almanya'da ve İspanya'da böyle bir süreçten kaçınıldı. İspanya'da kaçınıldı ki iç savaşla ilgili tartışma tekrar başlamasın; kazanan, kaybeden gibi bir şeyler olmasın. Biz de Almanya'da geçmişle ele almak, değerlendirmek konusunda çok mütereddit davrandık. Çünkü Nazi idarecilerinden bazıları İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da görev yapıyorlardı. Almanya'da yaşanan soykırımdan sonra ilk mahkeme, Federal Almanya kurulduktan yirmi yıl sonra yapıldı, yani ancak yirmi yıl sonra o konuyu mahkemede ele alabildik. Geçmişle yüzleşme süreç açısından bazen çok tehlikeli de olabilir, hem artı hem eksi yönleri olabilir. Belki öyle konular açılır, öyle derin yerlere gidilir ki. Başarıyorsanız, onarma süreçlerinden geçebilirsiniz, ama ya öyle olmazsa! Oradaki durum her zaman çok net olmayabilir. Güney Afrika bunu yapmaktaki başarılıydı örneğin, ancak şartlara da çok bağlı.

Almanya Anayasası'nın 1. ve 20. maddeleri değiştirilemez, 79. maddenin 3. paragrafına göre bunlar değiştirilebilir mi değiştirilemez mi konusunda tartışma devam ediyor. Eğer halkın anayasa yapma gücünü kullanarak yeni bir anayasa yaparsanız, devlet bu yeni anayasa yapma süreci içerisinde bu maddeleri değiştirip, yeni anayasa içerisinde başka türlü formüle edebilir. Aslında bu çok faydalı bir şey değil, çünkü sonuçta halkın anayasa yapma yetkisine dayanarak yepyeni bir anayasa da yaparsanız, bunu yine de belli şartlar altında yapacaksınız; bunların demokratik şartlar, hukukun üstünlüğü, insan haklarının geçerli olduğu şartlar altında olması lazım. Bunlar kanunen bağlayıcılığı olan bir takım temellerde dayanacak büyük ihtimalle. Dolayısıyla, demokratik bir anayasayı yaparken öne süreceğiniz şartlar, yeniden formüle edilse de bütün bu unsurları içerecek. Dolayısıyla, öyle veya böyle bunlara zaten bağımlısınız, ya da bunları, tekrar anayasanın içine koymak zorundasınız. Onun için benim tavsiyem, elbette, bu konuları tartışmaktan imtina etmek değil, 1, 2, ve 3. maddelerin modernleştirilmesi veyahut da yeniden formüle edilmesini tabii ki tartışabilirsiniz, ancak her durumda bunların yeni anayasa içerisinde de olacak olması gerektiğini düşünüyorum.

Carles Viver Pi-Suñer: İspanya'da da elbette hem geçmişle yüzleşmek gerekiyordu, ama bunu bir dengeye de oturtmak gerekiyordu. Çünkü geçmişin

bir kısmını da unutmak da gerekiyordu, öbür türlü süreç çok zorlaşırdı. İspanya örneğinde, profesör Schneider'in de söylediği gibi, biz ağırlığı daha çok geçmişe unutma yönüne koyduk. En önemli örneği de siyasi aftı. Yargı yetkisinde, askerin yetkisinde bir değişiklik olmadı, yani aynı kişiler devam ettiler görevlerine. Bazı konuları tekrar değışmedik, ancak elbette her zaman bu süreçlerde, bu tip konular çok önemli tartışma konularını oluşturuyor. İkinci mesele baraj meselesi. Türkiye'de baraj sanırım yüzde 10, İspanya'da yüzde 3. Bunun aslında hiçbir zaman bir önemi olmuyor. Çünkü, temsili orantılı bir sistem var ve sonuçta bu çoğunluğa dayalı bir sistem, yani çoğunluk daha baskın çıkıyor. Genelde orantıya dayalı bir temsil hesabı yapılırsa da, sonuçta meclise giren partiler yüzde 3'ün üzerinde oy alıyorlar zaten, yani o yüzde 3 pek önemli olmuyor, hep belli başlı partiler temsil ediliyor. Başlangıçta on üç, on dört parti vardı mecliste, şimdi daha az. Çünkü iki büyük parti oldukça büyüdü, dolayısıyla meclisteki parti sayısı azaldı. O yüzden böyle bir eşğin çok fazla bir etkisi olmuyor.

Bask bölgesiyle ilgili olarak, onların anayasaya karşı tavır almış olmalarının çeşitli sebepleri vardı. Bir tanesi usulle ilgiliydi. Diyorlardı ki, temsilcimiz yok bu çalışma gurubu içerisinde. Ama tek sebep de bu değildi, başka sebepler de vardı. Mesela tarihsel olarak kullandıkları bir mali sistem var onu kullanmak istiyorlardı. Bu sistem, Avrupa'da başka bir egemen ülkenin kendine has sistemi gibi bir sistem, bunu anayasanın içerisine de koymak istiyorlardı. İki yıl sonra aslında kanunla bu istedikleri oldu, ama anayasanın içerisine konmadı. Bir de içerisinde bağımsızlık yanlısı partiler ya da sosyal hareketler vardı, anayasa sonuç olarak böyle bir ayrılmayı öngörmüyordu, bundan yana değildi. O yüzden de itiraz edenler vardı. Fakat siyasi anlamda ademi merkezîyetçi yaklaşımlar da gelişti, anayasa da bu bölgesel yaklaşımları olumlu olarak görmüştü. Dolayısıyla bu durum sonuçta, bağımsızlık isteğinde olanların görüşünü zayıflatıyor ya da o talebi azaltıyor.

Mithat Sancar: İspanya'da sol cephenin, cumhuriyetçi cephenin kendi içinde çok ağır travmalar yaratan önemli sorunları vardı ve bunlarla yüzleşmeyi kimse istemedi diyemesek de, kimse cesaret edemedi ve bu konuyu geçıştirdiler. Bu anayasa Franco yönetiminin şartları altında yapıldı. Ordu aynı ordu, hukuk aynı hukuk ve darbe tehdidi vardı. 1981'de Albay Tejero'nun girişimi de oldu, meclis basıldı. Bu susma durumu bir tür taviz olarak verildi, yani Franco'cu güçlerin süreci engellememesi karşılığında biz de geçmişe değşmeyelim şeklinde bir uzlaşmaya gidildi. 2000 yılında bozuldu bu uzlaşma nihayet. Tarihsel hafıza yasası çıktı 2000'lerde, 2004'te galiba. Orada 70 yıl önceki toplu mezarlar açılıyor, toplu mezarları açma hareketi var, dedemin kemiklerini istiyorum hareketi var. Bu tür şeylerin olması şunu gösteriyor, toplumsal olaylarda, bu tür ağır ihlallerde geçmişe öldüremezsiniz. İsteseniz de yok edemezsiniz. Unutma diye bir şey yok, gün gelir o siyasi, bireysel ve toplumsal hesap önünüze çıkar. Anayasa Komisyonu'nun hukuki temele kavuşturulması konusuna gelince; bu tür işler öncelikle teamülle, olmadı iç tüzükle halledilir. Yasayla halledilmesi çok olağandışı bir yöntemdir ve doğrusu o noktaya gelmesini ben tercih ve tavsiye etmem. Çünkü bu açık bir güvensizlik beyanıdır. Oysa bu tür komisyonların, bir temeli olsa, iç tüzükte bir dayanağı olsa bile yeterlidir, olmasa

bile sorun değildir. Eğer gerçekten bu sürece bir güven ve inanç varsa. Onun da olmaması halinde bu sürecin işlemesi zaten çok zordur.

Kürşat Kahramanoğlu: İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim görevlisiyim. Benim sorularım Carles Viver Pi-Suñer'e. İspanya'yla ilgili insanların hatırladığı ve son 15 yıl içinde tartıştıkları konu, İspanya'nın yeni anayasası ile ilgili değil. Daha ziyade İspanya parlamentosunun eşcinsellerin evliliğine daha yakın yaklaşmasıyla ilgili. Şimdi bu ülkede veya Avrupa'da yaşayan herhangi birine sorsanız İspanya anayasası hakkında ne diyorsunuz diye, hiç duymamış olabilirler. Ama dünyada hangi ülke en liberal tutumu olan ülke diye sorsanız İspanya diyebilirler. İspanya aslında Katolik ve maço bir ülke olmasına rağmen cinsel özgürlük konusunda en ilerici yasalara sahip. Benim iki sorum olacak. Birinci sorum; bu özgür önlemlerin önemi ne oldu? Bu gibi yasa değişikliklerini sağlayacak nasıl bir atmosfer yaratabildiniz? Birinci soru bu. İkinci olarak, siz konuşmanızda dediniz ki anayasayı desteklemek konusunda sivil toplum kurumları olsun diğer kurumlar olsun hiç bir zaman doğrudan bağlantı sorunu yaşamadı. Peki bu guruplar sesini nasıl duyurabildiler ki bu kadar radikal değişimler yapabildi İspanya? Diğer Avrupa ülkelerinin hiç başaramadığı bir şey bu.

Carles Viver Pi-Suñer: Evet, anayasa bu tür konulara odaklanmıyor. İspanya'daki anayasa açık bir anayasa, ve bu anayasa çok farklı gelişmelere imkan veren bir anayasa. Bu liberal zihniyetin genişlemesi, gelişmesi İspanya'da evet olmuştur. Anayasa hazırlama süreci başladığında, İspanya'daki siyasi kültür oldukça gelişmişti, tahmin edilebileceğinden daha ileriye gitmişti. Tabii ki son 30 yıl içinde kamunun katılımı arttı ve buna anayasa yol açmadı, anayasa dışındaki güçler tarafından böyle bir ortam yaratıldı ama yine de anayasa da buna imkan verdi. Şimdi sorunuzun, ikinci kısmına gelince, evet doğrudur, toplum parlamentoya önerilerini sunmakta zorluk çekiyordu, ama anayasa yeterince açık olduğu için, yıllar içinde bu kültürü geliştirmek çok zor olmadı.

Engin Özkan: Bu konferansa sıradan bir vatandaş olarak katılıyorum. Maalesef Türkiye'de herhangi bir sivil toplum kuruluşu adına katılmak gerçekten zor. Burada hep şu söylendi, katılımcı bir anayasa olsun, sivil toplum kuruluşları buna destek olsun, fikirlerini söylesin. Ben Türkiye'de bir çok sivil toplum kuruluşunda, demokratik kitle örgütünde yönetici olarak da görev yaptım. Şuna inanıyorum, alttaki kitle ile bir bağlantı yok, maalesef Türkiye'de bu işler sendikacılar, sivil toplum kuruluşları, partiler bir nevi profesyonel bir alan haline gelmiş. Buradan ümitli olmak çok iyimser bir hava. Diğer konu şu, bu ülkede bu anayasa tartışması nereden çıktı, gerçekten bir ihtiyaç mı var? Aslında Mithat Sancar söyledi. Esas burada bir amaç var, olması gereken, Kürt sorununun çözümüne dair. Onun dışında 81 anayasasının sanıyorum üçte ikisi değişti, en son 12 Eylül referandumunda önemli maddeler değişti, ama hala sorunları çözemedik biz. Ben 90'lı yıllarda üniversitede öğrenciydim, bir çok etkinliğin içerisinde görev aldık ve bir çok siyasal eylemin içerisinde yer aldık; yargılandık, ama tutuklanmadık. Daha zor günlerdi, ama şimdi ben etrafımda bakıyorum, öğrenci arkadaşlarımı takip ediyorum, insanlar o kadar sebepsiz yere tutuklanıyor ki! Daha

demokratik bir ülkede yaşıyoruz, daha demokratik bir anayasamız var, hukukumuz değişti, ama insanlar patır, patır, nedensiz bir şekilde tutuklanıyor ve medya, Şirin hanım üstüne alınmasın tabi, o kadar kayıtsız ki bu duruma! Yurtdışından gelen misafirlerimizden biri de bahsetti, medya çok önemli diye, ama medya öyle bir algı yaratıyor ki üzerimizde, işte anayasa değişmeli, ama niye değişmeli bilmiyoruz. Çok basit bir örnek vermek istiyorum, bir anda Beşir Esad'ın ismi bile değişti. Esed oldu, merak ediyorum niye Esed oldu? Herkes sorsun bunu kendine, niye artık bizden biri değil de saldırılması gereken biri? Belli yayın organları, devletin TRT'si filan, bir anda adamın ismini bile değiştirdi. Bunu kendimize soralım, anayasa, anayasa, ama ne için bir anayasaya ihtiyacımız var, ülkemizi nereye götüreceğiz, hangi tartışmaların içerisine sokacak, esas bunları koymamız gerekiyor. İyi bir anayasa kanunlarımızı değiştirmiyor, hukukumuzu değiştirmiyor, işleyişimizi değiştirmiyor, sanki daha kötüye giden bir durum var. Teşekkür ediyorum.

Şirin Payzın: Çok teşekkürler, sizinki bir soru değil, daha çok bir tespit oldu ama, Mithat Sancar'a ben yine de söz vermek istiyorum. Çünkü aslında haklısınız, zannediyorum biraz medya ve siyasiler seviyesinde bu anayasa tartışmalarını götürüyoruz, henüz kılcal damarlara doğru girmemiş durumda. Niye değiştiriyoruz bu anayasayı?

Mithat Sancar: Aslında anayasayı değiştirmenin temel nedeni yeni bir başlangıç yapma duygusunu, daha doğrusu fikrini ilan etmektir. Türkiye'nin bir başka sıkıntısı daha var, o da anayasalara bir tür mistik nitelik atfetmesi, hatta onları sihirli bir güç gibi görmesidir. Bu 1839'dan beri böyledir. 1876 anayasası yapıldığı sıralar, o tarihi bilenler gayet iyi bilir, düşünülen anayasa yapıldığı anda Osmanlı'nın kurtulacağıydı. Hep böyle bir anayasa, ya kurtarıyor ya batırıyor. Ya sorunların temel kaynağı anayasa ya da çözümünün tek ya da en büyük aracı anayasa gibi görülüyor. Şimdi bu abartılı bir algı, ama bir algı. Sonuçta anayasalar hayatı değiştirme gücüne sahip değiller. Ama bir algı bu kadar güçlü ise, daha önce de bir kaç kere söyledim, olgu haline geliyor. Yani algı algı olmaktan çıkıp olguya dönüşüyor. Uzun süredir belli çevrelerde 80 rejiminden kopuş isteği var. Bunun derecesi çevreye göre değişiyor. Bu kopuştan ne kastedildiği ancak bu anayasa sürecinde bütün boyutlarıyla görünür hale gelecektir. Yeni başlangıç yapma isteği ya da zorunluluğu aslında 1999'da başladı. O günden bu güne, yeni anayasa yapılmazsa bazı sorunlar çözülemeyecek algısı bir tür hakikate dönüştü, yani yaratılmış hakikate dönüştü ve şimdi bu hakikatle baş edebilmek için yeni bir anayasa yapmaya çalışıyoruz. Bunun tehlikeli bir tarafı var. Anayasayı yapamazsak hiçbir sorunumuzu çözemeyeceğiz gibi bir fiyasko duygusu da yaratabilir. O nedenle, bütün sorunların çözümü anayasadadır, bütün kötülüklerin kaynağı anayasadadır algısı tehlikeli aynı zamanda. Anayasayı değiştirmeden pek çok şeyi değiştirebilirsiniz.

Şu an zaten yeni anayasayı çok demokratik bir hale getirirseniz de, pratik hiç de demokratik olmayan bir toplum ve sistem görüntüsü veriyor. Çok fazla bir şey değiştirmiş olmayacaksınız. O nedenle yol temizliği aynı zamanda yapısal değişimlerdir. Anayasa bunu taçlandıracaktır ve biz sivil bir anayasa yaptık,

toplum olarak yaptık bu anayasayı, Kürt sorununun önünü açtık diyebilmektir sorun. Bakın, Almanya'daki anayasanın bu kadar öne çıkarılmasındaki en önemli sebep, 1970'lerin solun anayasa için mücadele kampanyaları yürüttüğü yıllar olmasıdır Almanya'da. Almanya solu uzun yıllar anayasa savunucusu olmuştur. Sağa karşı Neo-Nazi'lere karşı hep şunu söylemişlerdir. Bu anayasa ile bir şekilde özdeşleşebilirsek, Habermas'ın bir deyimidir bu, cumhuriyetçi bir topluluk haline geliriz; bir cumhuriyet haline geliriz; bir sürüden, bir toplum haline geliriz. Kendi irademizle bunu yapmış oluruz. Türkiye bunlar için yeni anayasayı tartışıyor ve bu çok önemli. Abartıldığı kadar olmazsa, anayasa sihirli bir güç içermese de, psikolojik, siyasal ve sosyal açıdan yeni anayasayı yapabilmek önemlidir Türkiye'de.

Hans Peter Schneider: Kürt sorununun çözümlenmesinde en önemli sorunlardan bir tanesi vatandaşlıktır. Rusya örneğine de bakabilirsiniz, mesela Tataristan'daki insanlara özel vatandaşlık verildi, normal vatandaşlık verilmedi. Vatandaşlık Türk vatandaşlığı olmalı ve tüm Türklere bu vatandaşlık verilmeli. Ancak siz vatandaşlıkla uyruk arasında bir fark yaratamazsanız olmaz. Bunu Ruslar Tatarların pasaportlarında yaptılar. Vatandaşlık Rus, uyruk Tatar. Diğer Rus Cumhuriyetlerinde de, eski Sovyet Cumhuriyetlerinde de bu yapıldı. Bu şekilde sizin Türkiye'ye vatandaş olarak ait olduğunuzu ama başka bir uyruğunuz, başka bir diliniz, kültürünüz olduğunu da teyit eden bir sistem niye olmasın ki. Tabii Kürt sorunu tek sorun değil. Sizin anayasanızda çok otokratik olan unsurlar var. Mesela iki farklı tür olağanüstü hal örneğiniz var. Pek çok kısıtlamalar var. Devletin güvenliği gibi çok muğlak ve çok belirsiz kavramlar kullanıyorsunuz, nedir devletin güvenliği? Bunun gibi pek çok şey, yürütmenin haklara müdahale etmesine ve onları ihlal etmesine yol açıyor, buna imkan veriyor. Belki anayasada bunlar yenilenebilir. Türkiye için Avrupa Birliği'ne tam üyelik çok önemli ve büyük bir adım. Bu tartışılan bir adım, neredeyse bir devrim olacak Avrupa Birliği'ne tam üye olmak. Bu yeni anayasa yapmak için son derece doğru bir dönem bu nedenle. Çok teşekkürler.

Ertuğrul Çepeli: Öncelikle düzenleyicilere ve katılımcılara çok teşekkür ediyorum. Bu tarz toplantıların çok yararlı olduğunu düşünüyorum. Ben CHP üyesiyim, TÜSES kurucularındanım ve iş adamıyım. İlk sorum Sayın Schneider'e. Anayasaların kurucu meclislerle ya da mevcut meclislerde yapıldığını söylediniz ama bir tercih belirtmediniz. Demokrasi şu esasa dayanıyor: Biz kral istemiyoruz, aristokrasi istemiyoruz, tepede kimse istemiyoruz. Biz halkız, biz yöneteceğiz. Dolayısıyla biz yapacağız anayasamızı. Bu noktadan düşünürsek anayasayı halkın yapması lazım. O zaman da mutlaka kurucu meclis olması lazım, bunu ideal olarak vurgulanması gerekir diye düşünüyorum. İkinci alternatif olarak da meclisler olur, meclislerde eş güçte komisyonlar olur; ama o ikinci tercih, onun belirtilmesi gerekir diye düşünüyorum. Özellikle gençlerimizin bunu bilmesi gerekir. Bu nedenle, benim ideal tercihim sürekli anayasa meclisleri. Her beş yılda, on yılda bir anayasayı gözden geçiren sürekli meclisler olmalı diye düşünüyorum. Bu konuda görüşlerinizi almak istiyorum. Sayın Pi-Suñer'e sorum da şu, çift meclisli modellere çok ilgi duyuyorum. İspanya tecrübesini merak ediyorum. Anayasa çift meclisli yapılırken tartışmalar oldu mu? Bir de günümüzdeki uygulamalarda, parlamentonun çalışmasıyla ilgili çift meclis konusu tartışma haline geliyor mu? Teşekkür ederim.

Carles Viver Pi-Suñer: Doğrudur, söylediğiniz doğru. Anayasa yapmanın ideal şekli tabii ki doğrudan bu amaç için halk tarafından seçilmiş bir kurumun oluşturulması, ama tabii bunu sağlamak kolay değil, Özel seçimler yapmanız gerekir, eşji daha düşüğe çekmeniz gerekir ki tüm siyasi kanatları, hareketleri, partileri içerebilesiniz, kapsayabilesiniz. Ama bu bir anayasa fikri ile çelişir, çünkü anayasa ezelden ebede kadar yapılır, sonsuza kadar varlığını sürdürecektir, tabii bunun istisnaları var. Amerikalılar tarihleri boyunca anayasalarında sadece 20 veya yanılmıyorsam 21 tane değişiklik yapmışlar 200 yıl içinde, düşünün! Almanya'da 60 yıl içinde 58 anayasa değişikliği yapılmıştır. İşsiz kalan bir anayasal kurum olur ise bu benim pek beğendiğim bir fikir değil. Ancak sıfırdan başlamak, yani özel olarak, doğrudan halk tarafından seçilmiş bir kurucu meclis eliyle anayasanın yapılması fikir olarak çok doğru. Yalnız Türkiye açısından sanırım bu iş AKP'nin yönetimi altında ve bu fikir onlara çok idealistmiş gibi gelebilir. Çift meclislilik konusu, benim görüşüme göre, bir federal sistem olduğu taktirde anlamlı ve siyaseten ademi merkezietçileştirilmiş bir ülke durumunda bu olabilir. İspanya'da herkes tarafından, hatta anayasanın kurucuları tarafından da kabul edildiği gibi ikinci meclis İspanya açısından iyi bir fikir değildi. Çünkü bu tamamen bölgesel bir meclis olarak öngörölmüştü, anayasada da bu bölgesel bir meclis diye geçiyor zaten. Siyasi erki ademi merkezietçiliği elinde tutan ama yerel kurumları temsil eden meclisler bunlar. Evet böylesi bir parlamentomuz İspanya'da var ve insanlar diyor ki aslında anayasayı değiştirmemiz gerekir, ama önce senatoyu değiştirmemiz gerekir, çünkü ancak bu şekilde gerçekten bölgesel bir kurum olabilir. Bence aynı hatayı iki kez tekrarlamakta bir mana yok.

Şirin Payzın: Ben Mithat Sancar'a da bunu sormak istiyorum, çünkü siz kurucu meclisin çok gerekli olmadığını söylediniz, bir kere uzmanların dışındaki insanların kurucu meclisten kafası karışıyor. Kurucu meclis ne demektir, kimine göre Cumhuriyet'i ilk kuran meclistir, kimine göre yeniden seçilecektir. Çok kısa bunun gereksiz olduğunu neden düşündüğünüzü öğrenebilir miyiz?

Mithat Sancar: Şart değildir diyorum, kurucu meclis olağanüstü yöntemlerle seçilmiş, olağanüstü iş yapacak bir kurum havası veriyor ve Türkiye olağanüstülükten çok çekmiş bir toplumdur, normal şartlarda normal bir mecliste olağanüstü işler yapabileceğini gösterebilmek durumundadır. İspanya'da meclis anayasayı yaparken 111 yasa kabul etmişti. Bunu yapmak aynı zamanda mümkündür, gereklidir, faydalıdır! Olağan bir mecliste, olağan şartlarda, normal bir toplum gibi davranarak normalleşmenin şartlarını yaratmak daha tercih edilebilir geliyor bana. Kurucu meclis bir iş için çok olağanüstü işler yapmak üzere büyük bir misyonla donatılmış bir kurum gibi algılanıyor. Sırf anayasa yapmak üzere özel bir seçim kanunuyla seçilecek, anayasa yapacak ve geçirecek. Yani çok özel insanlar tayin edilmiş gibi gelecek bize. Hayır anayasa bizim olağan işimizdir. Hepimizin ilgilenebileceği bir iştir. Normal bir meclisimiz başka işlerin yanında bununla da ilgilenebilir.

Tuğçe Alacacı: Bilkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğrenciyim. Anayasa Hukuku hocamızın ısrarlı tavsiyesiyle bu konferans için Ankara'dan geldik. Ben sorumu Pi-Suñer'e yöneltmek istiyorum. Kendisinin de belirttiği gibi bazı temel

konularda anlaşıldığı taktirde, genel anlaşmazlık konuları sonraya ötelenmelidir, bu şekilde bir konsensüse varılabilir. Lakin ben şöyle düşünmüştüm, zaten ortada temel sorun ve fikir ayrılıklarının varsa yeni bir anayasaya ihtiyaç duyulur. Mithat Sancar'ın söylediği gibi, Türkiye'nin en büyük sorunu şu anda Kürt sorunu evet. Eğer biz temel sorulardan yola çıkarak anayasayı oluşturmaya çalışmazsak, yani bu sorunları ötelerssek bu sorunları nasıl aşacağız ve İspanya bu sorunu nasıl aştı? Temel sorunlarını ötedikten sonra nasıl bir anayasaya ulaştı? Bunu merak ediyorum. Teşekkür ederim.

Carles Viver Pi-Suñer: Tamamen katılıyorum size. En iyi çözüm değil bizimkisi, en iyi fikir bu değil. Ama çok büyük bir probleminiz var ise ve çözümümediğiniz bir problem ise bu böyle. Bugünlerde bu yüzden sorun yaşıyoruz, bu çözümün yarattığı sorunlar var önümüzde. Çünkü, siz bir sorunu ötelerseniz, bu sorunun çözümünü başka yasalara bırakmak üzere ertelerseniz, bunun çözümü için de yollar bulmak gerekiyor. Mesela bizim durumumuzda organik yasalarımız var, bunlar spesifik yasalar, bu yasanın konusu tek bir konu, spesifik bir konu oluyor ve bunların kabul edilmesi için çok büyük bir çoğunluk gerekiyor. Teknik sorunlarda bu tür yasalarla düzenlenecek şeyler nelerdir, bunları saptamanız gerekiyor. Çünkü bu gibi kanunların kapsamını çok geniş de tutabilirsiniz, ama yine de bunlar organik yasa olmaya devam ederler. İspanya'daki Anayasa Mahkemesi her zaman için şu gücünü çekiyor, bir organik yasanın kapsamına giren spesifik konu nedir? Ben on yıl boyunca anayasa mahkemesinde hakim olarak çalıştım ve bizim sorunlarımızın yaklaşık yüzde 10'u işte bu tür organik yasalara ilişkin sorunlardı. Evet kabul ediyorum en iyi çözüm bu değil, ama yine de bu tür sorunlar çok komplike olabiliyor. Bence anayasa ilkeleri koymalı. Tabii ki sorunları da çözümlenmeli, ama doğru dengeyi bulmak zorundasınız, ilkeleri yerleştirip, çok spesifik sorunları çözümlenmeye çalışırken bu dengeleri bulmak zorundasınız. Bütün bunlar iktidarın bölgesel yapısına da bağlı; siz üniter bir devlet mi olacaksınız, yoksa ademi merkeziyetçi bir ülke mi olacaksınız, ona göre ilkelerin anayasada belirtilmiş olması gerekir. Bunu yapmadığınız taktirde hiç bir çözüme gidemezsiniz, evet size katılıyorum ama yine de olay öyle görüldüğü kadar basit değil.

Şirin Payzın: Daha uzun zamanımız olsa devam edebilirdik, ancak öğleden sonraki oturum da çok önemli, konuşmacılar çok önemli kişiler. Ben Sayın Pi-Suñer'e, Sayın Schneider'e ve Mithat Sancar'a çok teşekkür ederim. Tabii ki Friedrich Ebert Stiftung Vakfı'na ve diğer katılımcılara, diğer sivil toplum örgütlerine de bu meselenin tartışılmasını sağladıkları için çok teşekkür ederiz. Bu tartışmaların özellikle üniversitelere, okullara inmesi çok önemli, dolayısıyla çok teşekkür ederiz, geldiğiniz, katıldığınız ve sorduğunuz için.

2. BÖLÜM

Güney Afrika ve Polonya'da Anayasa Yapım Süreci Deneyimleri

Balççek İlter: Son derece önemsemediğimiz çok güzel bir kalabalığımız burada. Bu işin içinde olmaktan büyük keyif duyuyorum öncelikle onu söylemek isterim. Çok önemli konuklarımız var. Konuklarımızın öz geçmişleri ellerinizde, ama ben hemen sağdan çok kısaca kendilerini tanıtarak başlamak istiyorum. Miroslaw Wyrzykowski, Polonya Anayasa Mahkemesi eski üyesi, çok önemli tecrübeleri var, gerçekten de yönetsel anayasa hukuku konusunda çok önemli eserlere imza atmış bir isim. Yaklaşık dokuz yıldır Anayasa Mahkemesi'nde yargıcılık yapan, bilfiil pratikte de işin içinde olan bir isim. Hemen yanımda kişisel olarak da ilgimi çeken ve çalışmalarını büyük hayranlıkla izlediğim müthiş bir aktivist var, Albie Sachs. Güney Afrika Anayasa Mahkemesi eski üyesi. Güney Afrika Anayasası en ilerici anayasalardan biri kabul ediliyor biliyorsunuz. Onları düşündüğümüz zaman Türkiye adına da bir mucize olabilir mi acaba diyoruz, inşallah olur diyoruz, kendisi bize o deneyimleri aktaracak diye düşünüyorum. Hemen solumda da Prof. Turgut Tarhanlı var. Türkiye'de hukuk deyince akla gelen ilk isimlerden, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden, aynı zamanda İnsan Hakları Araştırma Merkezi başkanı. Çok önemli çok değerli konuklarım var. Sözü çok uzatmıyorum. Önce Polonya'dan konuşumuza söz vermek istiyorum, Sayın Wyrzykowski, söz sizde, buyrun.

Miroslaw Wyrzykowski: Tünaydın hanımefendiler, beyefendiler. Buraya davet edilmiş olmaktan büyük memnuniyet duyuyorum. Bu toplantıda, toplumların, bireylerin ve devletlerin geleceğinde çok önemli olan bir konudan bahsediyoruz. Ben Polonya'da anayasa yapma süreci içerisinde yer aldığım anayasaya siestayı temel bir hak olarak koymak istemiştim ama, Anayasa Komisyonu nedense benim bu önerimi pek beğenmedi. Ben de çok üzülüyorum bugüne kadar böyle bir hak olmadığına. Bunu şimdi söylüyorum, çünkü öğle yemeğinden sonra toplantı yapıyoruz. Size bu saatte bu toplantıda bu konuyla ilgili bir şeyler anlatmaya çalışacağım.

Şimdi anayasa yapma süreci içerisinde önemli olan şeylerden bir tanesi şu: toplum. Devletlerin tarihine baktığımız zaman, geçmişten gelen bir anayasa yapma tecrübesi var, bazı örneklerden bu sabah da bahsedildi. Polonya'nın tarihine baktığımız zaman, 15. ve 16. yüzyılda, Polonya Avrupa'da bir süper güçken parlamenterliğin ve tartışmaya dayalı demokrasi kavramının gelişmiş olduğunu görüyoruz. Hakim olan görüş şuydu: Kimse itiraz etmediği sürece bir takım kararlar alınabilir, ancak bunların önce tartışılması gerekir. Bu gerçekten de iki yüzyıl kadar gayet güzel işleyen bir sitem olarak kendini gösterdi. Bir gün parlamentonun akıllı bir üyesi bu sisteme hayır dedi ve ondan sonra tehlike çanları çalmaya başladı. Tarihte böyle şeyler oluyor.

Azınlıklar, tarihin yine başka önemli bir boyutu Polonya açısından. Polonya'da biz Musevi toplumuna azınlık hakları verdik, ama 19. yüzyılın ortasında çiftçilere haklarını vermedik. Bir başka örnek, 1791 tarihli anayasa. Bu anayasa dünyada yazılı ikinci anayasa ve Polonya'nın dört yıl sonra bölünmesine sebep oldu. Rusya, Prusya ve Avusturya arasında bölünmüş oldu ülke. Neden? Çünkü o anayasa o zaman o üç başkentte tehdit olarak görülmüştü. Bunun sonucunda da Polonya 123

yıl boyunca Avrupa'daki siyasi haritadan silinmiş oldu. Polonya'nın parçalanmasını tek tanımayan ülke Avrupa'da Türkiye idi. Biz bunu çok iyi hatırlarız. Türkiye'nin o tarihteki siyasi ve dostane jestini hiç unutmuyoruz.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasında iki tane anayasamız vardı ve bizim için kahraman bir insan olan Mareşal Pilsudski, anayasanın hazırlanmasında önemli bir referans noktasıydı. O zamanlar milletvekilleri çok zayıf bir başkan olan bir siyasi sistem yaratmak istiyorlardı. Mareşal Pilsudski bir doğal adaydı başkanlığa, 1921'de anayasa yapılırken tam bir parlamenter sistem vardı ve böyle bir istekte bulundular, ancak Mareşal bunu reddetti. 1935'te daha iyi şartlar altında, anayasa Mareşal Pilsudski'nin Polonya'nın cumhurbaşkanı olacağı düşünülerek yazıldı ama anayasa kabul edilmeden iki hafta önce kendisini kaybettik. Bizim bu olaydan çıkardığımız ders şu oldu: hiçbir zaman bir anayasayı bir kişiye odaklanarak yapmamak lazım, o kişi bu siyasi oyunun bir parçası olsun veya olmasın diye düşünerek bir anayasa yapılmamalı, yeni şekilci bir yaklaşımdan kaçınılması gerekir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yani 1945'ten 1989'a kadar olan dönemde Polonya kamu uluslararası hukuku açısından bağımsızdı, ama egemenliği yoktu. Bu durumda 1978'de Krakow Piskoposu Papa olarak seçildi. Ve ne oldu Polonya'da? Polonya toplumu gerçekten çok büyük bir destek aldı, yani cesaret diyemeyeceğim bunun adına ama, korkuları azaldı ve bir kaç yıl sonra "solidarity" hareketi, dayanışma hareketi ortaya çıktı. 13 Aralık 1981'de darbe oldu, olağanüstü hâl oldu ve sekiz yıl sonra yani 1989'a geldiğimizde yuvarlak masa toplantıları tekrar başladı. Peki bu yuvarlak masa toplantılarının amacı neydi? Parlamenter sistemin eksikliğini gidermek. Çünkü parlamento olması gerektiği şekilde hareket etmiyordu, parlamentoda "solidarity" hareketi de temsil edilmiyordu. Dolayısıyla dedi ki, yasal olmayan ama, siyasi desteği olan "solidarity" hareketinden insanları hükümetteki Komünist Parti tarafındakilerle bir araya getirelim. Yani bir taraf yasal sistem içerisinde kabul edilmiyordu, öbürü yasal sistem içerisinde kabul ediliyordu. O nedenle ikisini bir araya getirelim ve bir sistem içerisinde bunu ele alalım dedik. Bütün bu yuvarlak masa toplantılarındaki amaç aslında tamamen siyasi olarak anlaşmaktı.

Komünist Parti dedi ki, biz demokratikleşme yönünde ilk adımları atacağız, "solidarity" yasallaşacak, yasal bir birim olacak ve parlamenter seçimler demokratik, özgür olacak. 1989 seçimlerinin sonucunda bu gerçekleşti. Buna mucize diyebilirsiniz. Polonya Katolik bir ülke. Katolik mezhebinde mucizeler önemlidir ve bizim için bu bir mucizeydi gerçekten. 1989 Haziran ayında siyasi yapı değişti Polonya'da. Birkaç ay sonra, 1989'un Aralık ayında anayasal ortam ve görünüm de değişti. Peki nasıl oldu bu? Bir anayasal devrim ile oldu. Ben de bu sürecin içerisinde yer aldım. Sürece uzman olarak davet edilmişim ve parlamentoda bir alt komisyon kurulmuştu. Bu komisyonun yetkisi, görevi yeni bir anayasa yazmaktı.

Tahmin edersiniz ki hiçbirimiz bu süreçte anayasa yazma konusunda tecrübeli değildik, hiçbirimiz bilmiyorduk nasıl bir şey yazacağız, ne yapacağız. Ne yaptık? Dedik ki yeni anayasada artık mevcut anayasadaki gibi siyasi temelleri belirten birinci

bölüm yok, ekonomik temelleri belirten ikinci bölüm yok, boş bir kağıdı alacağız bu kağıdın üzerine bir şey yazacağız. Yedi tane temel nokta yazdık, bunlar hâlâ geçerli. O zamanki en önemli tartışma birinci maddeydi. Polonya bir hukuk devletidir. Hukukun üstünlüğüne dayalı bir devlettir. Ve işte bu bir cümlelik temel nokta çok önemli bir etki yarattı. Daha sonraki yedi yıl içerisinde temel olarak anayasayı yazmak için gerekli zaman başlamış oldu, çünkü bütün partilerde o noktaya gelindiği, siyasi sistemin değişmesi gerektiği yönünde bir kanı zaten oluşmuştu. Bunu da anayasayı değiştirerek yapmanın gerekli olduğu konusunda hemfikirlerdi. Dolayısıyla bu süreç o noktadan sonra hızla başladı. Onun için tarih, anayasanın geçmişinde çok önemli bir yer tutar. İyi, kötü tarafları olabilir tarihin. Daha gölgeli tarafları olabilir, bunların hepsinin etkisi hissedilir.

İkinci önemli nokta, farklı ülkelerdeki modellerin algılanması ve bu tecrübelerin öğrettiği şeyler. İşte tam da bu nedenle biz bugün bu odanın içerisinde toplanmış bulunuyoruz ve bu konuları konuşuyoruz. Örneğin biz Alman Anayasası'nı örnek almıştık, peki neden? Çünkü, totaliter sistemden demokratik sisteme sıçramanın bir öyküsü olarak önemli bir ülkeydi Almanya, ikinci olarak da anayasası çok başarılıydı. Dolayısıyla, benzer koşullardan doğduğu için bu anayasayı örnek aldık. AB içerisindeki benzetmeleri düşünerek, böyle bir yaklaşım önemli olabilirdi. Daha sonraki aşamada uluslararası yükümlükler de bizim detaylı bir takım kurallara bağlı kalmamızı gerektirdi. Özellikle temel haklar, insan hakları üzerinde bunu yapmamız gerekti. Ve bunun ötesinde, yine bir başka önemli nokta, siyasi ve anayasal kültürdü. Bu gözle görülebilir, elle tutulabilir bir şey değil belki ama, müreffeh toplumların oluşması açısından temel olarak ihtiyaç duyulan bir şeydir. Biz yuvarlak masa toplantılarını başlatan ilk ülkeydik Şubat 1989'da ancak, anayasasını yazan en son ülke olduk. Nitekim anayasamızı 1997'de kabul ettik. Peki bu nasıl oldu?

Parlamento kısmen demokratik olarak seçildi, burada söylenen şey şuydu: Bu parlamento yeni demokratik sistem içerisinde bu anayasayı kabul etmek için doğru merci değil deniyordu. Bu farklı görüşlerden yalnızca biriydi tabii ki. İkinci parlamento 1991'de herhangi bir baraj olmadan seçildi. Dolayısıyla anayasa yapma süreci açısından gayet mükemmeldi bu, çünkü parlamentoda yirmi dört tane siyasi parti vardı o zaman ve yelpazenin bütün kanatları temsil ediliyordu. Ama düşünün yirmi dört tane siyasi partiyle yönetim nasıl yapılabilir? Tabii bu pek mümkün değil, ama anayasa açısından bu gayet olumlu bir durumdu, ne yazık ki yine de olmadı. Yani o mecliste de anayasayı o dönemde yapmaya muvaffak olmadık, ama başka bir şey yaptık. Anayasanın hazırlanması ve kabul edilmesine ilişkin usullerle ilgili karar üzerinde çalıştık ve bu meclis buna karar verdi. Bizde iki tane kamara vardır. Anayasa komitesi dahilinde 56 kişinin nispi olarak siyasi partilerin temsil gücüne göre atanmasına karar verildi. Böylece anayasa ile ilgili geçmişte hazırlanmış taslakların ve o anda hazırlanmakta olan taslakların komitenin faaliyet alanına girdiğine karar verildi. Dolayısıyla günün sonunda bütünleştirilmiş tek bir anayasa taslağı söz konusu olacaktı. Yani o güne kadar var olan bir takım taslaklar temel olarak alınacak, üçte iki çoğunluk sağlandığı takdirde bunlardan tek bir taslak çıkacaktı. Bunun yanı sıra iki unsur daha vardı. O zamanlar sağ kanattaki partiler bilgisiz ve oldukça kibirli oldukları için bütün seçimlerde kazanacaklarını

düşünüyorlardı. Bu nedenle de herhangi bir koalisyona dahil olmuyorlardı. O yüzden 1993 senesindeki bu yaklaşımı çok algılayamadılar. Seçimlerde de çok başarılı olamamışlardı zaten ve meclisteki temsil oranları da düşüktü. Toplumdaki siyasi desteklerini de kaybetmişlerdi.

Katolik Kilisesi de burada önemli bir rol oynuyordu. Anayasa yapma süreciyle ilgili kanun geliştirilirken meclis dışı muhalefetin de tasarlara katkısı sağlandı ve bu durum sürecin sonunda yapılan referandum açısından da önemliydi. Biz bu dönemde şu dersi çıkardık: Yöntem çok önemli bir anlam ve işlev görüyor bu süreçte. Bu yöntem sayesinde, biz anayasayı, anayasanın içeriğini oluşturabildik ve bu anayasanın içeriği o tarihte beklemeyeceğiniz kadar iyiydi. Çünkü son on üç yıl içinde Polonya anayasasını sadece bir kere değiştirdi ve gerçekten de çok olumlu bir anayasa çalışması oldu bu. Anayasa çalışması bittikten sonra parlamento feshedildi. Sağ partiler seçimi kazandığımızda, bir sonraki seçimde, ilk işimiz anayasa değişikliği yapmak dediler. Bu hemen gerçekleşmedi tabii. Anayasa çok önemli ve etkin bir araçtı. Tabii burada önemli olan toplumun sürece dahil edilmesiydi. Sadece taslak hazırlanma süreci açısından söylemiyorum bunu, aynı zamanda düşünce kuruluşlarının ve toplumun farklı kesimlerinin katılımı da çok önemli. Anayasayı kabul edeli aşağı yukarı on beş sene oldu ve bugünlerde katılımı sağlamak için kurumsal yapı rayına oturmuş durumda. İnternet, mevcut öteki teknolojiler bize sayısız düşünce kuruluşunun faaliyet ve görüşlerine erişimi sağlıyor. Eğer ben bugün geçmişte yaptığımızı tekrar etme fırsatına sahip olsaydım, hemen internette bir web sitesinde platform kurardım ve onun içerisine diğer hukuk fakültelerini, hocaları, öğrencileri çağırırdım, her gün orada bir takım tartışmalar yapılmasını isterdim.

Siyasilerin faaliyetlerinin toplumsal olarak kamuoyu tarafından kontrol edilebilmesinin mekanizmalarından bir tanesi bugünkü imkanlarla bu olabilir. Tartışma konularına gelince; ilk tartışma hükümet sistemi üzerine oldu. Parlamenter demokrasi mi olsun ya da yarı başkanlık sistemi mi olsun, bu tartışıldı ve Almanya'daki anayasa sistemini benimsedik. O sistem üzerinden kendi sistemimizi geliştirdik ve işe de yarıyor sistem açıkçası. İki sefer azınlık hükümeti kurulmasına sebep oldu bu, ama sistem sonuç olarak yürüyor. İkinci önemli nokta devletle Katolik Kilisesi arasındaki ilişki. Bu bizim için çok önemli, çünkü en büyük hükümet dışı kuruluş kilise Polonya'da. Bu konuda hâlâ bir takım sorunlarımız var. Sadece siyasi ve bireysel düzeyde insan hakları değil, toplumsal düzeyde insan hakları konusunu da çok tartıştık, bunu anayasaya koyalım mı koymayalım mı diye. Yani bu devletin işlevi mi, yoksa bir hak mı, ne şekilde sunalım diye çok tartıştık. Bir de Avrupa Birliği üyeliği süreci vardı, çünkü toplumun bilincinde ve bilinçaltında bu vardı. Anayasadaki tartışmalarda da halk egemenlik meselesini çok geleneksel olarak algılıyordu. Dolayısıyla bunu da çok tartışmıştık, evet bütün bu süreçleri sonuçta değerlendirdik ve anayasa yapma sürecini bu şekilde geçirdik. Benim burada vurgulamak istediğim şey şu: Polonya Anayasası bir takım uzlaşmaların anayasasıdır. Sonuç olarak anayasanın değişik boyutlarına bakarsanız, normlarına, kavramlarına bakarsanız, bazı kavramların liberal anlayıştan geldiğini, bazılarının daha geleneksel Katolik Kilisesi'nin yaklaşımlarına yakın yaklaşımlardan geldiğini görürsünüz. Biz bunların içerisinde bir konsensüs, bir mutabakat, bir

orta yol bulduk ve bu orta yola bağlı olarak da bugün oldukça rahat bir şekilde yaşıyoruz. Bunun bu kadar olumlu olmasının sebebi tabii Anayasa Mahkemesi'nin de bağımsız bir kurum olarak işlevini sürdürmesi. 2006-2007 yıllarında çok da olumlu olmayan bir takım tecrübelerimiz var Anayasa Mahkemesi ile ilgili olarak ama bütün bunlara ilişkin şunu da söyleyeyim: Anayasa Mahkemesi eğer siyasi bir saldırıya maruz kalırsa bu aslında tamamen bir mazeret, bir bahanedir.

Ben size genel olarak fikirlerimi aktarıyorum burada. Bir toparlama yapmam gerekirse, şunu söylemek isterim. Anayasa yapma sürecinin tamamen siyasi bir süreç olduğunu herkes söyleyebiliyor. Bunu çok banal bulabilir insanlar ama, yine de bunun siyasi boyutunu hiç unutmamak lazım. Çünkü sonuçta bu siyasi boyut o toplumun geleceğine karar verecek olan aracı oluşturmakta çok önemli bir rol oynuyor ve dediğim gibi anayasanın içeriği açısından, parlamentonun veyahut da kurucu meclisin, hangisini kullanacaksınız, çalışmaları önemli. Ancak bana göre bu tecrübeler ülkeden ülkeye de değişiyordur. Burada sorulması gereken temel soru şu: Biz anayasadan ne bekliyoruz? Bu anayasa neyi karşılamalı? Beklentilerimiz ne? Ancak bu soruları cevapladıktan sonra diğer soruları yanıtlayabiliriz. Farklılıklarla benzerliklere ondan sonra bakabiliriz. Öncelikle biz ülke olarak ne beklediğimize karar vermeliyiz. O anayasadan ne bekliyoruz, ondan sonra karşılaştırmalara bakabiliriz. Bu süreçte biz uzmanları davet ettik. Yurtdışından uzmanlara anayasanın taslaklarını sunduk ve muhtelif konularda tartıştık. Yeni anayasa hangi alanlarda olumlu veya olumsuz bir etki yapabilir. Bunları araştırdık. Bütün bunların ötesinde anayasal kimlik meselesi de çok önemli tabii ve anayasa yapma süreci içerisindeki temel konulardan bir tanesi. Bugün sabah otelde kahve içiyordum ve Daily News okuyordum. Altıncı sayfada bir haber okudum, Türkiye'nin Başbakanı, önümüzdeki günlerde partisinin üyeleri önünde anayasa ile ilgili bir konuşma yapacakmış. Dördüncü sayfaya baktım, Uğur Kantar isminde birisiyle ilgili haberi okudum. Uğur Kantar orduda ermiş ve her sabah yapılan talimlere geç gitmeye başlamış. Geç gittiği için de işkence görmüş, dövülmüş ve dövülmesi sonucunda ölmüş. Şimdi, anayasayla Uğur Kantar'ın davası arasında bir ilişki yoksa o zaman, anayasa yapma süreci tartışmalarının da bir anlamı yok diye düşünüyorum. Bu nedenle de bugünkü konuşmamı Uğur Kantar'a adıyorum. Teşekkür ederim.

Balççek İlter: Çok teşekkür ediyoruz. Hemen ikinci konuşuma dönmek istiyorum, aslında sorulacak çok soru var ama, konuşmalardan sonra soruları alacağız. Albie Sachs, buyurun lütfen.

Albie Sachs: Temmuz 1996'da, Güney Afrika Anayasa Mahkemesi anayasayı, anayasaya aykırı olmakla değerlendirdi, doğru duyuyorsunuz. Güney Afrika Anayasa Mahkemesi, Güney Afrika anayasasının anayasal olmadığını söyledi. Tabii, eğer bunu anlıyorsanız o zaman Güney Afrika'da bizim geliştirmiş olduğumuz temel mekanizmaları da anlarsınız. Bunları geliştirmekte amacımız gerçek, ırkçı ve tamamen otoriter bir devleti ırkçı olmayan ve cinsiyetçi olmayan ve bugün anayasası bütün dünyaya model teşkil eden bir ülke haline getirmektir. O zamanlar ben de Anayasa Mahkemesi üyesiydim. Anayasa Mahkemesi çok önemliydi.

O dönemde bir müzakere ekibi kurmuştuk, CODESA adlı bir kurumdu bu, yani Demokratik Güney Afrika için Komisyon. Bu kendi kendine atanmış bir komisyondur ve amacı Güney Afrika için yeni bir anayasanın hazırlıklarını yapmaktır. Bu süreçte sanki çok iyi ilerliyormuşuz gibi geliyordu bize. Parlamento, devleti kontrol eden, ekonomiyi kontrol eden, eli kolu her yere yetişen bir devlet yapısı vardı ve onu destekleyen gruplar vardı. Ondan sonra da ANC adlı grubun liderliğindeki Özgürlük Hareketimiz vardı. Hükümet oyun alanını eşitlemek için bazı adımlar atmıştı. Bilmiyorum Türkiye’de de aynı şey yapılır mı ama, biz kendimizi ifade edebilmek için spordan çok alıntı yaparız. Evet cezaevinde tutuklu bulunan mahpusların serbest bırakılmasını talep etmiştik ve bu bağlamda, hepimizin bildiği gibi, Nelson Mandela serbest bırakıldı ve Komünist Parti üzerindeki yasak kaldırıldı. Ve böylece benim gibi sürgünde yaşayan insanlar yeniden ülkelerine dönme imkânı buldular. Bütün bunlar bizim en azından müzakerelere başlayabilmek için, yeni bir anayasa için ileri sürdüğümüz ön koşullardı. Özellikle de liderlerimiz, tabii ben o zamanlar yargıç değildim, partizandım, mücadelenin bir parçasıydım, hepimiz ülkemizin ve ulusumuzun geleceğini tartışan kişiler olarak özgür bir ortam, kendimizi rahatça ifade edebileceğimiz bir ortam istiyorduk. Eğer biz halkımızla birlikte, onlardan talimat alarak bir metin geliştirmesek, onların adına hareket etme yetkisine de sahip olamazdık. Dolayısıyla hükümetin yeni bir anayasa yaratma arzusunu gerçekleştirmek için belli önlemler alınıyordu. Bütün bir ülke seferberlik içindeydi ve herkes sürece dahil oluyordu. Daha önce terörist diye damgalananlar da buna dahildi. Hepimiz bu koşullardan faydalı bir şeyler çıkarmaya çalıştık.

Hükümet silahlı mücadeleden vazgeçmeye karar verdi ve ANC’de savaşanlar ‘hayır’ dediler; biz silahlarımızı bırakırsak o zaman hiçbir kimliğimiz kalmaz. Biz de eğer silahlar bırakılacaksa iki taraf da bırakmalı dedik. Bundan sonra süreç adım adım ilerledi. Kuzey İrlanda’da barışın elde edilmesi de bizim modelimizle gerçekleşti. Önce ateşkes başladı. Hem ANC yani Kurtuluş Ordusu arasında hem de hükümet silahlı güçleri arasında siyasi yollardan, silahsız olarak amaçlarımıza ulaşma konusunda uzlaştık. Tabii hemen silahlar bırakılamayacağı için ilk anlaşma ateşkes konusunda ve siyasi mahkumların tahliye edilmesi konularında oldu.

Ancak bunlardan sonra ikinci aşamaya geçilebildi. Bunun da anlamı şuydu: Bütün silahlar mühürlü bir konteynıra konulacak, bir yerlere gömülecek ve bunu ancak ANC’nin askeri komutanları ve siyasi denetçileri gibi belli kişiler bilecek. Daha sonra yeni bir mutabakat yapıldı ve bu gömülü silahlar konusunda ortak sorumluluk üstlenildi. Bugün artık hiç kimse bu silahların nereye gömüldüğünü düşünmüyor bile, paslanmışlardır da zaten, aradan o kadar çok zaman geçti ki. Dolayısıyla değerlerini de bu süre zarfında yitirdiler. Yani bu bir tercih meselesi, silahlardan vazgeçersiniz demokratik bir ülke olabilirsiniz. İrlanda’da IRA ile ilgili aynı mutabakata varıldı ve silahlar bırakıldı, bağımsız kişiler süreci denetimlerine aldılar. İşte biz hep beraber bir masanın etrafına oturduk, yuvarlak masa değildi bizimkisi, uzun dikdörtgen bir masaydı. Ama sanırım masanın geometrisi varılan uzlaşmanın niteliğini etkilemiyor neticede. Görüşmeler başladıktan sonra hemen işin başında son derece temel bir sorunla karşılaştık. Biz öyle bir noktaya gelelim ki demiştik, artık sivil toplum müzakere sürecine katılmasın. Ancak, işveren temsilcileri, inanç grupları, sendikalar,

sivil halk grupları da sürece katılmak istiyordu, bizim de katkımız olsun diyorlardı. Biz bu gibi katkıların çok kalabalık ortamlarda yapılmasını istemiyorduk ve bunların aslında siyasi örgütlerin sorumluluğunda olduğu görüşündeydik. Ancak, o zamanlar siyasi kuruluşların sivil toplumla danışma zorunluluğu vardı. Bir de gizli ve özel görüşmeler arasında bir ayırım yapıyorduk, bu da önemliydi. Gizli görüşmelerde insanlar neden liderlerimiz gizli gizli görüşüyorlar ve anayasayı kapalı kapılar ardında hazırlıyorlar gibi bir hisse kapılıyorlardı. Özel görüşmelerde ise bu kapıların ardındakileri anlamak ve dinlemek için çok önemliydi, ne kadar ileri gidebileceğini bunlar belirliyordu. Dışarıya rapor veriyordunuz ve eğer karşı çıkılan bir şey varsa değiştirme şansı oluyordu. Biz gizli değil özel görüşmelerle bu süreci yürüttük. Kendi kendine kurulan bu grup kararları nasıl alıyordu? Tabii ki hükümetin elinde ANC'ye kıyasla uydu gruplar vardı, ama bizim elimizde süper bir çoğunluk vardı. Her şeye rağmen bunun bir işe yaramayacağını düşünüyorduk ve neticede bir arkadaşımız "yeterli konsensüs" tabirini ortaya koydu. Karar almada biz bunu daha sonra bir kıstas olarak kullandık.

Biliyorsunuz konsensüs var, nitelikli çoğunluk var ve bir de yeterli konsensüs var. Yeterli konsensüs yepyeni bir ilaç oldu, yani bunun anlamı şu, sürecin devam etmesi için yeterli konsensüs var, yani ellerinde silahı olan ve devleti kontrol eden hükümetin de onayı mutlaka gerekiyordu. Ancak, ANC'nin de onay vermesi gerekiyordu, çünkü arkalarındaki halk desteği muazzamdı. Dolayısıyla ileriye götüren bir sürecin geliştirilebilmesi için, iki karşı grubun mutabakata varması gerekiyordu. Bunlardan hiçbiri son sözü söylemedi, çünkü bir tanesi itiraz etseydi, hiçbir ilerleme kaydedemezdik. Bu nedenle, burada yeterli konsensüs olup olmadığını değerlendirmek için iki tane yargıç atadık. Bunlardan bir tanesi siyah bir yargıçtı, ikincisi de Afrikan dilini konuşan ve onları temsil eden beyaz bir yargıç. Tabii ki gruplar bundan hoşnut olmadı, ama süreç başladı.

Maalesef iki blok mutabakata varamadı. Sorun şuydu: Güney Afrika Hükümet Grubu anayasayı biz kabul etmeliyiz, daha sonra da meşruiyet kazanması için halk oylamasına sunmalıyız dedi. Anayasanın çoğunluk hükümetleri ve parlamentoları tarafından yapılmasına izin verilirse tamamen gözden kaybolacaklarından endişelilerdi. Bunun onlar için bir intihar olacağını düşünüyorlardı. Bütün yetkilerimizi demokratik seçimler yoluyla mücadele eden insanlara devretmemizi istiyorsanız, bunu kabul edemeyiz diyorlardı.

Bir de azınlıklar konusu var tabii. Anayasaların en önemli görevi, azınlıkların koruma altına alınmasıdır. Aksi takdirde Anayasa Mahkemesi'ne ihtiyaç yoktur zaten, hele anayasaya hiç ihtiyaç yoktur. Onun için bir anayasa ve Anayasa Mahkemesi, insanların, bireylerin, dil gruplarının, kültür gruplarının, siyasi grupların güvenliğini ve haklarını güvence altına almalıdır. Güney Afrika Hükümet Grubu'nun söylediği buydu.

Şimdi ikinci gruba geçiyorum. Bu gruptaki insanlar şöyle düşünüyorlardı: halkımızın nasıl yönetilecekleri konusunda hiç bir fikirleri yoktu. İngilizler, Hollandalılar onları kolonileri olarak kullanmışlar, ama biz Güney Afrika Birliği'nin ilk anayasasını farklı

yapalım, herkesi kapsayan bir anayasa yapalım dedik. Biz halk olarak anayasa yapım sürecine dahil edilemezsek olmaz dedik. Bize göre bir kurucu meclisi olmalıydı. Bunu da bütünüyle halk seçmeliydi ama bu meclisin yetkilerinin de belirlenmiş olması gerekiyordu. Yetkileri sadece ve sadece ilgili yasanın değiştirilmesi, anayasanın hazırlanması olmalıydı. Evet, birinci görüş anayasalar azınlıkları korumak için vardır diyordu ve bu çok önemli. İkincisi ise eğer parlamentoda temsil edilmeyen gruplar varsa hiçbir meşruiyeti olmaz diyordu. Yargıçlar, büyük partiler, en küçük gruplar bile temsil edilmeliydi. Üçte iki çoğunluğa ihtiyacımız vardı. Önemli olan ilkeler üzerinde uzlaşmaktı. Azınlıkların istismara uğramasını engelleyecek maddeler gerekiyordu. ANC olarak biz beş tane basit ilke getirmiştik ama, neticede bunların sayısı otuz dörde çıktı. Bazılarının da alt paragrafları vardı. Kimileri her şeyi bu metinde ele almak istiyordu. ANC ise seçilmiş kişilere daha ayrıntılı bir anayasa hazırlama imkanı veriyordu. Başkanlık, başbakanlık, cumhuriyet sistemleri ve buna bağlı fevkalade spesifik öneriler muhtelif ekiplerden oluşan komisyonlarda tartışılıyordu. Parlamentoda da buna benzer yapılar oluşturulmuştu. Hukukçular ve akademisyenler bir araya geldi ve halkın katılımıyla süreç işlemeye devam etti. Tabii hiç kimse tarafsız olamaz. Yani ülkeniz bir dönüşüm içindeyken, siz de o ülkenin bir parçası iken, nasıl tarafsız veya tepkisiz kalabilirsiniz ki? Çoğu insan, bir tarafı, çoğu insan öbür tarafı destekledi, ama yine de belli oranda mutabakata varılabildi. Akademisyen ve siyasilerin desteğiyle metin üzerinde çalışılmaya devam edildi.

Şimdi sivil toplumdaki da kısaca bahsetmek istiyorum. Bu harekete aktif olarak katılan ilk grup bizdik. O zamanlar biz onlara düşman diyorduk, onlar da bize terörist diyordu ve şimdi bir masanın etrafında toplanmıştık. Sigara içenler, içmeyenler şeklinde gruplara ayrılmıştık. Bu anayasa yapma sürecinin ilk uzlaşma örneği oldu. Ancak daha sonra, çok daha önemli gelişmeler oldu. Örneğin kadın hareketi. Güney Afrika'da hem ANC'nin içinde hem de dışında son derece aktif bir kadın hareketi gelişti. Müzakerelerde her ekip için bir erkek, bir kadın olması gerekiyordu. Kadınlar farklı komisyonlara giderse yeterince kadın bulamayız diye bir endişemiz oldu, ancak neticede böyle bir sorun çıkmadı. Uluslararası özgürlük konuları tartışılırken, yani üreme, istismar, kamusal ve özel alanda özgürlüğümüzün kısıtlanması, işte bütün bunlar kadınların siyasi grupların içinde ve dışında çok iyi örgütlenmelerinin sonucunda aşılacak konular oldu. Eskiden partici bir düzen vardı. Daha sonra parlamento halka döndü. Kaç kişinin hangi konuları destekleyip desteklemediğini tartmaya başladılar.

Dennis Davis adlı bir hakim bütün partilerin birer temsilci göndermelerine önyak oldu ve böylece çeşitli konular kapsayıcı bir biçimde tartışıldı. Sosyal ve ekonomik haklar, ölüm cezası ve bu cezanın kaldırılıp kaldırılmayacağı konusu bu süreçte tartışıldı. İnsan onuruna yaraşır bir anayasa yapmak istiyorsak mutlaka ölüm cezasının anayasaya aykırı olduğunun belirtilmesi gerekiyor dedik. Tabii ki hükümet bütün bu tartışmalarda muhataptı. Yüz yüze görüşmeler, televizyondaki suni açılmalardan her zaman daha etkilidir. Kapsayıcı davranırsanız ve toplumun bütün kesimlerini sürece dahil ederseniz mutlaka başarılı olursunuz. Bunu başarırırsanız bireyler de anayasayı benimsiyor ve "bu bizim anayasamız" diyebiliyorlar. Bir ülkeye

aidiyet biraz da anayasaya yapılan katkı ile belirleniyor. Bu aidiyeti hissetmenin en iyi yolu anayasa yapma çalışmalarına katılmaktır. Tabii ki halkın eğitilmesi gerekiyor. Yeni Güney Afrika Cumhuriyeti'nde vatandaş olmak ne demek, haklarınız, görev ve sorumluklarınız ne olacak. Bütün bunlar konusunda kamuoyunun bilinçlenmesi çok önemli. Özellikle de bu insanların hakları yok ise, tıpkı Güney Afrika'da olduğu gibi.

Peki, hangi haklarınız kontrol edilebilir veya hangilerini siz izin verdiğiniz zaman kontrol edebilirler? Yani anayasa yapmak aslında sadece kalem kağıt işi değildir. Bir ulus için yepyeni bir vizyon üretiliyor. Hassas bir konu olduğunu biliyorum, ama, Kürt sorununa bakalım. Hep Kürt sorunundan bahsediyorsunuz, ama bu Kürt sorunu değil ki Türk sorunu, Kürt sorunu dediğiniz vakit sorunun kaynağı Kürtlermiş gibi bir izlenim uyanıyor. 'Biz millet olarak kimiz?' 'Ülkemizde vatandaş olmak ne demek?' 'Görev ve sorumluluklarımız neler?' gibi soruların iyi düşünülüp tartılması lazım. Çeşitliğin iyi yönetilmesi lazım. Bu apartheid rejimi altında gerçekten büyük bir sorunu bizim için. Dediğim gibi belli bir vizyonun olması şart. Ama tabii ki, bu vizyonu toplumun her kesiminin körü körüne izlemesi şart değil.

Ben İsviçreliyim. İsviçre ile yaptığımız müzakerelerde başarılı sonuçlar elde etmeye çalıştık. O sıralarda benim Concorde'a gidip dünya kupasını, izleme hayalim vardı. Ancak, sürekli mücadele ettiğiniz zaman bu hayaller bir türlü gerçeğe dönüşmüyor ne yazık ki. Daha sonra 1992'de Barselona'ya gittim, muhteşem oyunlar oldu. Yüksek atlamaları izledim, cirit müsabakasını izledim ve eve döndüğümde bütün herkesi şu konuda ikna edebildim: Bir hayaliniz varsa peşini hiçbir zaman bırakmamalısınız. Çünkü, yeni demokratik projeyi baltalamak isteyenler her zaman olacaktır. Bizde bu Komünist Parti başkanıydı. Neyse ki eninde sonunda Nelson Mandela'yı da dahil eden bir müzakere başlatılmasına razı oldular ve bu sayede seçim tarihimizi belirleyebildik. Daha sonra ben altı yargıçtan biri olarak Güney Afrika anayasasının anayasaya aykırı olduğu açıklamasını yaptım. Ondan sonra anayasa hukuku konusunda bir ansiklopedi oluşturduk, erklerin ayrımı, haklar, aile hakkı, eşcinsellerin hakkı, din gibi konuları ele aldık. Bu girişim ilk seferinde başarılı olmadı, kabul görmedi ve daha sonra parlamentoya tekrar gönderildi. Neticede yapılan açıklamalarla ve uzun bir müzakere sürecinden sonra biz Güney Afrika anayasasını oluşturmuş olduk.

Balççek İlter: Çok çok teşekkür ediyoruz. Türkiye'den yorumcumuzu alacağım hemen ki sorulara da vaktimiz olsun. İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Tarhanlı, buyurun lütfen.

Turgut Tarhanlı: Teşekkür ederim, tabii sizin de bütün modellerin farkında olduğunuzu tahmin ediyorum. Her modelin anayasal hazırlık süreciyle ilgili veya içeriği ile ilgili, kapsamıyla ilgili kendi tarihi şartları, gerçekleşme atmosferi, aktörleri ve hedefleri var. Fakat, Sayın Wyrzykowski'nin de altını çizdiği bir biçimde, belki durumu belli iklim şartlarına bağlı olarak, o bölgelerde de benzer ürünlerin yetiştirilebileceği yönünde bir metaforla açıklamak gerekirse, bu karşılaştırmalı egzersizin çok yararlı sonuçlar doğurabileceği düşüncesindeyim. Gerçekten, kendi

adıma da, yararlandığımı belirtmek isterim. Teşekkür ederim konuşmacılara da. Sabahki oturuma katılmadım, o nedenle oradaki düzeni tam bilmiyorum, ne şekilde yürütüldüğünü, fakat, ben bu programda yorumcu olarak yer alıyorum, dolayısıyla yorumculuğu da iki konuşmacının konuşmaları üzerinden yapılacak bir katkı veyahut sorumluluk olarak gördüğümü belirteyim. O bakımdan bağımsız bir konuşma veya yorumdan çok, kendilerinin ortaya koyduğu hususları, belki açarak ve Türkiye ile bağlantılandırarak bir şeyler söylemek istiyorum.

Bir anayasa ne demektir ve ne ifade eder? Zannedirim öncelikle kendimize bu soruyu sormak durumundayız. Bir anayasa ne ifade eder, bir anayasanın anlamı nedir? Buna farklı modellerde ve örneklerde, farklı cevaplar vermek mümkün. Hukuken baktığımız zaman ve özellikle de insan hakları hukuku ile ilgili bir hukukçu olarak, bir anayasanın benim için öncelikli olarak taşıdığı anlam "self-determination" dur. Yani ülkede yaşayan halkın kendi geleceğini tayinidir. Bu konuda çok farklı yorumlarla da karşı karşıyayız. Bugün Türkiye'deki günlük bir gazetenin bir köşe yazarı, İspanyol modelini tartışıyor. Bu anayasada Katalan ve Bask halklarına kendi kaderlerini tayin hakkı tanınmamıştır. Bundan kastettiği eğer kendi kaderini tayin hakkının dışsal boyutu ise, yani kopmayı, ülkeden ayrılmayı ifade eden bir yönüyle, evet, ama bu değilse, o zaman peki hani içsel boyut? Bu da 70'lerle birlikte insan hakları hukukunda var olan bir terim ve ben anayasanın taşıdığı anlamı aslında bu çerçevede gördüğümü söylemeliyim. O halde bu yönüyle baktığınız zaman İspanya modeli de içsel bir kendi kaderini tayin etme hakkını kabul etmiştir elbette, dışsal bir yönü olmasa da.

O zaman, bunu Türkiye'de nasıl şekillendireceğiz? Yani Türkiye'de yaşayan, Türkiye'yi oluşturan Türk halkı kendi geleceğini tayini sorusunu nasıl şekillendirmek, anlamlandırmak istiyor? Bu konuyu konuşmamız gerekiyor. Bu soruyu sormak çok önemli, çünkü bu sorunun önünde bizim demokrasi adabına uygun bir biçimde sorup cevabını da aynı adaba uygun bir biçimde almamızı engelleyebilecek çok kısıt var Türkiye'de. Sadece anayasa hazırlığı ile ilgili olarak değil. Türkiye'nin mevcut hukuk zihniyeti, bunun uygulanma biçimi ve siyaset yapma tarzı, siyasete verilen anlam... Bunların tümünün burada ayrıntılarına girmek belli tartışmalarda yol gösterici olabilir. Şu sırada mümkün değil ama, bu kısıtları görmek durumundayız. Bu kısıtları gören bir anayasa hazırlama sürecinin kendi geleceğini tayinle irtibatlandırabilecek bir kaliteye sahip olması ne demektir sorusunu sormak isterim ikinci adımda dolayısıyla.

Sayın konuşmacılar da ifade ettiler, Sayın Wyrzykowski'nin öncelikle bir beyaz kâğıt açtık ve ilkelerini tespit ettik sözü, Sayın Sachs'ın bir ön anayasa, belki bir ön çerçeve çizen modelden söz etmesi başlangıç için çok önemli. Bunlar tabii yegâne örnekler değil, dünya'da buna geçici anlaşma deniyor, ben buna ön akit diyorum. Türkçe bazı yazılarımda ve konuşmalarımda bunu böyle bu şekilde tanımladım, ön akit. Anayasa öncesi bir akit hali, düşünülebilecek bir modeldir ve dünyada özellikle de belli kriz sonrası uygulama biçimlerinde anayasa hazırlık süreçlerinde kullanılmıştır. Tabii bunlar farklı farklı olabilir, yani Türkiye bir Güney Afrika deneyimi sonrası anayasa hazırlamıyor veya Polonya deneyimi sonrası bir anayasa hazırlamıyor ya da

Almanya veya İspanya örnekleri elbette ki tam tıpatıp örnekler, benzeşen örnekler değil ama, dersler çıkartılması açısından ya da belli yanlışların yapılmaması açısından biz bu karşılaştırmaların değerini ön plana çıkarmak istiyoruz. O zaman bu ön anlaşma ya da ön mutabakat Türkiye bakımından önemli midir? Ben bunun önemli olduğunu düşünüyorum, ne açıdan? Eğer halk kendi geleceğini tayin edecekse, buna engel oluşturan noktalarda, anayasal düzeyde olabilir veya olmayabilir, bir ön anayasa modeli biçiminde olabilir veya olmayabilir, tamamen yasal düzeyde olabilir, ama, hazırlanacak anayasaya giden yolun üzerinde uzlaşmış, mutabık kalınmış, anlaşılmış ve bunun deklare edildiği bir ön evre biçiminde olması tercih edilir. Peki bununla tam olarak ne kast ediyoruz? Özgürlükleri elbette, hangi özgürlükleri? Bugün yeterince özgür olmamaktan şikayetçi olduğumuz özgürlüklerdir. Daha da somutlaştırayım, ifade özgürlüğüdür. Örgütlenme, örgütlenmenin gerektirdiği özgürlükler veya siyasi özgürlüklerdir.

Siyasi partiler kanunumuz orijinal Kenan Evren modelidir, hâlâ. Türkiye'deki milletvekilleri seçimi kanunumuz, orijinal Kenan Evren modelidir hâlâ. Bu modelle anayasa yapıyoruz. Örnekleri çeşitlendirmek mümkün. Terörle Mücadele Kanunu, Ceza Kanunu, Ceza Muhakemesi Kanunu, değişmiş olmalarına rağmen, hâlâ kısıtlayıcılık niteliğine sahip kanunlardır ve bazı değişikliklere ihtiyaçları vardır. Kimlikle bağlantılı olabilecek, kamu yönetimiyle ilgili, nüfus kanunuyla ilgili bir takım düzenlemeler de eklenebilir, fakat bunların listesi ürkütücü de değildir. Dolayısıyla bir anayasanın, kalıcı bir anayasanın bu ülke halkının kendi geleceğini tayini anlamında taşıdığı bir değere sahip olmasını istiyorsak, bunun buna layık bir şekilde hazırlanmasının önündeki, kalkış noktasındaki sorumlulukları da görmek zorundayız.

Burada bir hız faktörü var da diyebilirsiniz tabii, hızla bitirmek zorundayız. Böyle bir model var, mesela, Doğu Timor anayasa yazımını bir ayda gerçekleştirmiş ve ondan sonra da uzlaşma gerçekleşmemiştir. Bu konuya ilişkin çalışmalarda şöyle bir kategorik yaklaşım vardır; hızlı anayasa hazırlamak istiyorsanız, bu hızı sağlayabilecek aktörlerle çalışmak zorundasınızdır, o zaman hızlı anayasa hazırlığı süreci muktedirler arası bir oyunu ifade eder. Muktedirler arası oyun, acaba bu ülke halkının kendi geleceğini tayini anlamına gelebilecek bir oyun mudur, yoksa bundan daha farklı bir modeli mi ifade eder? O halde hızlı olmayan, asude, sakın, aheste bir anayasa hazırlık süreci nedir? Bunun elbette ki sihirli, tılsımlı bir formülü olduğunu söylemiyorum. Ancak herhalde, burada geçen haftalarda ufak siyasi partiler arasında bir tartışma konusu olan hız meselesi önceliğimiz olmamalıdır düşüncesindeyim.

Niye hız meselesi önceliğimiz olmamalıdır? Bunu aynı zamanda hazırlık sürecinin demokratiklik vasıfları anlamında taşıyacağı değer açısından da dikkate almak zorundayız. Bizim önceliğimiz nitel bir değişimdir, kalitatif bir değişiklik amacıdır. Nicilikle ilgili olmak durumunda değiliz. Sayın konuşmacılar da bunu ifade ettiler, Türkiye bağlamında değil ama, bu anayasanın taşıdığı anlam veya umut ne işe yarar sorusunu sorduğumuz zaman ben buna ilk cevabı verirken anayasanın taşıdığı anlamın hukuki planda, özellikle insan hakları hukuku bakımından taşıdığı değere

işaret etmiştim. Bir anlam daha var Türkiye'deki anayasa tartışmalarında. Türkiye'nin yakın geçmişiyile yüzleşmesi, fakat yakın geçmişinden kopması aynı zamanda. Türkiye'nin yakın geçmişi, kalitatif, nitel odaklı değil, nicel odaklı bir anayasa ortaya koymuştur. Çoğunlukçu bir anayasa modelidir bu. Bütün ayrıntılarıyla ve kesitleriyle ortaya konan bir çoğunlukçuluk modelidir, güçtür ve burada yürütmenin üstünlüğüne, asimetrik üstünlüğüne bağlı bir güçtür bu. Kenan Evren anayasasının tanımı yürütmenin üstünlüğüne dayalı bir çoğunlukçuluk anlayışıyla ortaya konmuştur ve böyle işler mekanizmaları.

O zaman dönüp bugüne baktığımız zaman Türkiye halkının kendi geleceğini tayin sürecinde, bunu bu şekilde tanımladığı bir adımı atarken, buna gerçekten elverişli bir iklimi yaratmak gibi bir sorumluluğu dikkate almak durumunda olduğumuz gibi, bunun aynı zamanda Türkiye'nin yakın geçmişi ile bir kopmayı da gerçekleştirebilecek bir anlayışla da ortaya konulması gerektirdiğini düşünüyorum. O ön evre bu konuda güçlü bir destek sağlayabilir, bir katalizör bir ivme olabilir düşüncesindeyim. Bu, hukukta özellikle haklara karşı, onları sınırlandırıcı senaryoların bir metaforudur. Özellikle terörle mücadele hukuklarında çok belirgindir. Yani kurulmuş bomba olabilecek ve patlamaya hazır mayınlı sahalar nereleri olabilir? O zaman belki de şunu dikkate almamız lazım: Bir Kürt sorunuyla karşı karşıyayız. Herhalde bunu inkâr etmeye kimsenin dili varmaz. Fakat, anayasanın sadece Kürt sorununu çözmeye odaklanmış bir hazırlık süreci mi olması gerektiği sorusunu da sormak durumundayız. Bunu söylerken şunu demek istemiyorum, anayasa bunu gözardı etmelidir demiyorum, ama anayasa sadece Kürt sorununu çözmeye odaklı bir metin midir? Bir kriz çözüm merkezi midir? Biz anayasa hazırlık çabaları ve adımları dışında, bu mesai için harcadığımız çabalar dışında bu soruna hiç bir gayretle, hiç bir çabayla kafa yormadan, adım atmadan, bunun için diğer güçlendirici yapılar konusunda tartışmadan, sadece anayasa üzerinden bir çözüm aramak durumunda mıyız?

Ben bu noktada da eğer bu şekilde odaklanırsak bunun bir "patlamaya hazır bomba" durumu olabileceği düşüncesindeyim. Çünkü, anayasa hazırlık sürecinin tamamen bir ikili hazırlık süreci tarafları mecrasına sıkıştırılacağı kanısındayım. Fakat, anayasa hazırlığının çok taraflı bir süreç olduğunu dikkate alacaksa şayet, Kürt sorununun çözümü için paralel çabaları sürdürmek ve bunu anayasayla irtibatlı noktalarda da ortaya koymanın yanı sıra bu gerçeği de dikkate almak durumundayız. O bağlamda, anayasa hazırlığının ön evresinde, aslında Kürt sorunuyla da bağlantılı olabilecek bazı önemli yasal adımların atılabileceği kanısındayım ve dolayısıyla bu belki çok legalistik bir bakışla, çok pozitivistik bir bakışla, anayasadan sonra, daha normlar hiyerarşisine göre, alt normların tasarlanması uygundur bakışıyla düşünülebilir. Ama, bunun aksi de mümkündür, yani anayasanın ruhunu ortaya koyabilecek yasal olarak güçlendirici adımların atılabilmesi mümkündür. Özellikle hak ve özgürlüklerden söz ediyorum. Bu konuda bir şüpheye mahal yok, çünkü bu konuda aslında çerçevenin ne olduğu da malumdur. Minimum standartlar, uluslararası hak standartları içerisinde olmalıdır, minimum standart bu demektir zaten. Dolayısıyla bunların yasal düzeyde, bir ön adım biçiminde şekillendirilmesinin normlar hiyerarşisi gibi, legalistik konulara kendimizi kaptırarak çıkmaza sokmaktan

bizi alıkoyabileceği düşüncesindeyim.

Burada bir başka konu kanımca, hazırlık sürecinin taşıdığı ağır siyasi sorumluluktur. Hazırlık sürecinin taşıdığı sorumluluk, bir tür sivil katkı, hatta bir eğitim, toplum eğitimi niteliğine sahiptir. Yani sivil kültür denen, bir arada yaşama kültürüne sahip kişilerin, o bir arada yaşama kültürünü oluşturabilecekleri ilk adımların hangi mesajlarla verilebileceğine dair taşıdığı bir değer vardır. Dolayısıyla hazırlık sürecinin kendisi zaten daha ortada olmayan bir anayasanın ortaya çıkması ve şekillendirilmesi bakımından eğitici bir işleve sahiptir. Dolayısıyla bunu da hız faktörüyle bir arada değerlendirmenin yararlı olacağı kanısındayım, ama bu sadece bununla sınırlı da değil. Çünkü, aynı zamanda böyle bir model içerisindeki katılımcılığı nasıl tanımlamak lazım? Türkiye’de Türkiye halkının çok farklı kesimleriyle kendisini ortaya koyabileceği bir katılımcılık modelini nasıl ortaya koymak lazım?

Bugün burada ciddi bir teknoloji kullanılıyor. Sosyal medya toplumu şekillendiriyor. Türkiye’de sosyal medyanın kullanımına ilişkin yapılmış demografik bir profil araştırması acaba neyi gösterir? Bunun hangi yaş kuşaklarında daha yoğunlaştığını gösterir ya da bu araçlara erişebilme elverişliliği nasıldır? Bunu sadece bir model olarak tartıştırmak düşüncesinde değilim, böyle bir derdim de yok, fakat katılımcılığı tartışırken bazı göz kamaştırıcı örneklerin aynı zamanda o kadar da göz kamaştırıcı olamayabileceği gerçeğini dikkate almak durumundayız.

Sosyal bilimlerde örnekleme yöntemleri nasıl bir çalışma yapılması gerektiğini bize sunar. Bunu burada çok iyi bilen, Türkiye’nin otoriteleri var, bunu çok iyi başaran katılımcılar var. Dolayısıyla bu anlamda bir değer taşıyan bir katılımcılık modeli midir söz konusu olan yoksa herkesin sms göndererek veya e-posta üzerinden düşüncesini ortaya koyabileceği bir durum mudur? Bundan yararlanılabilir belki ama, bu kadar basit olmadığı kanısındayım. O halde, diyebilirsiniz ki peki makul olan nedir? Makul olan şudur: Türkiye toplumunu oluşturan kesimlerin makuldür diyebileceği sonuç makuldür. Diyebilirsiniz ki bu kendi içinde biraz kakafoni gibi ya da çelişik değil mi? Hayır. Şunu demek istiyorum; büyük ölçüde bir temsil niyetiyle, Türkiye’nin bugün, özellikle son çeyrek yüzyıldır, hak hareketine de vurgu yapan kimlik temelli çabalar, mücadeleler açısından baktığımızda çok farklı, dikey, yatay kimlik tespitleri açısından da bakılabilir buna, bir örnek olarak söylüyorum. Ortaya çıkan tabloda gerçekten buna uygun bir katılımın olduğu düşüncesindeyse bu mesela kimlik temelli tartışmalar açısından makul sayılabilir.

Bu arada bir üç oyununu yine dikkate almamız lazım. Açıkçası talebimiz şu olmalıdır diye düşünüyorum; ki Polonya ve Güney Afrika örneklerinde de bununla bağlantılı bir takım örneklere işaret edildi. TBMM’de temsil edilen bir takım siyasi partiler var, dört siyasi parti. Bu dört siyasi parti bir uzlaşma komisyonu çerçevesinden eşit sayıda temsilciyle bir araya gelip ön görüşmelere girecekler. Buradan bir sonuç çıkacak, bunun nasıl bir prosedüre tabi olarak mecliste görüşüleceği konusunda zaten usul kuralları açık. Fakat, meclisteki siyasi partilere sormak isterim, belirli hukuki şartlar dışında, bugün Türkiye halkının gerçekten güçlü bir katılımını ortaya koyabilmesine

elverişli bir modelin tartışılması ne demektir? Bu soruyu çok ciddi bir biçimde sormak durumunda olduğumuzu düşünüyorum. Çünkü bugün Türkiye hukukuna göre uzlaşma modeli şudur: 1) Mecliste 5'te 3 çoğunluk, Cumhurbaşkanlık onayı ve halk oyu. 2) 3'te 2 çoğunluk ve Cumhurbaşkanlık onayı ve bunun sonucunda kabul. Şimdi bu 12 Eylül anayasası ve düzeninin uzlaşma formülüdür. Biz bununla mı oynayacağız ve uzlaşmayı bu formüller üzerinden mi kabul ediyoruz, yoksa bunu reddeden ve dolayısıyla bunun ötesinde ve gerçekten kendi geleceğinin tayini anlamına gelen bir modeli, hukuki ya da hukuki değil, ama bu katılımı ortaya koyan bugünkü yasalarla sınırlandırılmış veyahut sınırlandırmamış, ama bu iradeyi ortaya koyabilen bir modelin yaratıcılığı ve gelenekçiliği üzerinden de tartışacağız.

Sanırım katılımcılık konusundaki bu kısıtı da bu bağlamda dikkate almak diğer bir önemli husustur. Burada konuşmacılar da ifade ettiler, siyasetin banal bir takım ilişkiler içerisinde ve sıradanlığı içerisinde evet, ama sonuçta siyasi aktörlerle birlikte hareket etme gibi bir tablo karşındayız elbette. Fakat önemli olan bu siyaset etme hünerinin eldeki araçların sağladığından daha ötede bir sonuç yaratabilecek bir yaratıcılığı da nasıl ortaya koyabileceği sorusunu kendimize sormamızda. Sayın Sachs'ın altını çizdiği Güney Afrika modelindeki nitelikli konsensüs formülü yeni bir keşif olarak takdim edildi. Polonyalı konuşmacıysa Polonya anayasasının bir uzlaşma anayasası olmasından söz etti. Dolayısıyla Türkiye'de de modeli nasıl şekillendireceğimiz ve nasıl kapsayıcı olabileceğimiz konusunda yaratıcılığımızı zorlamak zorunda olduğumuzu düşünüyorum. Aksi hâlde, Milli Güvenlik Konseyi'nin çizdiği model, yani biraz önce size aktardığım 5'te 3, 3'te 2, cumhurbaşkanlığı, halkoyu vs. modelleri karşımızdadır. Bu formülü uygularsak 12 Eylül anayasasına karşı yeni bir anayasa için mücadele ettiğimizi iddia edemeyiz herhalde. Çok teşekkür ederim dinlediğiniz için.

Balççek İlter: Konuşmacılara ve yorumcuya çok teşekkür ediyorum. İzin verirseniz, sorularla devam edelim istiyorum. Çok önemli başlıklar açıldı. Benim bir iki notum var, onları aktarmak isterim, o minvalde yürümek ister misiniz bilemiyorum. Örneğin temsil probleminden bahsedildi ki önemli olduğunu düşünüyorum. Uzlaşmadan bahsedildi, örnekler verildi. Türkiye'ye uyarlanmasından konuşuldu ve anayasanın hızlı bir şekilde yapılmasından bahsedildi. Türkiye'de de anayasanın kısa bir sürede yapılacağından bahsediliyor, dolayısıyla tartışılması gereken önemli hususlardan bir tanesidir sayın Tarhanlı'nın dikkat çektiği gibi. Sorularla devam edelim isterseniz.

Mustafa Paçal: Benim sorum Mirosław'a. Polonya'da anayasa yapma sürecinde Katolik Kilisesi'nin rolünden bahsetti. Polonya anayasasında, anayasal rejimi içerisinde kilisenin, din eğitimi, din adamı eğitimi veyahut da seküler devlet, laiklik konusundaki pozisyonlarını merak ediyorum. Bu noktayı nasıl düzenlediniz ya da bununla ilgili anayasal düzenlemeler nelerdir?

Mirosław Wyrzykowski: Teşekkür ederim efendim bu sorunuz için. Bu anayasa sürecinde muhtelif aktörler vardı ki Katolik Kilisesi de bu aktörlerden biriydi. Katolik Kilisesi, özellikle de 19.yy'da, Polonya'nın henüz egemen bir devlet olmadığı

dönemlerde ve 1945 ile 89 yılları arasında hayati bir rol oynamıştır ve Kilise Polonya kimliğinin garantörü görevini üstlenmiştir. Şimdi tabii ki pek çok yasal düzenlemeler var, mesela kamu okullarında, devlet okullarında din eğitimi, din görevlilerine ödenecek ücretler vesaire gibi. Ama bütün bunlara rağmen Katolik Kilisesi'nin toplumumuzdaki rolü son derece pozitif bir roldür. Geçtiğimiz pazar günü parlamenter seçimler yapıldı ülkemizde ve birden bire aynen Almanya'da Berlin'de bir ay önce olduğu gibi korsanlar ortaya çıktı Polonya'da da. Üçüncü bir güç ortaya çıktı parlamentoda, bu da gençler grubu. Mesela aydınlanma döneminin çağdaş türü. Bu tabii ki Katolik Kilisesi'nin kamusal yaşamdaki rolünün karşısında gelişmiş olan bir dalgaydı. Katolik Kilisesi'nin hukuki konumu Polonya'da son derece zayıftır bugün, onun için endişe etmenize gerek yok. İyi bir konumdadır Kilise, ama karşı hareketler de kiliseye karşı başlamıştır ve devam etmektedir.

Ertuğrul Çepeli: Ben Cumhuriyet Halk Partisi üyesiyim. TÜSES kurucularındanım, işadımıyım, siyasetle de ilgileniyorum tabii. Benim ilgim Polonya'ya dair, ilk sorum da Polonya'yla ilgili olacak. Üniter devlet olup da çift meclisli olan belki tek ülke Polonya. O da benim ilgimi çekiyor. Bir konuyu merak ediyorum, çift meclis fikri üniter bir devlette nasıl olur? Çünkü bizim akademik dünyamızda ve siyasilerimiz arasında hep şu ezber vardır; senato, çift meclisler federal devletler içindir. Biz denedik bir işe yaramadı. Bunu çok duyarsınız. Bir de 1791'de anayasayı yapmış olan bir ülke, 1791'de seçimle kralını seçmiş olan bir ülke yeni anayasayı yaparken neden Kurucu Meclis düşünmedi, neden Anayasa Meclisi düşünmedi ve anayasa yapımını sadece siyasilere bıraktı, bunu merak ediyorum. Bir sorum daha var. Polonya Anayasası Türkiye açısından bakıldığında pek kabul edilir olmazdı, neden mi? Bir, oylama 21 yaşında diyorsunuz; iki, 121. ve 235. maddelerde seçim mecliste yüzde 50 katılımı gerektirir diyorsunuz. Karar yüzde 50 katılımı alınır diyorsunuz. Bizim ülkemizde karar üçte ikiyle alınır diye bir maddemiz var, 102. madde. Bu bizim memleketimizde anayasal olay yarattı. Bu çok dikkatimi çekti, o maddelerin temel düşünceleri nedir? Teşekkür ediyorum.

Mirosław Wyrzykowski: Şimdi iki meclisli parlamento konusuna geleyim. İki meclisli parlamentolar yuvarlak masa toplantılarının bir sonucu oldu. 1989'da bu öneri geldi ve kabul edildi. Demokratikleşme süreçlerinde bir şeyler yapılmalı denildi, nedir? Mesela parlamentonun muhalefete açılması. Peki nasıl yapılacak bu? Bir model oluşturalım denildi şöyle ki bir sonraki parlamento seçimlerinde, ki bu 1 Haziran 1989'da yapılacaktı, sandalyelerin yüzde 65'i başından itibaren komünist ve komünizm sonrası partilere ayrılacaktı ve yüzde 35'i de serbest seçimle gelecekti denildi. Bu bir anlaşmaydı. Şimdi senatoya geelim. Senato geçmişte de parlamentonun bir kesimiydi. Şimdi senatoda 100 sandalye var ve onların tamamı serbest seçimle gelecek kişiler. Bu dediğim gibi bir pazarlık sonucuydu. Bir de tabii Polonya Cumhurbaşkanı'nın seçimi meselesi var. Cumhurbaşkanı'nın General Jaruzelski olmasına karar verilmişti. Kendisi Polonya'da sıkıyönetimi ilan eden kişi. Yani aslında bunun Polonya'da niye böyle yapıldığının tamamen siyasi açıklamaları ve nedenleri var. Senatoya ilişkin seçim sistemi diğer parlamentodakinin aynı idi.

Peki neden böyle iki meclise ihtiyaç duyuldu? Bu, yaşla ilgili bir konu da olabilir.

Ancak pasif oylama, aktif oylama değil. Yani senato üyesi parlamento üyesinden farklı ancak seçmenler için değil. Ve şimdi son pazar günkü seçimlere gelelim. Orada seçim sistemi, senatoya ilgili olarak nispiden çoğunluk sistemine geçilerek değiştirildi. Denildi ki, çoğunluk sistemi olur ise insanlar sizin, benim, başkasının lehinde oy kullanabilirler. Bunun sonucunda ne oldu, yine aynı sonuç çıktı. Yani bir sistemden diğerine geçilmesi aslında sonucu hiç değiştirmede. Senatonun yüzde 60'ı bir partiye ait, yüzde 40'ı başka bir partiye ait. Arada da bir iki tane farklı parti var. İkinci sorunuza tam anlayamadım, yani 1791 Anayasası dediniz, neden bu seferki politikacılara bırakıldı denildi. Şimdi 1791 değil, 1997. Şöyle bir karar sonucu oldu bu. Parlamento gerçek bir otorite ve parlamentonun seçimi Kurucu Meclis'in seçimiyle oluyor, anayasayı yazmak üzere Kurucu Meclis oluşturuluyor. Tabii bunun için de bir siyasi meşruiyet gerekli. Onun için şöyle bir karar verildi, denildi ki, diğer aktörler bu sürece katılacaklar. Yani parlamento dışındaki muhalifler, mesela Katolik Kilisesi gibi, sivil toplum örgütleri gibi de sürece katılacaklar ama nihai karar politikacılara ait olacak denildi. Ancak orada bir referandum da yapıldı. Ve tek kelimeyle fevkalade ilginç bir örnek oldu bu halk oylaması. Çünkü anayasa referandumları düzenlenirken eşik öngörülmemişti. Yani yüzde 50'lik bir katılım eşığı olacak gibi bir koşul getirilmemişti. Yani referandumun bağlayıcı koşulu olarak katılımında bir yüzde olması öngörülmemişti. Nüfusun yüzde otuzu bile referanduma katılacak olsa, bu kabul edilecek, sonucu bağlayıcı kılacaktı.

Parlamento dışı muhalefet ve Katolik Kilisesi bu hükmü değiştirmek istiyordu ve referandum sonucunun bağlayıcı olabilmesi için halk oylamasına nüfusun yüzde ellisinin katılması koşulunun getirilmesi isteniyordu. Neden? Çünkü Polonya toplumu demokrasi açısından çok da olgunlaşmış bir nüfus değil. Ve referandumun sonucunda ne oldu? Oy verenlerin yüzde 52'si anayasanın lehine, yüzde 48'i aleyhine oy verdi. Yani bu anayasanın çok yüksek bir siyasi meşruiyeti vardır gibi bir karar çıkmadı ama yine de gayet güzel işliyor. Neden parlamento dışı muhalefet bir eşik getirmek istedi? Çünkü onlar, insanlardan evde oturmalarını istemelerinin gidip de oy vermelerini istemekten çok daha kolay olacağını biliyorlardı. Oy verme yaşı üstüne çok düşündüm. Seçmenin olgunluğu nedir, yani 18 mi 21 mi yoksa 25 mi olmalı oy verme yaşı? Ciddi adaylarda, mesela cumhurbaşkanlığında 28 yaşında bir kişinin seçilebileceğini kim düşünür? Aslında bence daha önceki yönetimlerden bir gelenek devraldık biz, çok derin bir şekilde bu konuyu düşünmedik açıkçası. Yani neden bu böyle yapıldı? Gelenekler nedeniyle diyebilirim.

Gül Erdost: Toplumsal Bellek Platformu'ndan geliyorum. Yakınlarını siyasi cinayetlerde kaybetmiş olanların kurdukları bir platform bu. Öncelikle Polonyalı konuşmacıya çok teşekkür ediyorum, bizimle Türkiye'de bulunduğu kısa sürede yaşadığı çelişkiyi paylaştığı için. Yani işkencede öldürülenler ve anayasa süreci arasındaki ilişki. Sabahki konuşmamda sanıyorum yanlış anlaşıldım, onun için tekrar etmek istiyorum. Kan güdücü değiliz biz Toplumsal Bellek Platformu olarak ama geçmişle yüzleşmeden de yeni bir anayasanın Türkiye'ye çok hayırlı olmayacağını düşünüyorum. Ben her iki ülkeden gelen konuşmacılara kendi ülkelerinde geçmişleriyle yüzleşme konusunda neler yaptıklarını ve bize neyi önereceklerini sormak istiyorum. Teşekkür ediyorum.

Albie Sachs: Ajanların arabama koyduğu bomba sonucunda yaralanıp hastanedeyken, bir arkadaşımdan şöyle bir mesaj aldım: “Korkma ve üzülme yoldaş Albie, biz senin intikamını alacağız.” Yani bana bunu yapan insanların bir kolunu kesip, bir gözünü de kör mü edecektiniz. Ülkemizde eğer demokrasi ve özgürlük bizim mücadele ettiğimiz şeyler olacak ise özgürlük savaşçılarının yumuşak intibakı olmalı dedim. Bu intikam tabii ki bu mücadelede yaralanmış olan veya ölmüş olan herkesin anısına yapılır. Aslında arabama bombayı koyan ve bu saldırıyı düzenleyen kişiyle daha sonra cezaevinde gittim konuştum ve kendisiyle görüştüğümde sonra dedim ki, normalde ben birine veda ederken o kişinin elini sıkırım, ama sizin elinizi sıkamayacağım. Ama siz Hakikat Komisyonu önünde açıklamalarda bulunacaksınız ve onlarla hesaplaşacaksınız dedim.

Hakikat Komisyonları adını verdiğimiz, “truth commissions” dediğimiz örgütler hakikaten çok başarılı oldu. Burada sadece mağdur olanları değil, o mağduriyetin karşı tarafça kabul edildiğini de gösterme imkanı bulundu. Mesela bu gibi acıları hiç yaşamayanlar insani olamıyor, dolayısıyla bizim Hakikat Komisyonları dediğimiz “truth commission” gerçekten mağduriyet yaşamış ve bunların üstesinden gelmiş insanlara hikayelerini anlatma fırsatını verdi ve aynı şekilde o insanların mağduriyetine sebep olmuş işkencecilere de kendi görüşlerini açıklama imkanı verdi. Bu bir intikam değildi. Bu süreç sonucunda gördük ki, işkenceciler ve katiller de aynen bizim gibi insanlardı, bizim ulusumuzdan gelen, bizim dilimizi konuşan, bize benzeyen, bizim gibi konuşan, bizim gibi acı çeken insanlardı, başkaları değildi. Dolayısıyla Güney Afrika’da ulusun acılarının kabullenilmesi ve geçmişle hesaplaşılması konusunda belli bir noktaya getiren fevkalade yararlı bir görev üstlendi Hakikat Komisyonları. Tabii ki ANC, yani özgürlük savaşçılarının silahlı örgütü de evet ‘biz de işkence yaptık’ diyebildi. Silahlı bir çalışmadaydık, herkes bunu yaptı denildi ve hepimiz gidip bu açıklamaları, ifşaatları yaptık. Yani burada hedef alınan belli bir grup yoktu. Belli bir ırk, grup veyahut da belli bir silahlı kuvvet grubu değil, herkes eşit ölçüde geldi ve bizim ülkemizdeki bu sorunun üstesinden gelindi. Ve bu şekilde bir sosyal dönüşüm yaşanabildi. Çok önemli bir rol oynadı bu Hakikat Komisyonları. Belli koşulları da kendimiz geliştirdik, mesela herşeyi kamuoyu önünde yaptık, açık yaptık. Bu çok önemliydi. Evet mağdurlara belli bir tazminat ödendi, onların başına gelenlerin kabulü anlamında bu da önemliydi. Filmler yaptık, müzik parçaları besteledik.

Bunlar sadece geçmişte yaşanan felaketleri hatırlamak için değil, bunların üstesinden gelebilmek, acıyı açık bir şekilde yaşayabilmek, onurlu bir şekilde yaşayabilmek içindi. Bu şekilde bu komisyonların çalışması insanlara çok önemli olan bir şeyi, onların onurlarını verdi. Dolayısıyla Hakikat Komisyonları sadece geçmişimizin belgelenmesini sağlamadı, aynı zamanda geçmişimizin gerçeklerini de ortaya döktü. Bunun sonucunda yeni bir anayasa hazırlandı ve bu anayasada herkesin devletin koruması altında olduğu belirtiliyor. Tabii ki eksiklikleri var, kimse bu anayasanın mükemmel olduğu iddiasında değil. Mesela benim kendi vakamda, arabama bomba koyan kişi uzun süre sonra tekrar bana geldi ve dedi ki ben Hakikat Komisyonu’na gittim ve bütün bildiklerimi anlattım. Bütün ölen insanlar için de onurlarına uygun cenaze törenleri düzenlendi. Yani, gerçeklerin ortaya çıkması

bizim ülkemizde yaraları sardı. Mesela o kişi bana “kendi yüzüme her baktığımda sizin söylediklerinizin doğru olduğunu gördüm” dedi. Onun üzerine kendisine elimi uzattım ve el sıkıştık. Daha sonra bu kişinin eve dönüp iki saat boyunca ağladığını duydum. Bu bence hapse girmekten daha önemli bir etki. İşte o öldüren, katil olan kişi ağladığında bütün yaptıklarını kabul etmiş oluyordu ve bu acıları o da yaşamış oluyordu. Bizim için çok önemli bir deneyimdi bu.

Mirosław Wyrzykowski: Bu sabah şöyle bir izlenim içindeyim ben; evet bu anayasanın hazırlanma süreciyle ilgili önemli bir sorunu dile getirmiştiniz. Polonya deneyimine baktığımızda, gayri adi bir geçmişin iskeleti dolapta tutulur ise bir gün bu iskelet o dolaptan çıkar ve tangır tangır ortaya dökülür, bunu biliyorduk. İki, eğer geçmişle başetmek istiyorsak bunu hukuk devleti standartlarına uygun olarak yapmalıyız. Bunu da biliyorduk, yani biz şimdi adalet isteyenlere o gün bize uyguladıkları yöntemlerle cevap veremeyiz. Aynı zamanda yasalar geçmişte olanları, sorunları gidermek için yeterli değil, bunu da biliyorduk. Tarih, kamu psikolojisi, eğitim gibi şeylere ihtiyaç vardı. Ama politik sistem değiştikten sonra parlamentonun en hızlı şekilde bu değişikliği getirmesi gerekir, çünkü hem mağdurlar giderek azalıyor hem de yeni bir yasa süreci yirmi yıl öncesine kıyasla daha zor olabiliyor. Dolayısıyla ne yapıldı; mağdurların rehabilitasyonu, yargısal rehabilitasyonu. Pek çok davanın yeniden açılması ve yeni kararlara bağlanması temyiz mahkemeleri tarafından gerçekleştirildi ve ondan sonra da mağdurlara devlet tazminat ödedi. Daha sonraki aşamalarda mahkeme kararları iptal edildi, geçersiz sayıldı. Tabii geçmişle başetmek için çok farklı alternatifler var.

Turgut Tarhanlı: Bu sizin temas ettiğiniz durumun, yeni anayasa hazırlığının, Türkiye'nin yakın geçmişiyle yüzleşmesi kadar o yüzleşeceğinden korkmasıyla da ilgili çok önemli bir eşik olacağını düşünüyorum. Ve burada ikiyüzlülükten çok, gerçeğin açıklıkla ortaya konulabileceği çerçevenin Türkiye'nin tarihini de görerek ortaya konulması gerektiği düşüncesindeyim. 89 yılında Danıştay içtihadı birleştirme kurulu kararı verdi. Sıkıyönetim kanunuyla görevlerinden uzaklaştırılan kamu görevlilerine ilişkin bir karardı bu biliyorsunuz, 80-83 döneminde. Danıştay'ın bu en üst düzeyde aldığı karardı, bütün heyetiyle dahil olduğu, içtihatları birleştirme kurulu. Bunu dikkate almak zorundayız, sadece bundan hareketle demek istemiyorum ama Türkiye'nin elinde olan, kullanabileceği veriler bunlardır. Danıştay'ın bugünkü konumu bugünkü hükümetle olan siyasi geometrisi gibi konular bir tarafa, bu demokratikleşme açısından önemli bir kazanımdır. Ne dendi orada biliyor musunuz? 80-83 dönemi içerisinde görevlerinden kaydı hayat şartıyla uzaklaştırılan kamu görevlilerinin böyle bir göreve maruz kamaları ve bunu hukuk önünde sorgulama imkanından da yoksun bırakılmalarının hukuken ölçsüz ve Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi ve 111 sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü'nün kurallarına aykırıdır. Ve sonra şuna temas edildi. Bu her ne kadar olağanüstü bir dönem olsa da, sıkıyönetim döneminde bir takım idari, hukuki vs tasarruflar yerine getiren yetkililerin hak ve özgürlüklere müdahale etme konusundaki yetkileri sınırlıdır dedi. Şimdi bu ne demektir: Geçici 15. madde kaldırıldı, biz hâlâ Kenan Evren diye uğraşyoruz. Geçici 15. madde

Türkiye Cumhuriyeti devletini koruyor; cezai, hukuki, mali sorumluluklarını kaldırarak, yasama yürütme yetkilerinin sonucu ortaya konulan işlemler yapan kişileri koruyarak. Burada söz konusu olan Türkiye Cumhuriyeti devleti. O zaman Türkiye Cumhuriyeti devleti yeni bir anayasa hazırlarken geçici 15. maddeyi de kaldırmış olduğuna göre, böyle bir tartışmayı yapabileceği bir iklimden söz ediyorum. Acaba geçmişle yüzleşmenin yeni anayasaya sirayet edebilecek aygıtları ile ilgili ne düşünüyorlar. Yalnız bakın, bu sadece içerikle ilgili ve geçmişe yönelik bir tasarrufta bulunmayı gerektirmiyor. Bu aynı zamanda yeni anayasanın hazırlık sürecinde hakim olması gereken çevreler bakımından da toparlarcılığın yansımısını gerektiriyor. O bakımından süreçle de ilgili bir tarafı vardır.

Kürşat Kahramanoğlu: İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde öğretim görevlisiyim. Gerek Dr. Sachs'ı , gerekse Prof. Wyrzykowski'yi duymak ve burada ağırlamak çok mutlu ediyor beni. Biz daha bu anayasayı yazma sürecinin çok başlarındayız. Cevabını aradığımız birçok soru var ancak bu ilk dönemlerde en önemli sorulardan bir tanesi şu. Şu anda, yeni seçmiş olduğumuz parlamentomuz Türkiye için özgürlükçü, bireye dönük, hukukun üstünlüğünü sağlayabilecek bir anayasa yazabilir mi, yazamaz mı? Bu sorunun cevabı kanunu yazabilirler mi değil. Çok güzel yazıyorlar kanunları ama anayasa denilen özellikle üzerinde konsensüs olması gereken şey bu kadar sıradan bir parlamentoyla yazılabilir mi? Sıradan derken kastım şu; yüzde on barajı gibi bir sorunumuz var, sadece dört tane parti var, bu partilere seçilmiş bütün milletvekilleri lider ataması ile seçiliyor. Yani seçim sistemimizdeki sorunlar nedeniyle parlamentonun ciddi bir temsil sorunu var. Türkiye'de birçok insan şu andaki parlamentoda temsil edilmiyor. Şimdi böyle bir parlamento, Güney Afrika'daki gibi özgürlükçü bir anayasa yazabilir mi, yazamaz mı? Sorum şu, apartheid mücadelesi eğer verilmeseydi, Güney Afrika'nın bugünkü özgürlükçü anayasası mümkün olabilir miydi? Herhangi bir Güney Afrika parlamentosu bunu yapabilir miydi? Ya da Polonya'daki hareketler olmasaydı anayasa değişiklikleri aynen devam eder miydi?

Albie Sachs: Bence anayasaların çoğu felaketler sonrasında gelir. Mesela Fransız İhtilâli, Amerika İç Savaşı. Hepsi bir egemenliğin sonunda, kraliyet sona erdiğinde belirlendi. Çünkü halk tiranları denilmişti ve şimdi yeni bir düzen kurmanın zamanı gelmiştir. Avrupa'nın en önemli anayasaları Alman Anayasası gibi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra geldi. İtalya'da da son derece ilerici bir anayasa var, Fransa'da da. Bir anayasanın en önemli mesajı bir daha asla olmalıdır. İnsanların maruz kaldıkları istismarların bir daha olmamasını sağlamayı amaçlamalıdır anayasalar. Anayasaların içine biz kendimizi de kattık. ANC içinde insanlar özgürlük için çok cesurca savaştılar. Hem Afrika'da hem de başka yerlerde bu savaşlar verildi. Dolayısıyla biz kendi örgütümüzün içinde gördük ki özgürlük savaşçıları bile yetkilerini ve otoritelerini aşmışlardı, istismar etmişlerdi. Biz anayasayı yazarken geleceğe yönelik umudumuzu dile getirdik. Umut dediğimiz, vericilik, özgürlük, hoşgörü, paylaşım gibi insanların neleri yapabileceğine odaklanmak. Biz bütün bu farklı unsurları anayasamıza dahil etmeye çalıştık, yani bu sadece bir anti-apartheid anayasa değildi. Çünkü hükümet kanadı da çok önemli bir rol oynadı. Ve bugün bizim anayasamız ırkçı ve cinsiyetçi olmayan bir anayasadır. Hem kadınlar, hem erkekler, hem beyazlar, hem siyahlar aynı haklara sahiptir.

Bütün bu mücadelelerden sonra, biri çıkıp ben apartheid rejimine karşı silahlı direnç gösterdim, ama ben eşcinselim dedi. Bu önce tartışıldı ama sonra anayasa metninde eşitlik denildiğinde cinsel tercihlerin de en önemli özgürlüklerden olduğu ve buna karşı ayrımcılık yapılamayacağı kabul edildi. Tabii medeni haklar da vurgulanıyor anayasada, çünkü Afrika'da herkes hakkını talep ediyor ve bu konuda kapsayıcı olmak gerekiyor. Anayasamızda sosyal ve ekonomik haklar da var. Milyonlarca fakir insanı barındıran bir ülkede, milyonlarca hastanın, evsiz barksızın olduğu bir ülkede bile, o yoksulluğa tahammül edilebiliyor. Tabii anayasaya aykırı olarak ilan eden Anayasa Mahkemesi bile bütün bunları yaparken kurumsal düzenlemeleri sorguladı. Eski yargı düzenini bozmadık, çünkü kaos istemiyorduk. Demokrasi ve anayasa denilince insanların aklına kaos gelsin istemiyorduk, dolayısıyla eski yargı mensuplarını yerlerinde bıraktık ve onları yeni anayasayla uyumlaştırmaya çalıştık. Ama ne yazık ki Polonya'da olduğu gibi, mahkemelere, Anayasa Mahkemesi'ne saldırılar oldu. Yine de çok güçlü bir kurum, hem küçük hem önemli sorunları ele alma yeteneğinde. Dolayısıyla biz bütün bu acılardan bir şeyler öğrendik, ama diğer ülkelerden de öğrendik, kendilerinin tavsiyesini istemedik, deneyimlerini bizimle paylaşmaya çağırdık onları. Ben de buraya tavsiyede bulunmak için gelmedim, nefret ederim tavsiyelerden. Bu anlattıklarımın, benim deneyimlerimin içinde size de yararlı gelen herhangi bir unsur varsa bunu alın benimseyin. Çünkü bu gibi deneyimlerin paylaşılması, birimizden diğerimize aktarılması çok önemli. Güney Afrika'da çok pozitif bir süreç yaşandı ve bütün ulusun onuru yeniden tesis edildi. Korkunç şeyler yapmış olan insanlar bile bu süreçte bir rehabilitasyon geçirdiler. Artık onlar kriminal kişiler olarak görülüyorlar. Bugün artık farklı inançları, farklı düşünceleri hoşgörüle karşılayan bir ülkede yaşıyoruz.

Mirosław Wyrzykowski: Ben aslında sorunuza cevap veremem, çünkü cevabı bilmiyorum. Komünizm döneminde, hatta ondan önce de suç, kaçırılmış fırsatlar var. Geçmişe baktığımız zaman, çok farklı yaklaşımlar olduğunu görüyoruz. Bugünkü tartışmalardan sonra benim aklıma şu geliyor, beni çok endişelendiren bir şey var burada. Şunu merak ediyorum, yani insanın kaç litre kanı, gerçek kandan bahsediyorum, anayasa tarafından emilmeli ki, bir sonraki dönemde aynı şeyler tekrar olmasın? Bu tartışma bana biraz bunu düşündürdü. Burada tartıştığımız farklı ülkelerde ne oldu? Yüzlerce, binlerce, milyonlarca insan mağdur oldu, kurban oldu, ne için? Onların bu mağduriyeti anayasanın yapılma sürecine sebebiyet vermiş oldu. Şimdi bu şekilde düşündüğünüz zaman, sorumluluklarımız nelerdir? Türkiye'de, ya da başka bir ülkede, Almanya'da, İspanya'da veya Güney Afrika'da, Polonya'da, her neredeyse; yeni bir anayasa yaparken sorumluluğumuz nedir diye düşündürdü bize, bir bilinç yarattı. Belki de bu tip konferansların amacı bu. Ama İstanbul'dan çok korkarak ayrılacağım. Gelecekte ne olacağından korkuyorum. Çünkü yeni anayasa için ne kadar kan dökülmesi ya da kan emilmesi gerektiğini hesap etmeliyiz sorusu aklıma geliyor.

Balçişek İlter: Konuşmacılara, yorumcumuza çok teşekkür ediyoruz, katılımcılara bizimle birlikte olduğunuz için teşekkürler.

3. BÖLÜM

Türkiye’de Süreç Nasıl İşliyor?

Dilek Kurban: Merhaba herkese, Dilek Kurban ben. Bu iki saat sürecek olan toplantının amacı, bir çeşit forum şeklinde buradaki herkesin Türkiye'deki anayasa yapım sürecine ilişkin görüşlerini, önerilerini paylaşmaları. Bana da bu forumun moderatörlüğü görevi verildi. Bugünkü tartışmalar doğrultusunda benim zihnimde uyanan bazı sorular ve konu başlıkları var. Bunları bugünkü tartışmamıza belki biraz yön verebilecek sorular olarak ortaya koyacağım. Ondan sonra sizlere geçecek söz. Bu iki saati ikiye ayırarak, önce biraz yöntem konuşabiliriz, Türkiye'de anayasa yapımının yöntemini, nasıl olacağını, kimin yapacağını vs. sonraki bir saatte de içeriği konuşabiliriz.

Yönteme ilişkin birkaç soru ortaya koymak istiyorum. Bunlar, bugünkü tartışmalardan çıkan sorular. Birincisi, Türkiye'de anayasayı kim yapacak, yapmalı? Mevcut meclis neyi yapsın, yapmalı? Ki bu süreç başladı zaten. Örneklerini duyduğumuz diğer bazı ülkelerde olduğu gibi anayasa yapmak üzere özel olarak seçilmiş bir meclis mi olmalı? Belki Türkiye açısından bu soru hâlâ meşru olmakla birlikte, pratik açıdan çok anlamı olmayan bir soru olabilir. İstemezseniz bunu konuşmayabiliriz. İkincisi tabii ki anayasa nasıl yapılacak? Daha doğrusu, anayasayı kimin yapacağından bağımsız, bu organın üyeleri nasıl seçilmeli, anayasa yapım sürecinin aktörleri kimler olmalı? Burada katılım meselesi çok vurgulandı. Örneğin, eğer yanlış anlamadıysam, İspanya ve Güney Afrika'da sivil toplumun doğrudan katılımının fazla olmadığı ve fakat, siyasi partiler ve aktörler üzerinden dolaylı katılımının olduğu söylendi. Ve en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün siyasi partilerin bu sürecin parçası olduğu vurgulandı. Türkiye'de bu mesele, özellikle ülke seçim barajının yüzde on olması dolayısıyla çokça tartışılan bir konu biliyorsunuz. Öte yandan, acaba katılımın önündeki tek engel yüzde on seçim barajı mı? Başka yapısal, yasal, anayasal engeller var mı? Üçüncü soru, bu süreçte nasıl karar alınmalı? Diğer ülkelerden örnekleri dinledik, ve örneğin Güney Afrika'da anayasa yapmakla görevlendirilen kurumun oluşturduğu metnin daha sonra parlamentoya gittiği, oradan geri geldiği ve bu şekilde işleyen bir sürecin olduğundan bahsedildi.

Türkiye'de Uzlaşma Komisyonu kurulmuş durumda. Parlamentoda temsil edilen bütün partilerin eşit temsil edildiği bir komisyon bu. Acaba bu Uzlaşma Komisyonu toplumdaki yeni anayasa talebini, bu anayasada olması gereken esaslara dair toplumsal uzlaşmayı temsil edecek mi? Yani Uzlaşma Komisyonu'ndaki partilerin başlangıç noktası kendi siyasi partilerinin pozisyonları mı olacak, yoksa gerçekten bir toplumsal uzlaşma arayışı içerisinde olacaklar mı, olmalılar mı? Özellikle Polonya ve İspanya örneğinde uzlaşma çok vurgulandı. Sonuçta ortaya çıkan metnin uzlaşma metni olduğu söylendi. Türkiye'de bunun nasıl yapılacağını, yapılması gerektiğini düşünebiliriz. Laiklik, diyanet, başörtüsü, Kürt sorunu, anadilde eğitim gibi şu an tartışılmakta olan en netameli konularda eğer uzlaşmaya varılamazsa, yeni anaysanın bu gibi sorunları çözmesi beklenmeden çözüm sonraki siyasi sürece veya Anayasa Mahkemesi'ne mi bırakılmalı? Ya da çok kısa zaman sonra acaba yeniden bir anayasa yapmak zorunda mı kalacağız? Bir de tabii şu anda anayasa yapım sürecinde üzerinde yeterince konuşulmayan meseleler var. Temel haklar, vicdani red, LGBT hakları, azınlık hakları, ötenazi, ateizm gibi konuları nasıl ele almalıyız? Sesleri parlamentoya yansımayan grupların talepleri nasıl ele alınmalı?

Güney Afrika örneğinde sosyo-ekonomik haklardan çok bahsedildi. Bugüne kadar yapılmış anayasa çalışmalarının hepsinde değil tabii ki ama çoğunda sosyo-ekonomik hakların ihmal edildiğini görüyoruz. Sendikaların yaptığı çalışmaları ve başka birkaç çalışmayı dışarda tutuyorum. Bu nedenle özellikle sormak istiyorum, Türkiye’de anayasa yapım sürecinde sosyo-ekonomik hakları, sendikal hakları, yoksulluk gibi konuları neden yeterince tartışmıyoruz? Böyle bir girişle birlikte ben şimdi sözü sizlere bırakıyorum.

Hüseyin Ergün: Sosyal Demokrat Parti (SODEP) genel başkanım. Sabah ve öğleden sonraki iki oturumu izleyince şu noktaya vardım: her toplum kendi tarihi konumuna göre bir anayasa yapıyor. Yani burada anlatılan dört ayrı anayasanın hepsi aşağı yukarı olağanüstü dönemlerden sonra yapılmış, Almanya anayasası bir şekilde işgalcilerin bir dayatması. Ama bundan daha uç bir örnek de var. Japonya anayasasını McArthur’a yazdırıyorlar. Dolayısıyla anayasa yapım süreci iyi bir anayasa için her zaman belirleyici değil diye düşünüyorum. Bizim şu anda anayasa yolumuz aşağı yukarı belli. Anayasayı bu parlamento yapacak, bu parlamento hakikaten yüzde 85 katılımı seçildi ama asla yüzde 95 temsile sahip değil. Bizim seçim adaletimiz taşları bağlayıp köpekleri salıverme adaletidir, dolayısıyla fevkalade adaletsiz bir seçim ve oy değerlendirme sistemimiz vardır. Bir de seçim sürecinde bazılarının doping yapıyorsunuz, yani AK Parti’ye 200 trilyon lira, Cumhuriyet Halk Partisi’ne 100 trilyona yakın ve MHP’ye 60 trilyona yakın yardım yapıp, ötekilerin ayaklarına köstekler bağlıyorsunuz. Dolayısıyla bu seçim düzeni asla adil değil. Ama önümüzde bu var ve toplumun da anayasa yapma ihtiyacı var.

Ancak, anayasadan mucize beklersek kötü bir anayasa yaparız. Anayasayı normal bir şey olarak kabul edersek iyi bir anayasa yapma şansımız var. Bir başka nokta, anayasaya giderken yol temizliği meselesi. Burada demokratikleşme konusunda örnekler verildi ama dokunulmayan bir mesele var. Değişmez maddeleri olan bir anayasayla karşı karşıyayız. Bence bu anayasa derhal ilga edilmelidir, yol temizliğinin birinci şartı budur. Çünkü değişmez maddeler olması demek, cuntanın iradesini milletçe seçilmiş bir meclisin iradesinin üstünde tutuyorsunuz demek. Bu asla kabul edilemez. Dolayısıyla kamuoyunun bu anayasayı derhal ilga etmek doğrultusunda bir baskı yapmasında fayda görüyorum. Salı günü sayın Cemil Çiçek, bir iade-i ziyaret kapsamında SODEP’e geldi ve uzun uzun konuştuk. Ona da bir Anayasa Danışma Kurulu önerisinde bulunduk, memnuniyetle karşıladı. Bizim görüşümüze göre, isteyen ve mecliste bulunmayan siyasi partiler artık belli başlı sivil toplum kuruluşlarının bu danışma kurulunda bulunması uygun olur. Ayrıntılar tabii tartışılacak ama Cemil Çiçek’in yaklaşımı olumlu. Bizim, SODEP olarak bir anayasa taslağımız var. Bu anayasa taslağı elli maddeden oluşuyor. Bunu isteyen herkese ulaştırabiliriz.

Tatyos Bebek: Güney Afrika anayasasını biraz dikkate almamız gerektiğine inanıyorum. Bizim çok tartıştığımız ilk üç maddede geçen bazı konular, Güney Afrika anayasasında çok rahatlıkla halledilmiş. Mesela Güney Afrika’da bildiğim kadarıyla 11 anadil var, 3 başkent var. Şimdi biz bu konuyu hâlâ değişir mi değişmez mi diye tartışıyoruz. Bu doğru mu yanlış mı başka birşey. Orada birbirlerine düşman

olanlar, yıllardır silahla birbirleriyle çatışan, birbirini boğazlayanlar yan yana oturmuşlar ve bir tartışma kültürü, bir müzakere kültürü oluşturmuşlar, yeni bir anayasa yapmışlar. Bu beni heyecanlandırıyor, bundan bizim faydalanmamız lazım. Şimdi Türkiye'ye dönersek, anayasaya çok şey vehmediyoruz. Evet anayasa çok önemli, yeni bir anayasa çok önemli ama, yeni anayasa yapmak da yetmiyor. Yeni bir siyasi kültür yaratmazsak nasıl başa çıkacağız. Mesela Uğur Kantar'ın işkenceyle öldürülmesi, bir Ermeni kaymakamın hâlâ Türkiye'de olmaması neresinde bu anayasanın, yani var mı anayasada böyle birşey, yok! Nasıl, niye uygulanmıyor? Demek yeni bir siyasi kültür ve yeni bir yapılanma da gerekiyor. Bunu da bizim dikkate almamız lazım. Birşey daha söylemek istiyorum. Yıllardan beri Türkiye'de, birçok grup, mesela Aleviler, azınlıklar, solcular, Kürtler ötekileştirilmişler. Bunlar buldukları pozisyonlardan geri durumdadılar şu anda. Yeni anayasa hazırlanırken, bu ötekileştirilen gruplara herhangi bir pozitif ayrımcılık tanınacak mı? Ben aslında pozitif ayrımcılığa karşı birisiyim ama bunu tartışıyorum kendi içimde, neden? Çünkü bu ötekileştirilen grupların şu ana kadar kaybettiği birçok şey var. Bunlar nasıl o kazanımları tekrar elde edecekler? Güney Afrika'daki arkadaşlara sormadım acaba bu sorunu orada nasıl çözdüler diye. Aslında bunu merak ediyorum. Benim şu anda söylemek istediklerim bunlar, çok teşekkür ediyorum.

Hülya Gülbahar: Geçtiğimiz günlerde Türkiye'de Anayasa Komisyonu açıklandı. Her partiden üçer milletvekili: CHP üç erkek, MHP üç erkek, AKP üç erkek. İyi ki BDP var, bir kadın. Dolayısıyla on ikiye bir. Yüzde on barajı olduğundan ve kadın erkek eşitliğini sağlayacak kotalar olmadığı için durum bu. Meclis bileşiminde kadınlar zaten yok, komisyonda da böyle. Anayasa toplumsaldır, bir toplum sözleşmesidir diyoruz. Ama toplum erkeklerden oluşuyor. Dolayısıyla erkek toplumun erkekleri biraraya geliyorlar toplumu ve kadınları nasıl yönetiriz diye aralarında anlaşılıyorlar. Buna toplum sözleşmesi demeleri hata. Erkek toplumun erkek sözleşmesi, ve ne yazık ki şu anda dakika bir, gol bir; Türkiye'nin içine sokulduğu süreç, yine erkekler kendi aralarında oturacaklar, yine kendi anayasalarını yapacaklar ve bizim nasıl yaşayacağımıza karar verecekler. Bu, bulaşıkları kim yıkayacak meselesi, aynı zamanda. Ya da temizliği kim yapacak meselesi. O yüzden bu katılımçılık meselesini tartışırken, ben bu hazırlık komisyonunun oluşum şekline Türkiye'nin anayasayla ilgili kadın ve erkek her kesiminin isyan etmemesini büyük bir hayal kırıklığıyla karşıladım. Demek ki biz Türkiye toplumunda, Türkiye kadın hareketi olarak bu kadar kötü durumdayız ve kendimizi bu kadar anlatamamış durumdayız.

Bu konuşmayı benim yapmamam gerekiyordu. Az önce konuşmacıları dinledik, üç erkek konuşmacı, salondan katılımçılar, bir tanesi bile bunu söylemedi. Sayın Albie Sachs çok ilginç ve yakıcı kavramlardan bahsetti. İrkçilikle cinsiyetçiliği birleştirdi, ırkçılık ve cinsiyetçilik diye. Anayasa yapım ve öncesi müzakere süreçlerinde bütün müzakerelere bir kadın bir erkek temsilci gönderdiklerinden bahsetti, salonda hiçbir dalgalanma yok. Üzerinden konuşurken hiçbir atıf yok. Biz Güney Afrika'dan sonra bir anayasa yapıyoruz. Erkeklerin bu şekilde oturup yeni bir anayasa yapmasına izin veriyoruz. Az önce yine kadınlara karşı negatif ayrımcılık yapıldı bence. Sevgili moderatörümüz yaptı bu ayrımcılığı. Şu üçlü oturumda son dakikaya kadar söz almaya çalıştım, Anayasa Kadın Grubu temsilcilerindenim, bütün kamuoyu bunu

biliyor. Kadınlarla ilgili konuşacak olan bir tek bendim, söz alamadım. Yani bunun negatif ayrımcılık olduğunun altını çizmek istiyorum. Bir de söz alabilseydim Sayın Albie Sachs'a soracaktım: pişman mısınız böyle yaptığınız için? Yeni bir vizyon yaratmak ve bunu kadın erkek eşitliği içinde yapmaktan bahsetmişti, sorum o olacaktı. Geldiniz, karşınızda bakın Türkiye'de yeni anayasa yapanlar var, bizden öğrensinler, bir daha anayasa yaparken sakın kadınları falan karıştırmasinlar der miydiniz? Bakın Türkiye bu anlamda iyi bir ders oluyor, çok teşekkür ederim.

Vildan Yirmibeşoğlu: Hülya arkadaşımıza ben de katılıyorum, çünkü sabah iki oturumda da söz almaya çalıştığım halde her nedense göze çarpmadım. Şimdi söz verdiğiniz için teşekkür ediyorum. Avrupa Birliği ilerleme raporunda, anayasanın 10. maddesine kadınlarla ilgili pozitif ayrımcılık ilkesi girmesine rağmen, kadınların durumunun değişmediği kaydı geçildi. Çok yeni bir rapor. Bunun yanında hem siyasette hem de kamu idaresinde vali ve vali yardımcısı seviyesinde kadınların yönetici, idareci olarak yer almadıkları tekrar ortaya çıktı. Anayasanın 10. maddesi için kadın hareketi çok mücadele etti, bir sürü yasa gibi o madde de kadın hareketi sayesinde anayasaya girdi. Ama her nedense kadınların konumunda değişen birşey yok. Kadın cinayetleri, hâlâ, gün geçtikçe fazlalaşıyor ve gündemi maalesef işgal ediyor. Burada anlatılan anayasa hazırlık çalışmalarına baktığımız zaman, Almanya, İspanya ve Polonya dahil, hiçbiri hazırlık çalışmasında kadınlarla ilgili ve cinsiyetler arası eşit temsil ve katılımı ilgili birşey söylenmedi. Güney Afrika hariç. Güney Afrika'daki kadın hareketini izliyoruz ve çok beğenerek takip ediyoruz. Onların bu mücadelesine ve destekleyenlere buradan da teşekkür ediyoruz. Anayasa hukukun üstünlüğüne, insan haklarına dayanacaktı. Ama daha baştan bu anayasa hazırlığında kadınların üzeri çizildiği için ne insan hakları, ne de hukukun üstünlüğüne uyuluyor, baştan ayrımcılık yapılıyor. Yani kadınlar olarak toplumun yarısını oluşturuyorsak, bu durumda hazırlık çalışmalarını meşruiyetini kaybetmiştir, ben bunların altını çizmek istedim. Teşekkür ediyorum.

Erdal Partuk Demirdağ: LGBT hareketi genç bir hareket. Bu hareket içindeki deneyimimiz, bu kısa sürede bize şunu gösterdi. Biz haklarımızı toplumsal mücadeleyle almaya çalışıyoruz. Anayasa bizim için ne ilk ne de son olacak, çünkü biz biliyoruz ki temel haklar ve özgürlükler herhangi bir yasayla tek başına sınırlandırılmayacağı gibi tek başına da kazanılamaz. İkinci bir mesele, LGBT örgütleriyle muhattablık ilişkisi. Şu an Türkiye'de on kadar LGBT örgütü var. Taleplerimiz çok açık ve net. Alternatiflerimiz var ve bunu müzakere edebilecek, donanımlı insanlarımız da var. Sadece bu taleplerin karşılığını bulabilecek örgütlerle birlikte, bu süreci siyasi olarak örmek istiyoruz. Herhangi bir koşulumuz yok, bir siyasi süreci birlikte örebileceğimize dair açıklığı dile getiriyoruz. Son olarak, bizim açıklıkla dile getireceğimiz konuların başında şu geliyor: temel bazı kanunlar konusunda sıkıntılarımız olsa da genel olarak muhafazakar aile politikalarının alternatifi olarak özgürlükçü aile politikalarını savunuyoruz. Bununla birlikte birey ve hak temelli sosyal haklar meselesini savunuyoruz. Ve sosyal haklar ile kimlik meselesi anayasada nasıl garanti altına alınabilir konusu üzerine de son zamanlarda kafa yoruyoruz. O anlamda LGBT mücadelesinde yer alanlar olarak hem kadın örgütleriyle hem de bize yakın duran diğer topluluklarla birlikte yeni ve paralel bir

talep oluşturma sürecini yaratabileceğimizi düşünüyoruz. Bu anlamda, paralel bir süreci belki kendimiz örgütlemeliyiz. Erkeklerin, ataerkilliğin bu kadar hakim bir şekilde varolmasına dair belki küçük de olsa bir kırılma noktası yaratabiliriz diye düşünüyorum.

Mehmet Tarhan: Sosyal Politikalar, Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Çalışmaları Derneği'ndenim, aynı zamanda on yılı aşkındır LGBT hareketinde aktivistim ve vicdani redçiyim, hali hazırda bir kanun kaçağıyla aynı salonda oturuyorsunuz. Vicdani redle ilgili ya da LGBT özelinde birşeyden bahsetmeyeceğim. Güney Afrika örneği beni hep çok büyülemiştir. Ama Güney Afrika örneğinde çoğunlukla gözden kaçırdığımız birşey var. Güney Afrika'da mağdur çoğunlukta, bunun yarattığı bir özgüven vardı. Farklılıklar konusunda, özgürlük üzerine konuşulurken geniş bir kitle sizinle özdeşim kurabiliyordu, empati kurabiliyordu. Türkiye'de de 80 darbesinden tüm Türkiye halkı mağdur oldu diyebiliriz, yani bunu özde söyleyebiliriz. Ancak diğer taraftan, hem Kürt meselesine baktığımızda hem azınlıklarla ilgili meselelere baktığımızda burada fail çoğunluk. Ve biz yeni anayasada azınlığın haklarını eşit düzeye getirmenin derdinde olacağız. Güney Afrika örneği çok büyüleyici ama bunu gözden kaçırmadan değerlendirmemiz gerekiyor ve yol temizliği adına bu noktanın göz önüne alınarak çalışmalar yapılması gerektiğini düşünüyorum. Bir de iğne de değil, çuvaldızı kendimize batırma derdindeyim. Yıllardır sivil toplumda çalışmış birisi olarak biliyorum; şimdiki kadar en azından benim içinde olduğum pek çok anayasa çalışması, yasal mevzuat ya da politika çalışması, masanın başında bu aktivist kaymak tabakanın bazı hukukçularla hazırladığı şeyler oldu ve bir kitle adına konuştuk sürekli.

Bugün artık keser dönüyor, sap dönüyor biraz, meclisteki insanlar çok rahatlıkla bize diyorlar ki siz nereden biliyorsunuz ki bunu, kitle mi söyledi size bunu. Kitleden ne aldınız ki siz bunu talep ediyorsunuz diye soruyorlar. Bu noktada, mesela biz SpoD'ta anayasa konusunda böyle bir süreç örmeye çalışıyoruz. Aslında LGBT bireylerin talepleri bellidir. 10. madde, 14. maddenin güçlendirilmesi vs. gibi. Açıkçası bizim çağrımız tüm sivil toplum örgütlerine. Tabanları olarak gördükleri kitleyi, gerçekten talep toplama, talep bildirme, görüş oluşturma konusunda cesaretlendirip kendi politikalarını tabanlarından yararlanarak yapmaları yönünde. Teşekkür ederim.

Ertuğrul Çepeli: Anayasa nasıl yapılmalı? Tekrar temele döneceğim, demokrasinin temelini. Eğer biz vatandaşlar olarak, ülkeyi biz yönetiyoruz, ülkenin sahibi biziz, herşeyin meşruiyet kaynağı biziz diyorsak, anayasayı da biz yaparız demeliyiz. Ben bunu herkesten duymak istiyorum. Bakın en başarılı anayasalar, başkalarına örnek olmuş anayasalar, siyasi partiler yokken yapıldı. Amerika Anayasası, Polonya Anayasası, 1791 Fransız Anayasası yapılırken siyasi partiler yoktu. Şimdi siyasi partiler var, o zaman bu anayasa siyasi partiler anayasası olacak, halkın anayasası olmayacak ki. Kaç üyesi var bir siyasi partinin? Bugün üçte ikiyi elde tutan siyasi parti yarın yok olabilir. Onun yaptığı anayasa mı yıllarca bu ülkeye hakim olacak? Sanki halkın demokrasisi gitti, partilerin demokrasisi geldi. Dolayısıyla ben prensip olarak anayasa ancak bu amaçla seçilmiş anayasa meclisleri tarafından yapılır görüşündeyim. Ve bunu herkesten de duymak istiyorum, buna nasıl bir itiraz

olabilir merak ediyorum. Bu meclis sürekli olmalı ve bu meclisin üyesi olan kişi muhtarlık dahil hiçbir şeye aday olmamalı. Yaşam boyu veya görev süresi boyunca bu sorumluluğu taşımamalı. Belli sürelerde de, beş yılda bir, on yılda bir, anayasa elden geçirilmeli. Tabii bu arada toplumdan veya siyasi partilerden talep gelirse anayasa değişiklikleri ele alınır elbette. Benim rastladığım böyle bir madde sadece Polonya anayasasında var, diyor ki anayasa her 25 yılda bir gözden geçirilir. Benim üzerinde durmak istediğim şey bu, meclis, anayasa meclisi ve sürekli anayasa meclisi. Biz hükümeti herşey sanıyoruz, ben siyasetin içinden geliyorum ve seçimlere de katıldım. O seçimlerde insanlar sizi anayasa yapsın diye seçmiyor. Ekonomik sorunumu halletsin diye seçiyor. Ama siz onun vekaletini alıyorsunuz, kötüye kullanıyorsunuz, ben anayasa da yaparım, savaş da açarım, herşeyi yaparım diyorsunuz. Bir nevi siyasetçiler aslında bizim haklarımızı gaspediyorlar. Biz halk olarak eğer bir ülkeyi yapılandırmışsak, devleti yapılandırmışsak, hükümet onun küçücük bir parçası. Diğer kurumlarla sağlıklı çalışması lazım.

Ulaş Karam: Hukukçuyum. Açıkçası biraz kötümserim. İster kurucu meclis şeklinde olsun, ister mevcut seçim kanunlarıyla oluşmuş meclis olsun, nihayetinde katılım ne kadar zorlansa da katılım kapsamına girmeyecek toplumsal kesimler var, tüm dünyada bu böyle. Sosyal dışlanma nedeniyle böyle bu. Hülya Gülbahar'ın dikkat çektiği şekilde başta kadınlar olmak üzere toplumun bazı kesimlerinin bu katılım sürecinde zaten sesini duyurması çok mümkün olmayacak. Turgut Tarhanlı da dikkat çekti, elektronik bir takım iletişim araçlarıyla bile olsa bu kesimin sesini duyurması mümkün değil. Nihayetinde anayasa siyasal güç ilişkileri içinde belirleniyor ve o güç ilişkileri içerisinde sesinizi duyurduğunuz kadar bu sürecin içinde yer alabiliyorsunuz. Dolayısıyla Türkiye'de özellikle belli grupların, belli kesimlerin sesi zaten bu siyasal arenada duyulmuyor. Duyulmamasının da hem yasal hem de toplumsal bir takım nedenleri var. Dolayısıyla, yeni anayasa sürecini hızlandırmaya başladığınız anda katılımı zaten minimuma indiriyorsunuz, artı zaten bazı grupların katılması mümkün değil. O yüzden, ne kadar teorik olarak doğru gelse de, beyaz bir sayfayla bu işe başlamak nihayetinde zaten toplumsal olarak dışlanmış grupların bu anayasada bir kez daha dışlanmasına yol açacak gibi geliyor bana. Dolayısıyla nihayetinde zaten bu anayasada toplumdaki azınlık grupların çoğunluk olma şansı olmadığı için, belli bir etnik grup hep azınlık olacak ve istediğiniz kadar nitelikli çoğunluk öngörün, çoğunlukta kalan grubun benimsediği çerçevenin içerisinde azınlıkta kalan grubun yer alması mümkün olmayacak.

Bu sürece başlarken, beyaz bir sayfa değil, geçmişten kalan bakiyenin ortadan kaldırılması lazım. Nedir bu? Yol yürünürken alınacak bir takım güven artırıcı önlemler diyebiliriz buna. Örneğin çoğunlukta kalan grupların temsilcilerinin bir şekilde azınlıkta kalan grupların belli, temel haklarına anayasada yer vereceklerine dair baştan bir takım şeyler söylemeleri lazım. Toplumun azınlıkta kalan grupları ikna etmesi gerekiyor. Yoksa süreç bir şekilde katılımı beraber işlese de, insanlar nihayetinde, çoğunluğu sünni ve türk olan bir toplumun, örneğin cemevlerinin ibadethane statüsünde olup olmayacağına dair referandumun sonucu, İsviçre'deki minarenin yasaklanmasına benzer referandum sonucu gibi olacaktır.

Osman Kavala: Ben de şu anda hem mecliste hem de meclis dışında demokratik bir uzlaşının sağlanmasına imkan verecek bir siyasi ortam olduğu kanaatinde değilim. O yüzden biraz dezavantajlı şartlarla bu işe başlıyoruz. Ve ilk defa demokratik bir anayasa yapılacaksa, bu şartların iyileştirilmesi ve böyle bir sürece imkan verir hale getirilmesi son derece önemli. Bunların ne olduğunu panelde arkadaşlar aktardılar. Şimdi parlamentodaki siyasi aktörler ve sivil toplum katılımı arasındaki dengenin ve karşılıklı sinerjinin oluşturulabilmesi zannediyorum bu işin püf noktalarından bir tanesi. Sonuçta yetkili olan parlamento ve parlamentoda çoğunluğa sahip olan siyasi partinin diğer siyasi aktörlere nazaran daha fazla bir gücü var. Sivil toplum kuruluşları mümkün olduğu kadar anayasa hazırlama yöntemiyle ilgili tek ağızdan konuşabilirlerse, belirli prosedürel ihtiyaçlara, gerekliliklere odaklanabilirlerse belki bu siyasi aktörler ikna edilebilir. Ve siyasi aktörler ikna edilebilirse, parlamentoda bu konuda gerçekten bir uzlaşma ve mutabakat oluşabilirse önümüz açıılır. Aksi takdirde, biz ağızımızla kuş tutsak, toplantılar düzenlese, sms ve e-mail göndersek, etkimiz çok kısıtlı kalacak. Zira maalesef, Türkiye’de demokrasi anlayışı, istişare anlayışı gerçek katılıma imkan veren tarzda işlemiyor. Bir takım siyasi aktörler dinliyorlar, ondan sonra kendi bildiklerini yapıyorlar. Sizi dinlemeyi de kendi düşüncelerini güçlendirecek bir meşruiyet unsuru olarak aktarıyorlar. O yüzden, bu toplantının prosedürle ilgili olmasının çok önemli olduğunu düşünüyorum ve sivil toplum kuruluşları olarak odaklanmamız gereken noktanın da bu olduğu, içerikten ziyade, yöntem olduğu kanaatindeyim.

Mehmet Uçum: Yeni Anayasa Platformu’nun çalışma meclisi olan anayasa çalışma grubu üyesiyim. Dezavantajlı koşullara rağmen, ifade özgürlüğündeki sınırlılıklara rağmen Türkiye toplumu ağırlıklı bir biçimde yeni anayasa ihtiyacını ve yeni anayasa yapma iradesini ortaya koymuş durumda. Elbette, herşeyin son derece uygun olduğu koşullarda yeni anayasa yapmayı herkes tercih eder, ama yeni anayasa yapmak da zaten böyle birşeydir. Çok zorlu koşullarda, o koşulları geleceğe dönük olarak toplumun lehine değiştirme hamlesidir yeni anayasa yapma meselesi. Dolayısıyla içinde bulunduğumuz koşullarda yeni anayasa yapma ihtiyacının neden kaynaklandığını doğru tespit edersek, yeni anayasa imkanının niçin güçlü olduğunu da görmüş oluruz. Türkiye’de yeni anayasa yapma ihtiyacı, anayasada hak ve özgürlükleri çoğaltma ihtiyacından daha çok Türkiye’nin bütün sosyal, kültürel, politik sorunlarının kaynağı olan aygıtı yeniden yapılandırma ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

Türkiye toplumunun bugün yaşadığı birçok problem temel olarak yüz yıllık devlet aygıtının, o aygıtın ürettiği kültürün ve o aygıtın ortaya koyduğu pratiğin ürünü sorunlardır. Kürt sorunu da böyledir, inananların sorunu da böyledir, azınlıkların sorunu da böyledir, LGBT’lerin yaşadığı sorunlar da böyledir. Örneğin bir Ermeni kaymakamın bu devlet aygıtında görev almamasının nedeni de budur. Dolayısıyla Türkiye’de yeni anayasa yapma ihtiyacı, esas itibariyle artık bu toplumsal gelişmişlik ve toplumsal dinamizm seviyesine uygun düşmeyen bu devlet aygıtını yeniden yapılandırma meselesidir. Bu nedenle, anayasa yapma ihtiyacı esas itibariyle toplumun nasıl bir devlette yaşamak istediğine ilişkin iradesini açığa çıkarma ihtiyacıdır. O yüzden anayasa yapmakla, anayasa yazmayı ve anayasayı yasalaştırmayı ayırt etmek

gerekir. Türkiye toplumu bir anayasa zaten yapıyor, yapmaya çalışıyor, bunun adı da siyasi anayasadır. Siyasi aktörlerin, hukukçuların, entelektüellerin, çeşitli kuruluşların görevi toplumun ortaya koyduğu siyasal iradeye ve bu siyasal yapıya ilişkin gelecek tahayyülünü açığa çıkarmak, onun ifade ediliş biçimlerini ortaya koymak, yani bir anlamda asistanlık yapmaktır. Bu nedenle Türkiye’de, halkla başlamış olan ve halkla tamamlanması gereken bir kuruculuk tarifine ihtiyaç var. Dört aşamalı bir kuruculuktan söz ediyoruz. Halkla başlayıp halkla bitecek. Birincisi istek toplama aşaması, halkın görüşlerinin her türlü mekanizmayla toplanması aşaması. Ki burada her bireyin doğrudan katılabileceği mekanizmaların mutlak suretle üretilmesi gerekir. Hayali birşeyden söz etmiyorum. Yeni Anayasa Platformu bu konuda model çalışması yaptı, toplam 30 yerde 6000 kişiyle anayasa diyalogu toplantıları yaptı. 2000 tane yazılı ve sözlü görüş aldı, bunlardan bir rapor da çıkardı. Yani test edilmiş bir modelden söz ediyorum. İkincisi, bu toplanan isteklerin taleplendirilmesi, halkın siyasal sistem konusundaki iradesinin genel esaslar raporu olarak adlandırılabilir raporlara dönüştürülmesi. Sonra bu raporlar üzerine normlandırma çalışmasının yapılması. Daha sonra da bunun yasalaştırılması ve yine halkın onayıyla yürürlüğe sokulması. Halkla başlayıp halkla biten bu kuruculuk süreci esas itibarıyla, Türkiye toplumunun geleceğe dönük olarak nasıl bir siyasal sistem istediğini açığa çıkarma ve ona uygun bir siyasal yapı kurma sürecidir.

Bu süreçte dikkat edilmesi gereken noktalar da şunlardır: pozitif dayanak olarak mevcut anayasayı esas alan yeni bir anayasa çalışması yapılamaz. Anayasanın 175. maddesi üzerinden uzlaşma arayışı ya da oylama sistemi tercih etmek bizi yeni anayasaya götürmez. Dolayısıyla toplumsal meşruiyete dayalı bir yasalaştırma sürecinin olması gerekir. Meclis özgün bir karar alarak, yeni anayasa yapım sürecini bu anlattığım kuruculuğu içeren biçimde ifade etmelidir. İsterse mecliste 400-500 kişi bu anayasayı kabul etsin, yine de bu, halka sorularak yürürlüğe konulacak bir anayasa olmalıdır. Uzlaşma sorunu, Uzlaşma Komisyonu’nun 12 üyesinin yapacağı müzakereyle çözülebilecek bir sorun değildir. Uzlaşmanın zemini toplumsal istekler ve o isteklerden oluşturulmuş taleplerdir. Eğer siyasi partiler toplumsal talepler üzerinden uzlaşma arayışlarına girerlerse kendi siyasal sınırlarını ve dirençlerini aşabilirler, çünkü yeni anayasa yapma meselesi, bir parti siyaseti meselesi değil, makro siyaset meselesidir. Süre sorunu konusunda ise, eğer toplumsal görüşleri esas alan bir anayasacılık pratiği üretilenirse, süre bu görüşlerin toparlanabildiği aşamaya göre belirlenmelidir. Elbette aktüel gündem açısından süre sınırlamaları tartışılabilir, ama esas olan anayasa yapımında tercih edilen siyasal felsefedir. Asistanlıktan kastım şu. Çok net söylüyorum, anayasa yapma hakkı halka aittir, bugünün koşullarında halk bunu doğrudan yapma imkanına sahiptir. Halkın üyesi olarak biz de anayasa konusunda görüşlerimizi ifade edebiliriz. Ama siyasi aktörler, kuruluşlar, entelektüeller, anayasa yapım sürecinde parlamento da dahil halkın asistanıdır, yardımcısıdır. Aksi taktirde, bu felsefe benimsenmezse, bu süreçten yeni anayasa çıkmaz. Teşekkür ederim.

Mustafa Paçal: Anayasa konusunda geç kalmamıza sevinmiyorum ama, Güney Afrika modellerini dinledikten sonra, geç kalmışlığımız da biraz iyi oldu, bu örnekleri duyma şansımız oldu gibi düşünüyorum. Tabii her toplumun kendi tarihi

var, her toplumun bir anayasa hikayesi var, bu hikayelerin bir kısmı bize benziyor, çıkaracağımız çok dersler var. Özellikle Güney Afrika, İspanya modelleri bize çok öğretici örnekler oldu. Bu bakımdan, bu süreci analitik düşündüğümüz zaman, bu sürecin tehlikeleri nelerdir Türkiye’de, fırsatlar nelerdir, güçlü ve zayıf olduğumuz yanlar neresidir diye baktığımızda, güçlü olan yanlarımızı, elimizdeki fırsatları, tehlikeleri yenmek, zayıf yanlarımızı aşmak için kullanmalıyız. Tehlikeler mevcut. Bu topraklarda otoriter bir devlet vardı. Bu devletin asimilasyoncu, tekçi bir anlayışı vardı. Şimdi biz bunu çoğulcu, demokratik bir toplum sözleşmesine çevirmek istiyoruz. Fırsatlarımız var. Türkiye dünyada yalnız değil, uluslararası anlaşmalar var. İmzaladığımız anlaşmalar var, imzalamak durumunda kalacağımız anlaşmalar var. Bunlar bize yeni fırsatlar sunuyor. Zayıf yanlarımız var, evet demokrasi kültürü çok güçlü bir toplum değiliz, toplum kendi anayasasını yazamadı bugüne kadar. Bu tartışmaya çok yabancıyız. Bu fırsatlar bu topraklara sık sık gelip giden fırsatlar değil. Sonuç olarak güçlü yanlarımız var, Türkiye’de sivil toplum son yirmi yıl içerisinde belli bir ivme kazandı. Sivil tepkiler, demokratik tepkiler çok farklı alanlarda ortaya çıktı. Şimdi bütün bunların üstesinden gelebilecek sonuçları, gerek parlamento, gerek sivil toplum, gerek kamuoyu, demokratik kamuoyu, kendi içerisinde bir işbirliği geliştirerek bu koşulların iyileştirilmesinde bu anayasa fırsatını değerlendirebilir diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Kürşat Kahramanoğlu: Hepimizin çok depresif bir noktada olduğunu görüyorum, suratlarımızdan da zaten belli, hiç gülümseyen bir yüz yok katılımcılar arasında. Bu da çok anlaşılır bir durum. Doğru mu bilmiyorum ama bu anayasa yazma süreci sırasında bir Güney Afrika hikayesi vardı ortalıkta dolaşan. Onu anlatmak istiyorum. Güney Afrika’da anayasa yazma prosedüründe bizzat devlet başkanı Nelson Mandela liderlik yapmaktadır ve devlet başkanının kapısı herkese açıktır, herkes gelip derdini anlatmakta ve nasıl bir anayasa istediğini söylemektedir. Katolik kilisesinin kardinalleri randevu alırlar devlet başkanından ve Nelson Mandela’ya, ki bana göre yaşayan en büyük devlet adamıdır, şöyle derler: Tabii ki çok destekçisiyiz, apartheid rejiminden kurtulmamız gerekiyordu, herşeyi destekliyoruz ama anlamadığımız bir şey var yeni anayasada. Bu lezbiyen, gay meselesi ne oluyor? Niye bunu anayasaya sokuyorsunuz diye cumhurbaşkanına şikayetlerini bildirirler ve Nelson Mandela’nın şöyle söylediği, cevap verdiği söylenir: Valla ben de onların ne yaptığını anlamıyorum ama haklarını sonuna kadar destekliyorum.

Şimdi Güney Afrika’dan o kadar bahsedildi ama Güney Afrika örneğinde şöyle birşey vardı, şu anda Türkiye’de olmayan ve olacak gibi de gözükmeyen; devlet başkanından işsiz bir aktiviste kadar herkesin ülkeye yeni bir umut getirecek, demokrasi getirecek, insan haklarını öne çıkaracak, hukukun üstünlüğünü memlekete getirecek bir anayasa yazmak konusunda samimi istekleri vardı ve bu isteklerini gösterebiliyorlardı. Şimdi bu mecliste böyle bir şans gözüküyor. Bu yüzden bana sorarsanız birçoğunuzun suratınızın asıklığının da ana nedeni bu. Siz de görüyor ve biliyorsunuz ki hepimiz bu söylediğimiz şartlarda bir anayasa yazmayacağız. Onun yerine olacak olan şu; iktidarın ekonomik gelişmeyle halledemediği Kürt sorunu gibi veya dini politikayla halledemediği Kürt sorunu gibi sorunları çözmek için veyahut da getirmek istedikleri başkanlık sistemini getirmeleri

için bir anayasa değişikliği olacak, bir kanun değişikliği olacak. Bu nedenle bizim de heyecanlanıp, hakikaten muhteşem bir anayasa yazıyoruz dediğimiz yok. Bizim gibi Türkiye’de bu işe hakikaten gönül koymuş insanların yapacağı yegane şey, vermemiz gereken karar bu. Biz de bu oyuna katılıp, sanki fikrimiz soruluyor gibi orada burada sesimizi çıkaracağız, sonunda da onlara da sorduk, bu herkesin anayasası demelerini mi kolaylaştıracağız. Hakikaten bir değişiklik olabilir mi? Benim hiç umudum yok, kusura bakmayın sizi daha da depresif bir hale getirdiğim için. İyi akşamlar.

Katılımcı: Bu anayasa ilga edilmelidir. Buna bu salondan hiç kimse karşı çıkmadı, bundan çok memnunum. Bu çok önemli birşey çünkü, ben Cumhuriyet Halk Partisi kökenlilerin, MHP’lilerin buna karşı çıkacağını düşünüyordum. Bir anayasa kısa olmalı, yönetmelik gibi olmamalı. Yani 1876, 1924, 1961, 1982 anayasalarımız birer yönetmeliktir. 1921 anayasamız bir anayasadır. Dolayısıyla biz böyle özlü, kısa bir anayasa yapmalıyız, her konunun çözümünü anayasadan beklememeliyiz. Bu anayasa herşeyden önce insan haklarına dayanan, temel hak ve özgürlükleri tanıyan, koruyan ve güvence altına alan, hukukun üstünlüğünü öngören bir anayasa olmalıdır. Bu anayasada etnisiteye, inanca, felsefi görüşe, bir atıf yapılmamalıdır, yani nötr bir anayasa olmalıdır. Bireyi, insanı esas alan bir anayasa olmalıdır. Bu mümkün, bizim anayasa taslağımızda yurttaşlık tanımı buna göre belirlenmiştir. Bu anayasa aynı zamanda hükümetlerin temel hak ve özgürlükleri çiğneme konusunda elini kolunu bağlamalı, ama programlarını uygulamaları konusunda onları serbest bırakmalıdır. Bizim özellikle 1961 ve 1982 anayasalarımız vesayet anayasaları olduğu için, hükümetlerin elini kolunu bağlama esasına göre kaleme alınmışlardır, bundan da kurtulmamız gerekir. Katılım örgütlü olmalı. Bunu örgütlemek için, meclis başkanına bir anayasa danışma kurulu önerdik. Başka öneriler de yapılmalı, diye düşünüyorum, çok teşekkür ederim.

Serap Güre: Merhaba, ben bir kadınıyım. Hülya agresifti. Biz biraz agresif oluyoruz herhalde. Nolur affedin bizim agresifliğimizi, çünkü bu ne yazık ki dinlenmemek, duyulmamak ve sürekli yok edilmekten kaynaklanıyor. Onun için siz bizi daha sakin karşılırsanız biz de herhalde sakin oluruz diye düşünüyorum. Geçen hafta Ankara’daydım, dört tane genel müdürle bir konu üzerinde görüşmeye gittim. Hepsi beni çok nazik bir biçimde karşıladılar, çünkü bir uluslararası kurum adına oradaydım, dinlediler ama ne yazık ki buz gibi bir suratla, hiçbir çözüm önerisi ağızlarından çıkmadı. Tam bir bürokrasi duvarına tosladım. Bizde şeffaflık yok, nedense korkuyoruz, korkuyoruz, hep korkuyoruz. Bu ülkede ne yazık ki zarar görmemek için duvarlar örüyoruz. Bu ülkede ne yazık ki örneğin Alevi olunca, Aleviyim diyemiyoruz, ne olduğumuzu söyleyemiyoruz, bir hiç olarak yaşamımıza devam ediyoruz. Ermeni bir arkadaşım dedi ki, Aleviler oldukları yerde değiller, çünkü kendilerini varedebilmek için yok olarak bu ülkede varlar. Çok büyük travmalar yaşadık. Ben 14 yaşımdan beri en yakın arkadaşlarımdan öldürüldüğü bir ülkede yaşıyorum. Politikaya girdim ve iki sene sonra arkadaşlarımdan öldürülmeye başladım. Ben yaşıyorum, şanslıyım. Ve hâlâ arkadaşlarımdan politika yaptıkları için öldürülüyor, ya da içeri alınıyor.

Şimdi ben meclise ya da şu anda iktidarda olanlara ne kadar güveneyim? Benim güvendiğim bir anayasa yapacaklarını düşünemiyorum, mümkün değil böyle birşey yapmaları. İnanmıyorum, çünkü şeffaf değiller. Bir arkadaşımızın bahsettiği gibi bu bir anayasa oyunu. Ama ben bir oyunun içinde olmak değil, özgür olmak istiyorum, ben artık ölmeden yaşayabilmek ve huzurlu mutlu olmak istiyorum, bunu yapabilmek için açık olmamız lazım, şeffaf olmamız lazım, hiçbirimizin diğerini asiste etmesi gerekmiyor. Herkes kendi yüreğiyle sesini duyurabilirse, diğerlerine dokunabilirse ne istediğini ifade edebilir, asiste olunca olmuyor bu. Teşekkürler.

Vildan Yirmibeşoğlu: Biraz önce konuşan arkadaşımız ilgi ve taslaklardan, çalışmalardan bahsetti, umuyorum ki bütün bunlar demokrasi kültürümüzü geliştirecektir, buna çok ihtiyacımız var. Nedense biz konuşuyoruz ama davranışlarımızla başka şeyler yapıyoruz. Bir bakıyoruz devletin bir yanı çok ciddi çalışmalar yapıyor, zaten Avrupa Birliği Uyum Yasaları'yla başlayan süreçte çok önemli yasaları değiştirdiler, ama uygulamaya baktığımız zaman bu değişimi görmüyoruz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarını uygulamıyor Türkiye, anayasanın bazı maddelerini görmezden geliyor. Birçok insan anlamsız bir şekilde, sadece ifade özgürlüğü hakkını kullandığı ve örgütlü mücadelenin içinde olduğu için cezaevinde tutuklu, özellikle kadın siyasetçiler. Biz kadınları siyasete özendirmeye çalışıyoruz ve bunun içerisinde olan kadın siyasetçilerin ve kadın sendikacıların içerde olmasını ben hâlâ hazmedemiyorum, kendileri de aynı şekilde. İfade özgürlüğü ve örgütlenme haklarının ihlâl edildiğini düşünüyorum. Anayasa hukukun üstünlüğüne dayanmalı ve kağıt üzerinde kalmamalı ve uygulanmalı. Teşekkürler.

Ayhan Bilgen: Ben de Demokratik Anayasa Hareketi'nden katılıyorum. Biz de Kasım ayından bu yana 23 ilde toplantılar yaptık, yaklaşık bir yıl oldu. Aslında öncesinde de başlayan çalışmalar vardı, 2008 yılının sonunda, iki günlük Sivil Demokratik Anayasa konferansı yaptık. Bu konferansa 330 kadar kurum temsilcisi, akademisyen katıldı. Ama ne yazık ki referandum sürecinde platformumuz dağıldı. Bunu aslında bir fotoğrafı paylaşmak için aktarıyorum. Türkiye'de siyaset, toplumsal zeminin dağıtıcısı işlevi görüyor. Referandumdaki, gayet doğal olan evet, hayır ya da boykot tercihi, platformun kendisinin bir özne olarak çalışmasını imkansızlaştırdı. Referandumdan sonra tekrar buluşabildiğimiz temsilcilerle biraraya gelerek çalışmayı örgütlemeye uğraştık. Ama biz yerel toplantılarda anayasanın içeriğini konuşmadık. Biz tam tersine, bu sürecin nasıl işlemesi gerektiği, nasıl katılımcı olabileceği konusunu, yani yol haritasını tartıştık. Çünkü biz biraraya gelen kişiler olarak, parlamento, parlamentoda temsil edilen partiler ve iktidar partisinin aslında içerikle ilgili taleplerin farkında olduğunu düşünüyoruz.

Sorun bir baskı mekanizmasının olmaması, yani toplumsal talebi, beklentiyi bir baskıya dönüştürecek mekanizmanın yokluğu. Bir özgüvensizlik içinde olduğumuzu itiraf etmeliyim. O da şu; yani sadece görüşlerini beyan eden bir pozisyon, edilgen bir pozisyonda kaldığımız müddetçe aslında siyaseti ya da siyaset kurumunun ortaya çıkaracağı anayasayı da eleştirme hakkını peşinen kaybediyoruz, ne yazık ki. Yani bir anayasa kuruluş mekanizması, bu kurucu meclis, anayasa meclisi konusunu bir danışma mekanizması gibi önermekten öteye geçmeli. Eğer anayasaya dair çalışan

platformlar, siyasi partiler, sendikalar, sivil toplum örgütleri, bu alanda çalışan akademisyenler bir ortak platform kurmayı başarsalar ve bu platformu da sadece görüş belirten, danışılan bir mekanizma olarak değil, burada uzlaşılan, ortaklaşılan şeylerin bağlayıcılığı konusunda bir irade beyanında bile bulunsalar, ben siyasetin toplumsal dinamiklere daha saygın bakacağını düşünüyorum. Daha önemseyerek, daha dikkate alarak bakacağını düşünüyorum. Bunu beklemek yerine bence bu süreçte inşa etmek konusunu acilen gündeme almak zorundayız. Yani siyaset kanallarının kendisinin demokratik olmadığı bir süreçte, oradan çıkacak eserin de, demokratikleşme talebini karşılama ihtimalinin zayıflığını şimdiden görmek zorundayız. Teşekkür ediyorum.

Ertuğrul Çepeli: TÜSES'in ilk kurucularındanım, TESEV'in de ilk kurucularındanım. Öncelikle bir teşekkür borçluyum. Böyle bir ortam ben ilk defa görüyorum. Belki 20 belki 25 senedir bu tür toplantılara hep katılırım, ama ilk defa bizler için 2 saat ayrıldı. Ve bize söz verildi. Cidden kutluyorum, hep böyle olmalı, dilerim bu örnek olur. Ülkemizin parlamentosuyla ilgili bir konuya dikkatinizi çekmek istiyorum, bakın milletvekilleri nasıl seçiliyor ülkemizde. Siz sanıyor musunuz ki, hür iradeleriyle aday oluyorlar, ve hür bir şekilde halkı temsil ediyorlar. Hayır! 550 milletvekili adayının inanın 550'sini genel başkanlar belirliyor veya Genel Merkez belirliyor. Bu 550'nin seçilebilir 250'sini Genel Başkanlar doğrudan belirliyor. Ve biz şimdi bu meclise diyoruz ki, siz anayasa yapabilirsiniz, bunu nasıl sindirebiliyoruz ki içimize. Zaman geçtikçe inanın demokrasi diktaya doğru gidiyor. Ben kendi partimden söyleyeyim. Yıl 1950, listeler hazırlanıyor Cumhuriyet Halk Partisi'nde. İsmet Paşa Milli Şef. Partinin aldığı karar şu: adayların yüzde yetmişini örgüt belirleyecek, yüzde otuzunu Genel Merkez belirleyecek. İsmet Paşa'ya talebi var mı diye soruluyor, beş kişi öneriyor, o beş ismin üçü kabul ediliyor, ikisi kabul edilmiyor. Ama ondan sonra bağırıyor, çağırıyor ve onları da kabul ettiriyor. Ama beş tane sadece. Bugünkü genel başkanlar, hepsini belirliyor. Nereye gidiyoruz, diktatörlüğe gidiyoruz. Ama iddia ediyorum, bütün dünyada demokrasi diktatörlüğe doğru gidiyor. Halkın yetkileri gasp edile edile siyasetçiler tarafından oraya doğru gidiliyor. Son olarak, tartışma kültürümüz yok, buna ben de dahilim, bir önce söylenenin üzerine inşa ederek ilerlemiyoruz. Hepimiz özellikle kendi fikrimizi söylemek istiyoruz.

Tatyos Bebek: Biraz evvel karamsar görüşler belirtince kanıma dokundu, konuşmak istedim. Ben 35-40 yıldan beri belli bir mücadelenin içerisindeyim. Daha çok demokrasi istiyorum, özgürlük istiyorum, onun için mücadele ediyorum. Geldiğimiz nokta belli. Görüyoruz. Hayallerim vardı, gerçekleştiremedim. Ama ben mücadeleye devam etmek istiyorum, 1876 yılından beri ilk kez halk bir anayasa içerisinde olacak. Şimdiye kadar hiçbir anayasayı halk yapmamış. Şimdiye kadar yukarıdan birileri anayasayı yapmış, formatlamak istemişler toplumu, ilk kez şimdi bir anayasa yapılacak ve ben içinde olacağım. Ben içinde olmak istiyorum, bunun için ben bunun yolunu yöntemini bulmak zorundayım. Bu onlar şöyle yapacaktır, bunların niyeti budur diyerek olmaz arkadaşlar. Bunu belirtmek istiyorum ve bunun için bizim mücadele etmemiz lazım. Ne kadar kazanımımız olursa olsun, biz isteyeceğiz, onlar vermeyecekler, ama biz istemeye devam edeceğiz. Demokrasi böyle birşey, onun için karamsarlığa kapılmayalım, gerçekten ilk kez Türkiye'de

böylesi bir gelişme var, bizim bunu değerlendirmemiz lazım, atı alan Üsküdar'ı geçerse biz hayıflanmaya başlarız, en azından bunu söylemek istedim, teşekkür ediyorum.

Mustafa Paçal: Ben iki konuyla ilgili kısa bir yorum yapmak istiyorum. Bunlardan bir tanesi, bu anayasa sürecinde çokça konuşulan uzlaşma konusu. Bu tam olarak hepimizin evet diyebileceği, bir optimum nokta yakalanmasıyla ilgili bir temenni anlamında söyleniliyorsa, bu rahatsız edici birşey değil. Ama yok, bu uzlaşma tanımı herkesin kabul edebileceği bir anayasa için kullanılıyorsa, yani herkesin evet diyebileceği bir anayasa olursa doğru olur, olmazsa olmaz diye söyleniyorsa, burada hemen Güney Afrika örneğini söylemek lazım. Dr. Albie Sachs söyledi; yeterli konsensüs. Çünkü hiçbir anayasa, hiçbir ülkede, herkesin, bütün parlamentonun, bütün halkın kabulüyle çıkmış değildir. Ölçü, yeterli konsensüs. Güney Afrika anayasasının bence kilit yanı uzlaşma kavramı. İkincisi, bu kurucu meclis anayasa meclisi gibi öneriler. Bu tartışmalar kurucu iradenin anayasa üzerindeki vesayetinin korunmasına kadar varıyor.

Burada herkesin bilmesi gereken çok önemli bir konu var. Sivil toplum kuruluşlarımızın, (onlarla ilgili de farklı kanaatlerim var) ve uluslararası evrensel hukukun, uluslararası sözleşme ve anlaşmaların bu anayasa sürecinde bu parlamento, bu hükümet üzerinde oynayacağı rol çok önemli. Şöyle geliştirelim öneriyi. Parlamento'nun demokratik bir anayasa yapma konusundaki kapasitesini arttırmak, anayasa tartışma sürecine katkısını daha demokratik hale getirmek için ağırlıklı gücümüzü, yürütme ve yasamanın üzerinde bir baskı olarak oluşturma, bunu hem evrensel hukuk, hem Avrupa Birliği'ne aday bir ülke, hem Birleşmiş Milletler sözleşmeleri, hem Avrupa Konseyi'nin kurucu üyesi bir ülke olarak Avrupa Konseyi anlaşmaları gibi, sivil toplumun beklentileri gibi meclisin üzerinde bir demokratik baskı oluşturmayı düşünmemiz lazım. Şöyle birşey olur mu; kurucu meclis, anayasa meclisi bir anayasa taslağı hazırlayacak, parlamento'ya bunu kabul edin diyecek. Hangi seçilmiş parlamento kendi dışında hazırlanmış bir anayasa servisine evet der, böyle bir uygulama olmaz. Onun için, eğer bu öneriler bizi anayasanın değiştirilemez iki üç maddesi ve anayasanın giriş bölümüne dokunmamaya götürüyorsa, olmaz. Bunlara dokunmadığın zaman o anayasanın içindeki bütün maddeleri demokratik olarak yazsanız bile, evrensel hukuka uygun düzeltmeler yapsanız bile, yeni, sivil, demokratik bir anayasa yapmış olursunuz.

Banu Tuğçe Alacacı: Hukuk öğrencisiyim. Bu seminerde ve daha önce de katıldığım bir seminerde benim dikkatimi çeken şu oldu, yeni anayasanın insani haklar içeren ve uzlaşmacı bir anayasa olması gerektiği konusunda galiba herkes hemfikir. Lakin bugün hükümetin, parti ayırmadan söyleyebilirim ki, son derece şiddeti teşvik eden ve uzlaştırmadan uzak hatta kutuplaştırıcı söylemler içerisinde bulunduğunu söylemek yanlış olmaz sanırım. Bugün de pek çok hocamız söyledi zaten, böyle bir ortamda, hem de halk desteğini almayan bir anayasanın sürdürülebilirliğinden söz etmek imkansız. Dolayısıyla eğer halka karşı uzlaştırmacı olmazsanız ya da böyle şiddet söylemlerine devam ederseniz bu çelişki içerisinde halkın desteğini almak pek mümkün olmaz diye düşünüyorum. Dolayısıyla sürdürülebilir ve samimi

bir anayasadan bahsedemeyiz. Bu noktada hükümetin, yine parti ayırmadan söylüyorum, bu uzlaştırmadan uzak ve şiddet içeren tutumlarından vazgeçmesinin, insani haklar içeren ve uzlaştırmacı bir anayasa için daha faydalı olacağını düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Dilek Kurban: Burada kapatmak zorundayız. Süre sınırlaması nedeniyle sözünü kesmek zorunda olduklarımdan özür diliyorum. Sözü Bekir Ağırır'a veriyorum.

Bekir Ağırır: Herhalde hepimiz kabul ederiz ki çok öğretici, keyifli bir toplantıydı ve ilham vericiydi gerçekten. Hâlâ bu halk anayasa istiyor mu ki, anayasadan anlar mı ki türünden kanaatlere karşı bu ilgi yoğunluğu bile gösteriyor ki, bu halk yeni bir anayasa istiyor. Bu ilgi yoğunluğuna dair yine birşey söylememe izin verin. Bu toplantıyı yapılabılır kılan, FES ve İstanbul Bilgi Üniversitesi'ne çok teşekkür etmemiz lazım, sayın konuşmacılara gerçekten çok içtenlikle teşekkür etmemiz lazım, ufuk açıcı anlatımları için. Bu arada düzenleme komitesi adına söylüyorum, bu toplantı için bütün partilere ve partilerin anayasa komisyonu üyelerine de çağrı ve davet yapılmıştı, Cumhuriyet Halk Partisi'nden milletvekili ve genel başkan yardımcısı arkadaşlarımız buradaydı, Ak Parti'den Ömer Çelik Bey'den telgrafla başarı dileği iletildi, onlara da teşekkürlerimizi söylememiz lazım. Ama bir son toparlama için fazladan bir iki cümle söylememe izin verin lütfen. Bütün bu tartışmalar da gösteriyor ki, yeni bir anayasaya ihtiyacımız var ama yeni anayasa dediğimiz meselenin iki boyutu var sanki. Birincisi, devletle birey arası mutabakatımız bozuldu. Bizim devletimizin şu anda makbul kabul ettiği vatandaşları var, kabul etmediği, cezalandırdığı, sadece siyaset üzerinden değil, kılık kıyafetten tutun da bir sürü yol ve yordam içinde kendine uymuyor diye şu veya bu biçimde hayatına müdahale ettiği vatandaşları var.

Aynı şekilde birey olarak da çoğumuz muhtemelen devlete güvenmiyoruz. Onun için yeni baştan devleti biçimlendirme meselemiz var. Yeni baştan devleti yapılandırma meselemiz var. Bunun içine yönetim meselesi de dahil. Yani yönetimi tümüyle ters yüz eden, herbirimizin köprü'nün güzergahından tutun kendi ilimizdeki okulların müfredatına kadar bizimle ilgili her türlü karara katılabildiği bir yönetim düzenine ihtiyacımız var. Bu işin bir tarafı. Bu ihtiyaç konusunda partiler arasında da, genel toplumda da bir siyasi mutabakat var. Onun için işin bu kısmı belki daha çabuk halledilebilir bir kısım. Ama bir ikinci katman daha var. Biraz önce Mehmet Tarhan Bey'in işaret ettiği nokta. Bu toplumun kendi iç mutabakatı da bozuldu. Kimimiz için Aleviler, kimimiz için farklı cinsel tercihleri olanlar, kimimiz için türbanlılar, kimimiz için Kürtler, kendi toplum tanımımız içinde, biz tanımımız içinde yok. Bu tartışma süreci, sadece kuralları yazma değil, bu yeni toplumsal uzlaşmayı da üretme sürecidir aynı zamanda. Ve ihtiyacımız olan da budur aslında. O yüzden bizim yeni bir biz tahayyülüne ve tasavvuruna ihtiyacımız var. Bunu da siyaset üzerinden yapmanın dışında bir yol yoktur. Ama bunun yollarından bir tanesi de işte bu tür toplantıların hergün, her yerde, her fırsatta yapılmasıdır. Ve mesele yalnızca uzmanları dinlemek değil, birbirimizi dinlemektir. Birbirimizi tanımak, bilmek, anlamaktır. Ancak buradan bir toplumsal uzlaşma üretiriz. Toplumsal uzlaşma dediğimiz şey, yetmiş

üç milyonun bir sabah, referandum sabahı ya da ertesi sabah güneş doğarken birbirini öpmesi değil, birbirimizi anlamaktır, dinlemektir herşeyden önce ve o farklı talebin kaynağını hak vermesek bile en azından öğrenmektir. Bunun da yolu tartışabilmektir. Bu anlamda bu anayasa yapma sürecine müdahil olmak, bu tür toplantılar düzenlemek gerekli ve anlamlıdır. Bunun için bence, ki burada birçok konuşmacı da değindi, meclisteki Uzlaşma Komisyonu'nun ilk yapması gereken şey bu sürecin önce yol temizliğini yapmaktır, yoldaki barikatları temizlemektir ve bu süreci şeffaflaştırmaktır.

İki tane talebi dillendirmeliyiz hep beraber. Birisi siyaseti demokratikleştirmemiz gerekiyor. Burada, herhangi birimizin ettiği bir laftan dolayı yarın sabah bir savcının terörle mücadele yasasına veya dernekler kanununa aykırılık diye dava açıp açmaması o savcının iyi niyetindedir. Ya da TÜSES hakkında veya SODEV hakkında dava açıp açmaması da o savcının iyi niyetindedir. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri yasasındaki bir çok düzenleme aynı şekilde, gençlerin toplanması, coplanması, KCK meselesi aynı şekilde. Dolayısıyla bizim önce bu sürece müdahil olabilmemizin, halkın, sivil toplumun dahil olabilmesinin yolu, siyasetin önündeki engellerin bir an önce ayıklanmasıdır. En azından bu sekiz aylık, bir yıllık süreç için. O yüzden Uzlaşma Komisyonu önce kırmızı çizgilerini birbirine deklare etmek yerine bunu konuşmalıdır. İkincisi de bu süreç, eninde sonunda bir gün yetmiş üç milyonun mutabakatıyla tamamlanır bir süreç değildir, çünkü anayasanın yapım sürecinde çözülecek meselelerimiz var, anayasayla çözülecek meselelerimiz var. Ama bazı meselelerimiz var ki, onlar ancak yeni anayasanın ürettiği iklimle çözümlenecek. Onun için, yarınki sorunun hepsini bugün ön şart diye koymak, anayasa yapılmasını demektir. Süresiyle, karar süreçlerinin tanımlarıyla bu süreci tanımlayan yeni bir yasaya ihtiyaç var, ya da uzlaşmaya. Ya da Turgut Tarhanlı'nın dediği gibi bugünkü prosedürle yapıyoruz demek gerek. O yüzden Uzlaşma Komisyonu önce bunu yapmalıdır diye düşünüyorum.

Ancak tekrar etmek gerekirse, temennim hergün bu toplantıların yüzlercesini yapabilmemiz ve uzmanları dinlemek kadar birbirimizi de dinlememiz, anlamamız ve birbirimizden öğrenmemiz. Ancak bundan yeni bir toplumsal uzlaşma üretebiliriz diye düşünüyorum. Tekrar çok teşekkürler efendim, bu toplantıyı yapılabilir kılan herkese, her kuruma ve konuşmacılarımıza ve sizlere de. Çok sağolun.

4. BÖLÜM

Orijinal Dilinde Konuşma Metinleri

Michael Meier

Ladies and gentlemen, I would like to welcome you on behalf of the organizers of this conference, namely Social Democracy Foundation (SODEV), Foundation for Economic, Political and Social Research (TÜSES), Global and Local Thought Association (KÜYEREL), İstanbul Bilgi University and the Friedrich Ebert Foundation. My name is Michael Meier and I am the director of Friedrich Ebert Foundation Turkey. Please allow me at the very beginning to use the opportunity to say a few words about the Friedrich Ebert Foundation. Fostering democracy is the call mission and commitment of our foundation. Through office network in more than hundred countries, plus sixteen offices in Germany, with our funding from the German Parliament, we organize seminars and conferences like this one, we organize studies, exchange and visiting programs, public opinion polls, training programs, research and political training and we offer scholarships to gifted students. Our traditional partners are the parliaments and ministries, social democratic movements and trade unions, especially non-governmental organizations like human rights institutions, youth and women groups, universities, think-thanks, media and the like.

Dear participants, our conference today is organized by civil society organizations, which would like to contribute to the drafting the new constitution of Turkey. It was our initial idea not to focus that much on the possible content of the new constitution, but the way to the new constitution, the drafting and discussion process. This would be the first constitution in Turkey, which is drafted freely, in a transparent and democratic manner by the people, institutions, groups and mainly by the political parties represented in the constitutional commission in the parliament. We have invited renowned constitutional experts from four countries to İstanbul: Prof. Carles Viver Pi-Suñer from Spain, Prof. Mirosław Wyrzykowski from Poland, Dr. Albie Sachs from South Africa and Prof. Hans Peter Schneider from Germany. They would share the experiences, which then will be commented by distinguished Turkish experts, Prof. Turgut Tarhanlı and Prof. Mithat Sancar.

Ladies and gentlemen, from my point of view there are some very interesting aspects in each of four experiences, which can stimulate our experience here in Turkey. First article of the German Constitution states 'Human dignity is inviolable.' After the terrible experiences of World War II, with horrible violation of human rights, the dignity of individual was the most precious item that the new German Constitution was trying to preserve. This was the reason why the first nineteen articles of the German Constitution deal with the basic rights of the people. Another lesson learned was to enshrine decentralization of power to the regional level and never allowed a centralized state with all the powers in the hand of a few people anymore. The drafting period in Germany was a difficult time, rather short and done by experts without much contribution from civil society. We will hear more about that from Prof. Schneider. Poland was the first country in Europe to introduce a constitution in 1791 and the Polish constitution was one of the two, which served as a model for the Turkish constitution in 1924. After the fall of the communist regime, it took some years to come up with a new constitution.

Interesting for us to hear how the population was included in the process. Two of the many interesting aspects in the making of the new South African constitution for the Turkish audience are; the broad participation of all strata of the population and the fact that South Africa has two chamber system with one chamber protecting the interests of the religions, minorities, language and culture. The constitution making process in Spain seems to be not very participatory concerning civil society. Minorities like the Bask were not represented in the parliamentary committee for the drafting of the constitution. All their lessons to be drawn for Turkey: what was the strong role of the military in the drafting process and how was the overarching power of the military restricted in the new constitution?

Dear participants, the new constitution of Turkey should be ensued with the highest reconciliation possible by including all layers of the society and all political actors in the process. Such a constitution will come out as a result of a democratic, transparent and inclusive process. And such a process constitutes the beginning of a new culture of living together in Turkey. It is a positive signal that the political parties represented in the Turkish Parliament started the constitutional debate open mindedly, without pre-conditions. We hope to contribute to this process knowing that our contributions are really modest. We are dealing with the deep rooted problems therefore a key requirement for this work is patience, a long term perspective and commitment to engage in many small steps. As Mahatma Gandhi once said 'most of what you do is bound to be insignificant, but it is very important that you do it.'

Ladies and gentlemen, please allow me to thank to organizers of this conference from all the five organizations involved. Let me specially thank İstanbul Bilgi University for hosting us and let me thank the experts, some of them just arrived a few hours ago for traveling to İstanbul to share their experiences with us. Thank you very much for your attention. Let me now give the floor to Ms. Şirin Payzın, the moderator of our first panel. Thank you.

Hans Peter Schneider ¹

Günaydın. Sorry, that is the only word in Turkish, which I know. Therefore I must continue in English and hope the translation will help to make me understandable. Ladies and Gentlemen, first I would like to thank for the kind invitation of the Friedrich Ebert Stiftung to this important conference at the beginning of a very important political process of constitution making in Turkey. As it was mentioned before it is the first constitution of Turkey, which will be drafted and elaborated under democratic conditions. This is very important not only for Turkey but also for the entire Europe. Because I belong to the supporters for the access of Turkey to the European Union and I hope that we can greet you as full member of European Union as soon as possible. I think, for this purpose it is very important - last but not least - to have a new democratic constitution with an independent judiciary and fundamental rights to be protected by a Constitutional Court. All these requirements are well known all over the world as essential elements of a democratic constitution. But I will not deal today with the content of the constitution. We speak about the constitution making process, which started already in Turkey with the establishment of a constitutional commission by the Parliament. Recently it should have convened for the first time on the 19th of October, but it was delayed by some understandable reasons, I think. And I have read in the newspapers that also the members of the Kurdish Party have been admitted to this commission. That is very good sign that you will be successful at the end of this process. All political parties should participate in this process and all political ideas should be included in the discussions about the constitution. So I start with some general remarks on the structure and functions of a constitution. Then, we will focus to the history and the background of constitution making in Germany. Finally, I will close with some remarks on the constitution making process, which normally all over the world has to take place in several phases and stages.

Constitutions are totally different from statutes, from ordinary statutory law. The Supreme Court of the United States has stated in the famous "Marbury vs. Madison" case, that a constitution is the supreme law of the land, binds all branches of government and protects all citizens from any kind of intervention in their freedoms or against an abridgement of their freedoms and civil liberties. Therefore, in principle constitutions have - from my point of view - four functions: Protection, organization, legitimation and integration. The protective function safeguards people against the state, against interventions of the state in their privacy, their life and their property. This protective function is more or less enshrined in the constitution by fundamental rights, civil liberties and institutional guarantees. In order to enforce these rights it would be necessary to establish a constitutional court which is due and able to implement an effective protection against the state. The constitutional court should also have the power to declare unconstitutional state actions invalid. If state organs infringe some of the civil rights and liberties in special cases, the constitution should provide for a constitutional complaint of everybody who is affected.

¹ Konuşmacı tarafından gözden geçirilmiştir.

The organizational function of the constitution is quite clear. Its purpose is to organize the state, to establish and frame the state organs: parliament, government, courts and so on. This is obvious. The third function of the constitution consists in legitimizing the state actions. All activities of public authorities should be legitimized in a democratic way. All state actions should be or must be traced back to the people. People is the sovereign and the people should have the right not only to elect a parliament, but also to express its will via referendums on special issues, as you have it in your constitution. If the president rejects a law, gives it back to the parliament and the parliament decides on that law in the same way as before, then the president can submit it to the people for a referendum. That is quite a useful mechanism in your constitution.

I think, the most crucial function of a constitution is the integrative function. The constitution should unify the nation. It is not an instrument for political strategies or tactics. It should unify a country with different ethnicities and contribute to build a nation. The more a constitution can make this function viable and effective, the better it is for the future of the constitution as well as for the democracy. That means, the consensus on a constitution has to be as broad as possible. It is not an issue only for one party. It is an instrument for nation building and nation maintaining. Everybody should recognize himself in the mirror of the constitution, should say 'yes, I am a constitutionalist'. In Germany, if you ask the people whether they are happy with the Basic Law, I think, more than ninety percent of people would say 'yes we are very happy to have it.' The same consensus must be achieved also in Turkey during the constitution making process. The constitution making process itself has some very important integrative moments, integrative dynamics and you should organize this process of constitution making in that kind of spirit of cooperation and integration of all political ideas and political wings in the parties.

Now I come to our German experience with constitution making in the past. It was quite crucial. The constitution of the Bismarck Empire of 1871 was only a copy of the former North German Federation of 1867. The first democratic constitution in Germany was the Weimar constitution after the First World War, but it created a powerful President, directly elected by the people within a parliamentary system, a so called "Ersatzkaiser", which was able to rule without the consent of the parliament by presidential decrees. After Second World War the reconstruction of the constitutional order started in the States ("Länder") as new entities created by the occupying forces of the Western Allies. In 1948 the Allies mandated the premiers of the "Länder", to establish a Parliamentary Council (instead of a Constitutional Assembly) with the task of drafting a new constitution for the entire country. This Parliamentary Council, consisting of 65 delegates of the Länder parliaments according to the quotas of the different parties, created a new constitution within a time frame of less than nine month, which has to be approved by the Allied powers and ratified by the parliaments of the Länder. Only the parliament of Bavaria decided to reject the draft, but also to respect and implement it as soon as two thirds of the Länder have ratified the constitution. It was the so called two stage decision of the Bavarian Parliament, to reject and to

accept under special conditions. On May 23, 1949 the German Basic Law, what we call "Grundgesetz", was signed and promulgated by the President of the Parliamentary Counsel, Konrad Adenauer, and came into force one day later. The original demand of the Allied powers for referendum on the new constitution was skipped. And the Allied powers did not insist on this condition.

The next opportunity for getting a new constitution arose after the reunification of Germany in 1990, because article 146 of the existing Basic Law declared the whole constitution null and void as soon as the entire German people, including the Eastern Germans, would be able to decide in peace and freedom on a new constitution. But the conservatives and the liberals in Western Germany, who formed a coalition government at that time, decided to circumvent the article 146 and to use article 23, which allowed a reunification of Germany by a simple access of the Eastern part to the so called area of application of the Basic Law. Article 5 of the Re-unification Treaty provided only for "Common Constitutional Commission" of the Federal Diet and the Federal Council consisting of sixteen members of the Länder and sixteen representatives of the Federation, in order "to deal with the alterations and amendments of the constitution induced by the access of five new Länder. The results of the debates in this Commission have been very poor. By far more interesting are the constitution making processes in the five new Länder after the reunification. The bodies, which mainly have been involved to perform the task of drafting a new constitution, were the parliaments of the Länder ("Landtage"). They all have built Constitutional Committees composed only by members of parliament, proportional to the number of seats, and complemented by some experts. Myself, I was a member of these Constitutional Committees in three of five Länder, in Saxony, Sachsen-Anhalt and Thuringen. The drafts have to be adopted by two thirds majorities in every parliament. Only in Brandenburg an additional referendum was needed. The outcome was an overwhelming majority in favor for the new constitution.

Now I will finish these short introductory remarks with comments on some more or less necessary steps and mechanisms for the constitution making process. We observe all over the world that constitution making processes are normally structured in four phases. First the initial preparation, second the formal institutionalization of the process, third public participation and fourth final adoption.

The preparatory phase is normally led by the political parties with different drafts or proposals for the new constitution. They try to gain support of the public and deal also with various organizations of the civil society in order to get approval. That is a political fight, it is very normal, and I think you all have similar experiences in the last two or three years insisting on this preparatory phase. But it is very important in this first phase, that the constitution making process is not driven only by party interest or even by interest of the leading party. It is not an issue for the leading party. Constitutions are always a matters of national concern, which benefits all citizens and all parts of the political spectrum.

The second phase aims to institutionalize the constitution making process. The leading role should be played by a constitutional assembly or by an existing parliament. The plenary is not a proper stage for deliberations or discussions on the proposed text. Therefore the assembly or the parliament has to establish a smaller body, normally a constitutional committee or commission or counsel, with a limited number of members. According to our experience this body should have between 40 to 70 members, not more. These committees, of course, are established for special issues and tasks. It is necessary, that all the political parties in the parliament have to be represented in such a committee. It would also be helpful, to treat these party members as equal despite the strength of the party in the parliament. They should have the same opportunities for proposals, motions and submissions, as well for the time to speak and to answer questions. That is very important procedural feature. One of the most crucial problems in this phase is the question whether or not a prepared or existing working draft of the constitution should be used as a fundament of the negotiations. The working draft might be presented by the government (as it was in Weimar, where the minister of home affairs presented the whole draft to the Weimar convention). The draft might also be presented by the government, by one or more parties, or it could be made by the committee itself. If there is more than one draft, it would be advisable not to decide on the preference of one of these drafts with a simple majority, but to prepare a synopsis of all proposals in order to get a proper overview of the different political positions. All these drafts must be treated in an equal way. In this case the working draft should be created step by step by the committee itself, as it was done in South Africa. Even the procedure there had a very integrative effect and produces a maximum of consensus.

Another advice for the negotiation process concerns the sequence of the matters dealt with. One should not start with the most crucial matters, for example not with the question whether the articles 1, 2 and 3 of the existing constitution should be maintained and enshrined in the new constitution. The committee should start with the most simple and not polarizing question, that means with the organization of the state. By creating the constitutions of the five new Länder in Germany, the commissions started with the organization of the parliament. That was more or less very simple. Then, we continued with the organization of the government and the judiciary. Organizational matters should be taken as a starting point of the discussions, because when you begin with negotiations on the crucial matters, you get it a position, in which political power struggles prevail. This is not good for the negotiations themselves and for the constitution. When you have reached an atmosphere of mutual understanding and trust in the committee, then you can go step by step further to the more or less crucial objects. That means: the decision whether or not the articles of 1, 2, and 3 should be enshrined in new constitution, must be put at the end of the constitution making process; it should not start with these matters. As soon as the constitutional committee achieves an agreement on a comprehensive text of the constitution, there may be, nevertheless, some alternatives or options open and left for later decisions.

Hans Peter Schneider

Then, the process in the parliament should be stopped and formally interrupted for the third phase of public participation. It is the phase, which needs normally between 6 to 9 months. The draft has to be published and explained in formats that ordinary people can understand, able to comment and send their own ideas via submissions back to the parliament. Then this phase must be supported by the media, by opinion polls, by the press, and by broadcasting and television, which can offer talk shows or discussions with politicians together with experts on specific subjects or themes of the draft constitution like fundamental rights, electoral systems, or even the advantages or disadvantages of a constitutional court.

In the last phase, concerning the decision making stage, the parliament or the commission are free to change or amend the draft in order to get a higher support for the adoption of the constitution. A two thirds majority is a minimum. Some parliaments need even a three fourth majority, that is 75 percent of the votes of the members. A higher quorum in the parliament for adopting a constitution is as important as a referendum. I think, a following referendum to be held at the end of the constitution making process is an option of course, but it is not necessary. Normally, if a consensus on the content of the new constitution has been achieved between the leading political parties, overwhelming majorities of the people will vote in the favor of the constitution. That's it what I have to say and I wish you all the best for the constitution making process. I am very sure that your Turkish National Assembly will be able to meet all these requirements I have mentioned. At the end, we might celebrate the new constitution within a time frame of two or three years from now. Thank you very much for your attention.

Carles Viver Pi-Suñer ²

Thank you Chairperson. First of all I would like to thank the organization committee for the invitation to participate in this important conference and, of course, to thank you all for being here today.

I will begin my intervention with a quite emphatic statement: in democratic countries based on the rule of law, constitutions, due to the nature and functions of this particular kind of laws, must be founded upon a wide popular legitimacy. The effective application of a constitution can not be based on the police force or on the judicial decisions –as it may happen in relation with other kind of laws. The effective application of a constitution must be based on a large support of the citizens and this support must be expressed first of all through the participation of the civil society in the processes of making and amendment the constitutional text. This is a crucial element to warrant the social legitimacy of a constitution.

In this contribution I will try to present, briefly, some of the essential features of the participation of civil society in the constitutional drafting process of the 1978 Spanish Constitution and its amendments.

The drafting process

The process that brought the approval of the 1978 Spanish Constitution (in force nowadays) took place in a context of transition from the military dictatorship of general Franco to democracy after almost 40 years of political repression which, in turn, affected negatively the capacity of civil society to organize itself.³

Nevertheless, between the fall of the Franco dictatorship (1975) and the first steps of the constitutional process two years later, there was a previous phase, in which the bases of the rule of law and democracy were established, political parties and trade unions started to work and social groups started to organize themselves. In fact, during this period, the organization of the political system was

² Konuşmacı tarafından gözden geçirilmiştir.

³ In the last phase of the dictatorship, very weak interest groups, political apathy, disinterest towards politics and lack of democratic political culture of the majority of society coexisted with small social sectors that were increasingly politicized and more politically culturalized. However, the basic values of democracy seemed to be attained by the population. A survey of 1973 (FOESSA) shows that 74 % of the population were in favour of freedom of the press; 71 % were in favour of freedom of public worship of any religion (relevant given the importance of the Catholic Church in the regime and the high levels of religiosity of the population); 58 % were in favour of the freedom of association (trade unions) and 37 % supported the freedom of political association – political parties (Foessa 1981: 621 i 622). That is, society was quite clear about democratic freedoms, but was not so clear about political freedoms. When the dictatorship collapsed, the processes of politicization and culturalization were fast and broad. Thus, although the Law on Associations was passed during the Franco regime (1964), the important rise of the number of associations took place during the transition: in 1966 there were only 520 registered associations; between 1977 and 1982 there were more than 26,000 new associations, an increase of 380 % over 1976 (F. Mota, 2008: 145).

radically transformed, although this transformation was carried out by formally respecting the legislation of the Franco period (i.e. following the rules laid down in the legislation that required reform). Civil and political rights were recognized via the ratification of international treaties and rights declarations; associations and political parties were legalized; the regions were granted a provisional self-government status; the margin of the military code of justice was limited and the first democratic elections took place in 1977.

The result of these elections was the establishment of a bicameral parliament, which did not expressly intend to draft a constitution, although the general social expectation was that would be its main task. As a matter of fact, shortly after the establishment of the new parliament, its plenary sitting set up a parliamentary committee in charge of drafting a new constitution.

Thus, the drafting of the constitution in Spain was neither commissioned to the government, nor to a constituent parliament, a parliament exclusively elected to draft a constitution, nor to a technical committee or body. The drafting was commissioned to an ordinary legislature that, to this end, created a committee of 36 MP'S representing 9 parliamentary political parties. That committee, in its turn, set up an internal working-group composed of seven MP'S.

The members of these bodies had the support of the parliamentary legal advisers but, above all, had the advice of the legal experts of their respective political parties and the "guidance" of their party leaders.

The drafting process, that lasted 14 months, was very long, at least from a comparative perspective. Partially this was due to the discrepancies between both chambers of the Parliament-Congress and Senate. These discrepancies had to be solved by means of a mixed parliamentary commission.

Eventually, the draft was passed by a large majority of votes in both chambers of the parliament -94 % of the votes-, (votes against the constitution came from extreme right-wing members of right-wing parties and from Catalan and Basque pro-independence parties⁴). The draft was widely ratified by referendum -85 % of the votes, which represent 59 % of the electoral roll-, it was widely ratified

4 The final draft of the joint committee was passed in the two parallel votes in the Congress and the Senate. In the Congress, it was passed by 325 over the 345 cast votes; 6 votes were against it and there were 14 abstentions. Also, 5 MPs from the Basque Nationalist Party (PNV) were absent as a sign of protest. Negative votes: 5 members of the right-wing party (Popular Alliance, AP) and 1 member from the Basque Left Party (Eukadiko Ezquerria, EE). The abstentions came from 7 members of the of the PNV, 3 members of AP, 2 members of the Union of the Democratic Centre (Unión de Centro Democrático, UCD) and 2 members of parliamentary group that joined most nationalist parties -(in this case, from the Catalan Left Party (Esquerra de Catalunya) and the Democratic Pact for Catalonia. In the Senate, the draft was passed by the positive vote of 226 members over the 239 attendees. The votes against the proposal were cast by 2 senators coming from Basque and Catalan nationalist parties and 2 senators from state-wide right-wing parties.

everywhere except for the Basque Country (in this region the votes in favour of the Constitution represented only 31 % of the electoral roll).⁵

The participation of the civil society in the making constitution process

From what I have said till now, one can conclude that, apart from the direct participation through the final referendum, the participation of the civil society in the process of drafting the constitution in Spain was essentially channelled through the parliamentary political parties, above all through those parties that had representatives in the two parliamentary bodies that actually drafted the constitution: the constitutional committee and the working group.

In fact, except for the referendum, the direct participation of the civil society took place neither through the election of an exclusively constituent parliament and after a debate about the fundamental features of the future constitution, nor through ad hoc or formalized mechanisms of direct participation.

These kind of mechanisms of participation didn't exist at that time – while they did in other subsequent processes, such as the case of Northern Ireland in 1998, or nowadays, in small but relevant scale, in Iceland.⁶

In fact, in truth, the debate on deliberative democracy did not seriously come up in Europe and the world until the end of last century.⁷ For example at that time

5 The overall results of the 1978 referendum were as follows. Participation: 67.11 %. Votes in favour: 84.54 % of valid votes, and 58.97 % of the electorate (electoral roll). In the Basque Country, participation did not reach 50 % of the electorate: only 44.65 % of the electorate cast their vote, and therefore the abstention was 55.35 %. Results in the Basque Country over the electoral roll: 30.86 % in favour and 13.97 % against. Over valid votes: 70.24 % in favour.

6 In November 2010 a committee of 25 members was established to supervise the constituent process. The meetings of this committee were transmitted by streaming in Facebook. During 2011 thousands of citizens made proposals through social nets and 950 people were appointed to debate through Twitter the main points of the new Constitution. The draft will be submitted to a referendum.

7 Referendums assume the existence of a community (demos) with its own identity. In calling the people to "speak", a constitutional referendum entails the idea that there is a group that can be called "the people". However, in a divided society, the use of the referendum may lead to an intensification of divisions, as was the case of the referendum in Northern Ireland in 1973 and Bosnia in 1992. Northern Ireland, 1973: after the dissolution of the assembly of NI, a referendum was organized, in which it was asked if citizens wanted NI to remain as a part of the UK or if, on the contrary, they wanted it to join the Republic of Ireland and, therefore, dissociate from the UK. While Unionists agreed to hold the referendum and campaigned for "yes", the Republicans were against the referendum and promoted the non participation on it. The referendum campaign was held in a context of violence that led to a share of 58.1 %. Less than 1 % of Catholics cast their vote. The result was favourable to the status quo, but the "YES" only represented half of the northern-Ireland society that had considered the Irish referendum as legitimate. However, in 1998, the referendum on the Good Friday agreement fulfilled the criteria of inclusion and deliberation. Both the contents of the agreement held on referendum and the process itself were agreed by a wide range of actors

there was not yet the possibility of using the new technologies such internet that has been used in recent constitutional processes in Ireland, Iceland and, I think, in Turkey nowadays.⁸

Thus, in Spain the social participation in the constitutional process was not very different from the majority of constitutional processes that took place in Europe during the twentieth century.

In those cases, in which the participation of the civil society is channelled through parliamentary political parties, there are two aspects that require being evaluated in order to determine the degree of social participation:

- on one hand, the capacity of the parliament to include and integrate as many political options as possible (that is, the capacity to receive, debate and integrate as many of these political options);
- on the other hand, the capacity and possibilities of the civil society to have a direct access to bring specific proposals to MP'S, i.e., to have a direct voice in the parliament. I will analyze both aspects altogether:

Regarding the first aspect, it must be said that the parliament that emerged from 1977 elections was rather a fragmented parliament with representation of 13 political parties.⁹ The wide political and ideological spectrum of these political parties in the Parliament allowed a large representation of the myriad different political options of Spanish society. There were representatives ranging from extreme-right parties linked to the dictatorship to the extreme-left parties, together with peripheral nationalist parties, which represented 13 % of the MP'S.

In this sense, an effort was made to include within the constitutional committee and the working group, members of the parliament who could act as representatives of a wide ideological spectrum.¹⁰ However, the working group excluded the Basque

from across the spectrum of the highly divided Irish society. The referendum was the end of a complex deliberative process, which explains why even the "losers" accepted the results of it. (Tierney, Stephen, 2009 "Constitutional Referendums: A Theoretical Enquiry" in *The Modern Law Review*, 72(3): 360-383).

⁸ The Congress exercised a constitutional initiative, a right granted in the Article 3 of the Law for the Political Reform and, in the session of July 26th, 1977, the Parliament passed a motion drafted by all parliamentary groups that created a committee commissioned with the drafting of the constitution.

⁹ Composition of Congress: 13 Parties and 8/9 parliamentary groups (Catalan and Basque minority formed one group that split in 2 during the term). Parties: Union of the Democratic Centre – UCD- 165 seats; Spanish Socialist Workers' Party –PSOE- 103 seats; Popular Alliance –AP-, 16 seats; Catalan Socialist Party –PSC-, 15 seats; Spanish Communist Party – PCE- 12 seats; Catalan Socialist Unified Party –PSUC- 8 seats; Popular Socialist Party -PSP-UP- 6 seats; Democratic Pact for Catalonia – PDC- 11 seats; Basque Nationalist Party – PNV- 8 seats; Catalan Christian-Democrats UCD-CD, 2 seats; Left of Catalonia – EC-FED- 1 seat; Independents from the Centre – CIC- 2 seats; Basque Left – EE-El- 1 seat.

¹⁰ Partisan composition of the Constitutional Committee, of the Working-group and of the Joint Commission.

nationalist Party and this exclusion accounted partially for the lack of support that the Basque Country gave to the constitution in the 1978 referendum.¹¹ Still today, the consequences of this lack of support are felt.

Nevertheless, it can be said that in the constituent parliament there was a representation of a large variety of ideological positions, which proposed very different solutions to key issues such as the economic system, the form of government, the territorial structure, and the form of state (monarchy vs. Republic). But, before analyzing the deliberative and integrative capacity of the parliament vis-à-vis such a plurality of inputs, something must be said about the capacity of civil society to deliver its proposals to the parliamentary parties. In other words, something must be said about whether the participation of the civil society was limited to elect members of the parliament and to give them a blank check, or whether such participation managed to address some specific proposals to the MP's.

Of course, these are questions rather difficult to analyze and measure.

From a formal point of view, as I have said before, there were not ad-hoc or formalized mechanisms that allowed the civil society to bring proposals to the Parliament.

For this reason, social organizations presented their political views to the parties with parliamentary representation essentially through processes that were informal and not transparent (personal links, etc...). Possibly, the most "formalized" procedure was the one taken by certain groups such as the military, which had some of its members in the government. The government, despite not formally leading the process, had an important influential capacity on the parliamentary working group.

In any case, the secrecy and the lack of transparency of the parliamentary sessions favoured this type of informal links.

Constitutional Committee: 36 members (17 UCD, 13 PSOE, 2 PSC; 2 PCE, 2 Catalan and Basque Minority; 2 AP; 1 from the Socialist Popular Party -PSP-).

Working-group: 7 Members (1 PCE, 1 Catalan Minority (PDC - CDC), 1 PSOE, 2 UCD, 1 AP). PSOE initially had two speakers but handed over one to the PCE.

Congress-Senate Joint Commission: 8 members, four senators and four deputies.

Members of the Congress: 1 PSOE, 1 UCD, 1 Catalan nationalists, 1 PCE.

Senators: 2 UCD, 2 PSOE.

¹¹ This result was not completely unexpected: in 1976, the Basques had already shown their scepticism towards the path chosen to democracy with a comparative low participation in the referendum about the Francoist law that was meant to establish the process and way to democracy (Law for the Political Reform). In the 1976 referendum the average turnout was 77 %, and votes in favour reached 73 % of the electoral roll. In the Basque Country, turnout was 54 % and votes in favour only reached 49 % of the electoral roll.

However, despite this lack of publicity¹², it must be stressed that the drafting process aroused great expectation among citizens; the media closely followed the process and several social groups (chambers of commerce, associations of lawyers, university professors...) discussed publicly specific constitutional issues and made their respective positions public. Those proposals reached the parties with representation in the parliament through a “transparent” and “public” process.

Indeed, through these two ways, “private” and “public”, “opaque” and “transparent”, the interests of the different pressure groups reached the political parties. Catholic Church, the military –both of which had an extraordinary power during the dictatorship-, and the employer’s organizations and the trade unions were among the most important interest groups.

For instance, the Catholic Church managed to introduce an explicit reference to itself in the article on freedom of religion and the secular character of the State.¹³

The military, although they didn’t have a uniform position, and even a significant group of them did not share the fundamental and democratic objectives of the constituent process, managed to introduce an article in the preliminary Chapter of the Constitution that provided them highly relevant functions¹⁴, despite the fact that these functions had to be exercised under the direction of the Government.¹⁵

In fact, after the Constitution was enacted, a lot of measures have been taken in order to adapt the military to democracy. Above all, after the failed military coup d’état in 1981, measures such as, economic promotion of early retirement of high ranking military staff, a significant increase in the number of civilians holding senior positions within the Ministry of Defence; an increase of the military budget; a change of the contents of the topics studied in the military schools¹⁶ were discussed.

¹² It did not prevent the leaking of some parliamentary drafts, which certainly looked for the reaction of the society.

¹³ Section 16.3. No religion shall have a state character. The public authorities shall take into account the religious beliefs of Spanish society and shall consequently maintain appropriate cooperation relations with the Catholic Church and other confessions.

¹⁴ Section 8 (1) The mission of the Armed Forces, comprising the Army, the Navy and the Air Force, is to guarantee the sovereignty and independence of Spain and to defend its territorial integrity and the constitutional order. (2) The basic structure of military organization shall be regulated by an Organic Act in accordance with the principles of the present Constitution.

¹⁵ Section 97 The Government shall conduct domestic and foreign policy, civil and military administration and the defence of the State. It exercises executive authority and the power of statutory regulations in accordance with the Constitution and the laws.

¹⁶ The armed forces were a basic pillar of the Franco dictatorship and enjoyed a significant political power. They were not subordinated to civil authority. In addition to the traditional function of national defence, they performed the task of maintaining public order and obeyed their own laws and courts. The 1978 Constitution established the basis for the political neutrality of the armed

As I mentioned before, it is quite difficult to determine whether and how efficient the direct influence of civil society and social organizations was upon the leading parliamentary elite and their political legal advisers, but such an influence was probably balanced out by the interests of the party elites, as usual in representative democracies.

But, I still have not provided an answer to the last question: did the parliament have any capacity to include the plurality of proposals that came from the society and from different parties? How did the parliament manage such a diversity of political options which, in some cases, were openly contradictory and were dealing with not just specific issues of limited scope but also with general and crucial issues such as the economic model, the territorial structure of power and the choice between monarchy and the republic?

When answering such questions, some points must be taken into account: first of all, despite the wide ideological diversity among parliamentary parties, almost all of them shared an ensemble of fundamental choices, such as the imperative need to establish a welfare democratic system based on the rule of law, wide system of rights and liberties, certain territorial decentralization, a new fiscal model, etc.

Secondly, all these options also shared an obsession with reaching a consensual position, giving up their maximum political preferences; in other words, they all shared the obsession with avoiding conflict: nowadays, especially among the younger generations in Spain, it is difficult to imagine that the memories of the civil war of 1936-1939 still had a huge impact at that time in Spain, while we were drafting the new constitution after 30 years. This obsession explains the broad amnesty granted at the beginning of the transition to a democratic regime and the decision not to prosecute excesses and crimes committed during the civil war (1936-1939) and the dictatorship (1939-1975) or to cleanse the civil and military services. In Spain until 2007 there is no law aimed to repair the crimes that took place during those periods of times.¹⁷

Naturally, a complete and total agreement among all the forces was impossible and

forces and their submission to the higher domain of civilian authority as well as to the common courts of justice. Since the Constitution was approved, legislation was passed in order to implement those constitutional principles. However, the measures to adapt the military to democracy were expedited right after the 1981 failed military coup d'état, the accession of Spain to NATO and the change of governmental power in 1982, when the Socialist Party won the General Elections.

Among the measures adopted since is the 1984 reform of the Spanish law regulating the basic criteria of national defence and military organization. The reform clearly stated that responsibility for defence policy and military administration belonged exclusively to the central government. As a consequence, there was a promotion of early retirement which implied a significant increase in the number of civilians holding senior positions within the Ministry of Defence; an increase of the military budget; a change of the contents of military instruction schools, etc. Extract from Viver, Carles 2010 *The Transition to a Decentralized Political System in Spain*, Forum of Federations, Ottawa: 21-22.

¹⁷ Ley 52/2007, de 26 de diciembre.

the result was that the two largest parties' decisions were taken over (especially the state-wide parties' decisions). In some cases when the positions were completely different, the solution consisted in delaying the debate by referring them to the development of further new legislation (the organic laws, a reinforced-majority pieces of legislation reserved for the development of certain constitutional matters); and in some other cases the solution consisted in using very generic and undetermined clauses that could embrace different alternatives (the latter was used for example to regulate a large part of the constitutional territorial structure).

Thus, as a conclusion it can be said that apart from the referendum, which is an important but not sufficient mechanism of participation¹⁸, the participation in Spain took place through, and by, a plural parliament that managed to integrate a rather large plurality of ideological options; and that such participation was articulated through political parties to which, in an informal way, the society managed to address some of its proposals. In any case, the process was essentially led by the political parties themselves.

The participation in the constitutional amendments

However, if we can say that the level of participation of the Spanish civil society was similar to that shown in other western democratic countries at that time, we cannot say the same regarding the following constitutional amendments.

The Spanish constitution has only been reformed twice in its 35 years of existence: in 1992 and last summer. In both cases the reform affected just one article; the 1992 reform dealt with nonessential issue (the recognition of voting rights for European citizens in local elections); by contrast, the 2011 reform included such a crucial and transcendental issue as a limit to the public debt and deficit for all levels of public administration (central, regional and local levels).

In both cases, the participation of the civil society was much more limited than the participation in the constitutional process.

The actual margin left to the society to analyze and debate the reform was almost none; the 2011 amendment was not only carried out during the summer holiday period, but was processed in 15 days through parliamentary fast-tracked procedure. The reform was in turn justified by the urgencies derived from the economic crisis. In addition, the reforms were not submitted to a referendum, which was not a legal obligation; but it could have taken place if demanded by 10% the MP'S.

Both processes were therefore exclusively parliamentary but, while in the 1992

¹⁸ Referendums are more used to exercise a general control over large parliamentary choices than they are to include specific elements. In addition, nowadays there are other ways to integrate and legitimate political options, as it has been said (see footnote 9 referring to 1998 Northern Ireland referendum): a referendum could be the last step of a long and deep deliberative and inclusive process.

reform was participated by all parliamentary parties that voted in favour, the 2011 reform has been exclusively agreed by the two largest parties (the party in office and the main in opposition). Only afterwards, once the draft was definitive, they invited other parties to join in. Most minority parties did not even take part in the voting and left the chamber.

This last reform has been heavily criticized in Spain by some parties not for the content but for the procedure. Some parties, among which there was the other nationalist party in office in Catalonia, have considered that their exclusion from the reform process has broken down the original constitutional pact. As a matter of fact, this particular and exclusive way, in which the reform was done, has fuelled the debate on the legitimacy of the 1978 Constitution.

Whether one can share this opinion or not, this dispute highlights the importance of guaranteeing a wide participation of the society in the constituent processes and constitutional reforms, as I said at the beginning of my intervention.

Thank you for your kind attention.

Mirosław Wyrzykowski ¹⁹

Good afternoon ladies and gentlemen. I am extremely honored to be invited here and to participate in this extraordinary gathering concerning the process of dramatical impact on the future of the society, of the individual and of the state.

When I was involved in the constitution making process in Poland, I seriously proposed to put into the constitution right to siesta as a fundamental right. Unfortunately the Constitution Committee rejected my proposal and regreted it very much until now. So, having my speech after lunch I will try to present briefly some ideas concerning this issue.

As we know, what is at stake in the constitution making process is the history; is the experience of the state and of the society and of individuals. The history of Poland was already mentioned today, but I would just like to show you that in the history of Poland, in the fifteenth and sixteenth centuries, Poland was a superpower in Europe; a superpower also from the point of view of parliamentarism. But, one of the elements of the parliamentarism then was the concept of deliberative democracy. It means that decisions should be taken unless no one will object. And it perfectly functioned two hundred years. Once, one bright member of the parliament said: "No." And a catastrophe started. That is the part of the history.

Another part of the history is the minority in Poland. We, Polish, offered minority rights to Jewish community. But did not offer rights to the peasants till the mid of the nineteenth century. And as last example, the constitution of Poland 1791 was mentioned, but it was not mentioned that this constitution, the second constitution in the world, was one of the reasons of the partition of Poland four years later between Russia, Prussia and Austria. Why? Because, this constitution was perceived in these three capitals as a risk for their power. What happened? Poland disappeared for 123 years from the political map of Europe. Who did not recognize the partition of Poland? It was a unique country in Europe: Turkey. And we do remember this gesture of political and very friendship character.

Between the First and the Second World War, we had two constitutions and we have Polish Atatürk: It was Marshall Pilsudski. He was a hero and had a strong personality. When we started to draft the constitution, the person of Marshall Pilsudski was the point of reference. Why? Because parliamentarians wanted desperately to create a political system with a very weak president. Because Marshall Pilsudski was the natural candidate as a president. So, based on the constitution 1921, it was pure parliamentary system. Constitution was adopted, but Marshall Pilsudski rejected to be the president.

In 1935, in new circumstances, the new constitution was adopted based on the fact that Marshall Pilsudski would be, according to the situation, the president of

¹⁹ Konuşmacı tarafından tekrar gözden geçirilmemiş olup konferans sırasındaki ses kaydının birebir deşifrasyonudur.

Poland. He died two weeks before adoption of the new constitution. The lesson we learned was that never ever write the constitution keeping in mind and focusing on the person you think will be or will not be a member of this political period.

After 1945, after the Second World War, in 1989 Poland was independent from the perspective of the public international, but was not a sovereign country. What happened in this situation then? In 1978 Karol Wojtyła, Bishop of Krakow, was elected as a pope and what happened in Poland? Polish society got a real real most of lack of fear, I wouldn't say of courage but lack of fear.

Two years later, solidarity movement appeared. 13 of December 1981: Marshall coup d'état. And it took eight years up to 1989 round table talks, as I call it the role of the fortune in the modern history of Poland. What was the idea of round table talks? Replacement of lack of parliamentarism. Parliament was not acting in the proper way. In the parliament solidarity was not represented. So it was invention like let's put together people from illegal but having political support and credibility. Solidarity Movement on the one side and the government of communist party, which is legal but lacking of political support of credibility, on the other side. And what was the final results of these talks: political deal, pure political deal.

Communist Party said 'we will try to make a first step in direction of democratization, solidarity will be legal entity and parliamentary elections will be partly democratic, free.' The result of elections of 1989 was that it happened, a miracle. You know Poland is a catholic country. In catholic church, miracle is important and we experienced miracle because in June 1989 Poland's political landscape changed. Few months later, in December 1989 constitutional landscape changed. How? By constitutional revolution. I did participate in this process and I was invited as an expert and subcommittee of the parliament was established with the task mandate to write a new constitution.

You can imagine that all of us were extremely experienced people in the field of writing constitution, no one have any idea how to do it. What we did? We just decided no more three emblem of the constitution of 1952, no more chapter 1 political foundation, no more chapter 2 economic foundation. Empty piece of paper, and we put in seven rules, they are still valid. The most important ban was article 1, Poland, I will say it in German, "Poland ist ein Rechtsstaat" - "Poland is the state based on the rule of law" - Dynamics of this one sentence of the constitution got enormous fruits in the next seven years. What it meant that it was indeed the time window for the constitution. Because all political parties agreed upon the necessity of the change of the political system via amendment of the constitution. So, we know that history is one of the sources of the constitution, we know also that good history and bad history, good side, bright side and shadow-side.

And second is the reception of the models or the experiences of different countries. And it is the reason why we are talking in this room today. What was the pattern for us? The German constitution. Why? Firstly, because it was the example of

jumping from the totalitarian into the democratic system. Secondly, it was a very very successful constitution. Why not to put some flowers of beautiful color into our garden if the soul is similar and the sun is similar and we may arise these flowers with our water, based on natura 2000 if we used this concept of European Union.

Later on, the sources of the constitution were found, they were golden handcuffs. It means international obligations of Poland. So, it created a frame for a detailed regulation especially what is concerned human rights, fundamental rights. And, last but not least element -and I will be back in three minutes to this moment- political and constitutional culture, what is not visible but what creates a foundation for prosperous society from the perspective of the constitution.

Poland is a Catholic country as I said and I will repeat this many times. And in the Bible is written that the first will be the latest and the latest will be the first. We were the first starting with the round table talks in February 1989. But we were the very last concerning the constitution. We adopted our constitution in 1997. How did it happen? First, the parliament was partly democratically elected. The argument was: This parliament is not a proper body to adopt the new constitution for the new democratic country. Well, we may be of different opinions. The second parliament elected in 1991, was elected without any thresholds, perfectly, absolutely perfectly from the perspective of constitution making process. Because, if you have twenty-four political parties in the parliament, you have representatives of all wings and groups of the society. Could you imagine to govern with twenty-four political parties? Out of question, but for the constitution it is perfect.

We did not reach to adopt a constitution in this period. But we did something else. It was adopted a constitutional act on the procedure of the preparation and adoption of the constitution on the same level as the constitution. And what was decided? The Constitutional Committee of the National Assembly. Two chambers of the parliament. Fifty-six persons were proportionally nominated to the committee based on the strength of the political parties. Secondly, all potential drafts of the constitution prepared in the past and being the subject of preparation in this period of time were the subject of activity of the committee. So, at end of the day it was the unified draft of the constitution taken from different drafts as a foundation for this act; and the very majority of two third, qualified majority -it is standard as was already mentioned- and two elements extra: Firstly, because right wing parties at that time were ignorant and extremely arrogant, they would win all potential elections, they did not create a mechanism of coalition prior to the elections, they lost the parliamentary elections in 1993. They were not represented in the parliament. But they had enormous social and political support from the society plus from the Catholic Church. So, it was this constitutional act amended that allowed constitutional committee to be presented extra-draft prepared by extra-parliamentary opposition. And it was one of the elements of the game. And, very last element was the parliament referendum held at the end of the process. What we learned from this period of time was that procedure has a dramatically

important meaning and function in this process. Thanks to the procedure, we got the content of the constitution and the content -I may state it here- was as good as you could not imagine. Because Poland did not change but once the constitution within the last thirteen years and is working perfectly even more.

After the adoption of the constitution, the parliament was dissolved and the right wing parties declared "when we will win the parliamentary elections the first thing that we will be doing will be the amendment of the constitution." They warned but nothing happened. Because it is an extremely efficient good tool to govern. And, what was important then also: society; differently involved in the process. Not only by this draft as I mentioned already. But also through think-tanks. Now, -and it was 14-15 years ago- it is not necessary to create institutions. Internet mechanism allows to create 10-15-20 think-tanks. It is a platform to exchange opinions. If I want to have a chance and pleasure to repeat what we did, I would create with my students immediately platforms on the internet, websites and invite you, other law faculties, students and professors to comment every day what is going on in the constitution making process. It is social public control of activities of the politicians.

And, what was the point of discussion and dispute: Firstly, the system of government; always either more parliamentary democracy or semi-presidential system. We decided to follow the model of the German Grundgesetz chancellor system with a strong position of the Prime Minister; and it works; even so bad that we experienced two times a parliamentary period having minority government. But it worked. Secondly, an important -a few times mentioned- problem: Relations between the state and the church, the Catholic Church as the biggest non-governmental organization in Poland. And still we have many many problems. Human rights: not at all always political, individual but social human rights. It was disputed to put it into the constitution or to leave it apart as rather the function of the state, not the right. And, last but not least, the European Union accession, which is the basic problem in the consciousness and sub-consciousness of the society. It means sovereignty understood in the very traditional understanding of this.

Anyway, we overcame this element of the constitution making process. And what I would like to stress is that the Polish constitution is the constitution of compromise. If you read different elements of the constitution; norms, concepts; you will see that this concept was taken from the liberal concept of roles. Another one was from the very traditional natural law of the Catholic Church and so on.

We did find consensus, we did find compromise and based on this compromise we are living in a very comfortable situation. The way why it happened so good is also the function of the constitutional court as an independent institution. And based on our not extremely positive experiences of the years 2006/2007 with the Constitutional Court, I would say that if the Constitutional Court is subject of the political attack it means that it is pure pretext the subject of the political attack is that constitution as such. So, having this experience -if you are interested I am

ready to talk about it but I am a little bit here to share my opinions- and what are the final conclusions having two minutes more.

It is banal but banality is still in politics present that the constitution making process is a pure political process with extremely dramatical impact on the society and on the future of the state and society. Secondly, the procedure as I said may have impact on the content, on the final outcome of the activity of the parliament or the constitutional assembly or whatever you want. Further, -although we are here for this reason- according to me, there are still limited possibilities to adopt experiences of different countries to my own country and my particular situation. The first question is: What do we demand from the constitution, what do we expect from the constitution? Then we may answer the next questions especially if we are in the process of waiting. Differences and similarities between Poland and Germany, Spain and Portugal or other countries. Important for us was that we got a chance to have first and eight eyes: We invited experts from abroad, presenting the draft of the constitution and discussing three days what and where are the ticking bomb elements of the constitution that may really have negative impact on this perfectly done draft by our friends. And, last but not least, is the question of constitutional identity and it is one of the crucial elements in the constitution making process.

Today, in the morning, I got coffee in the hotel, and I read daily news, english written english paper, and on the page number six there was information that the Prime Minister of Turkey will have a speech in the next days in front of the members of his party concerning the constitution -there is a gathering of the members of the parliament-, perfect. Page number four: Information concerning Mr. Uğur Kantar. Mr. Uğur Kantar was soldier, private in the army and he appeared lately for everyday physical exercises in the morning and because of this reason he was tortured and beaten up to death. If there is no relation between the constitution and the case of Mr. Uğur Kantar, it means there is no reason to discuss the constitution process and very personally, very privately I would like to dedicate my speech of today to Mr. Uğur Kantar. Thank you.

Albie Sachs ²⁰

In July 1996 the Constitutional Court of South Africa declared the constitution to be unconstitutional. You heard me correctly. The Constitutional Court of South Africa declared the constitution to be unconstitutional. And if you understand that, you will understand the basic mechanisms that we developed in South Africa to move from an overtly racist and manifestly authoritarian state to a non-racial, -and we say- non-sexist democracy with a constitution held up as a model to the world. And that role of the Constitutional Court, of which I have been the member of the time, played an integral part in that process. Let me explain.

We had developed a team of negotiators in a body called CODESA, the Convention for Democratic South Africa. It was self-appointed to begin the process of creating a new constitution for South Africa. We seemed to be making a quite good progress. The government that held the arms, that was in charge of the parliament, that controlled the state, the economy on the one side and various supporting groups, what we called the liberation movement led by the ANC and various other groups on the other side. And the government had agreed to take steps to -what we called- level the playing fields. I am not sure if it is same in Turkey but we used many images from the sport team arena to validate any proposition that we wanted.

The political prisoners had to be released. Many of you will remember, Nelson Mandela came out of prison after 27 years. The African National Congress, Pan-African Congress, the Communist Party were unbanned. People living in the exile, like myself, were able to come back to the country. That was our condition for at least beginning negotiations. And in particular, the leaders -I say our because at that stage I was not a judge but a partisan, I was part of the struggle- said: "We were discussing the future of our nation, of our country. We want to discuss this under conditions of freedom. If we are not free to consult with our people, together with them, to instruct them, to get instructions from them, we will not have a mandate, we will just be individuals speaking." And so we used the desire of the government to get to a new constitution. Sanctions were pressing, there was intense mobilization inside the country and they felt the time had come where they had to negotiate with people which they before called "terrorists". In order to get there, we could get certain immediate advantages for ourselves.

The government was insisting on abandoning the armed struggle and giving up the arms. And the soldiers in the ANC said: "No, if we gave up our arms we have nothing, we will be completely unprotected. They have the arms, they are not giving up their arms, they ask us to give up the arms." And so we developed a step-by-step process, which I might mention as followed by quite to a great extent, subsequently in Northern Ireland drawing directly on our experience.

To start with a ceasefire and to encourage debates inside the ranks of the ANC

²⁰ Konuşmacı tarafından tekrar gözden geçirilmemiş olup konferans sırasındaki ses kaydının birebir deşifreyonudur.

about the possibilities of achieving our objectives through political means without a gun, but not to give up the gun straight away. So, the agreement was a ceasefire. Then we had to progress in the release of the final political prisoners in permitting free open debate and discussion, then the next stage could be reached. That was the agreement that the arms in the possession of the ANC would be put in arms-caches. I still remember my comrade saying: "What are the caches that we are putting our arms in?" They didn't even know that French word. And I said: "The arms would be placed in a container. It will be in somewhere, we will know where they are, but they will not be able to be used by the ordinary members. And only the military commanders of the ANC and the political control would know where they are."

Then at the latest stage, it was agreed that they would be in joined command over the arms-caches. Much afterwards, when the negotiations had advanced very much more, in the end nobody even remembered the arms-caches because we got our constitution. They just rested and nature came to our aid and destroyed the value of it. But the important thing was that it was not either/or: Either you completely hand over your arms or you completely grant as full democracy that we want step-by-step. And in Ireland afterwards, they did the same thing with the IRA and they had a monitoring of the arms and independent people to control that process.

So, now we reached the stage that we sitting around a table. We did not have a round table, we had a long table, and I don't think that the geography of the table affected the delineation of our final constitution. And, we had a basic fundamental problem early on. We had decided to get that far that we would not involve civil society in the negotiation process at that stage. It was a heavy demand from the trade union movement, employers' organizations, faith groups, civil right groups. They wanted to be there; "it is going to be our constitution." And we felt that we would be as a whole, that would be enormous. And everybody pushing and arguing about this; it was a responsibility of the political organizations to lead the process. But the political organizations then in turn had to be in touch with civil society at that stage.

We also had a distinction that turned out to be quite important between secret negotiations and confidential negotiations. Secret negotiations, the story leaves out the members to get very worried: "Why are our leaders meeting secretly, they are preparing the constitution in the back." Confidential negotiations are very important stages to try and feel out the other side, to see how far you can go and to -may be- get an agreement. You report back and if the news gives out too quickly in the opponents of any accommodation would be able to sabotage it. So, we had confidential negotiations, not secret negotiations.

How does the self-constituted group take decisions? The government, in fact, had more little satellite groups than the ANC in terms of numbers. And we said: "Should we have a super-majority?" We thought that would be hopeless. And

one of our chief negotiator came out with the idea of sufficient consensus, which is a term we added to the lexicon of decision making. You have an unanimity, you have consensus, you have various qualified majorities, and you have sufficient consensus. Sufficient consensus was not numerical. It really meant sufficient consensus for the process to go forward. It meant the government that had the guns but controlled the state had to agree, if they would not agree everybody else could vote like: "You are not going to move forward." But the ANC was ahead to agree because the ANC had huge popular support. And the foundation of the whole process moving forward was the two main protagonists that had to agree. It did not mean that they would have the final words. But if one of them objected, there would be no going forward.

And we achieved that and we actually appointed two judges to decide if there was sufficient consensus. We had our first black judge appointed, just in time, close to the ANC and an African speaking judge, who was a very honorable decent person close to the government to decide if there was sufficient consensus. The small parties were not happy with that. But it enabled the process to move forward. But the two big blocks could not agree. The issue was as follows: I call it Group A -the South African government group. They said: "We have to adopt the constitution and then we will put it to a referendum to get legitimacy. We must do it now. Because if we leave the constitution making to a majority-rule government, we will be swept out of the scene completely. And you are asking us now to commit suicide, to hand over all the power to people we have been fighting through democratic elections," and they said on a more principle basis, "the whole point of a constitution is to protect minorities, otherwise you do not need a constitution, you just need an electoral law to have a parliament and the parliament can do what it wants. So, the very reason for having a constitution is to have a notion of fundamental rights and to protect individuals, groups, language groups, cultural groups, political groups from abuse. That is why you have a constitution." That is the position A.

The elaboration of the position B was: "Our people have never had to say how they are going to be governed. They were colonized by the Dutch, the British; the British handed over power to the whites only, not to us. We weren't part of the union of South Africa. And now you want to create a constitution without involving us. The very constitution that came to guarantee our freedom will be based on a self-appointed group -it is true we have our representatives there- but it will lack legitimacy. And we cannot support that. We want a constituent assembly" we said, "elected by the whole nation with a mandate to draft the new constitution. Only such a body will have the legitimacy to create a constitution that will be enduring and accepted by all the people of the country."

So, now you have position A, the constitution with the aim of basically protecting minorities; position B, the constitution will have no legitimacy unless you had any seats in the parliament. But it meant, judges and serious parties, even small groups would be represented. We had to be a two third majority. And the crucial element

was that the negotiated principles in advance; the principles that would prevent the minorities from being abused.

We thought in the ANC and we got simple principles including multi-party democracy and bill of rights. We ended up with 34 and some of them had sub-clauses. While the old regime packing in as much as they could, the ANC trying to leave as much as possible for the democratically elected body. But those principles would be complied with the parliament. And we gave the parliament two years. Otherwise it would go on forever and we were lucky because they went on to the last night of the last day and 1996 was a leap year, so got one extra day.

The text was adopted after intense debate and at this stage huge public involvement and participation was sent up to the counts. And I think the public participation at that stage was not about abstract ideas like 'Do you prefer a federal to an unitarian state; a prime ministerial to a presidential system' in abstract. It was about very specific proposals that would be debated in theme committees and the parliament itself constituted a number of theme committees. And this is where I might say, you have the time of the soldier, the time of the priest and the time of the lawyer. This was the time of the legal academic people being interviewed on television and were speaking. And the legal academics actually played an exceptionally important role. They were not neutral. How can you be neutral when your country is in transformation? You are part of the nation. Many were allied, many had been in the struggle, many had been supporting the other side. But there is something, a certain professional capacity to stand back, to listen to arguments of others, to give and take in debate and to use language to solve problems. And I must say that I was very proud about what my colleagues did in this process. And often it was useful for the political leaders to leave it to the academics. The politicians could not agree, you had to leave it to the academics, because then it looked like a third party in coming up with a solution and then the answer was not "do you like it," but "can you live with it?" And we just said: "Well, we do not like it, but we can live with it." Then we move on quickly before you say you cannot live with it anymore.

So, now we had the text. Let me tell you first a little bit about the involvement of civil society. The first group to get actively involved started very early on. That was the very very first groupings that broke across ordinary party lines. At our first meeting, when we were meeting the enemy -we call them "the enemy", they call us "the terrorists"- and now we were sitting around a table and there was a division in our ranks and their ranks between the smokers and the non-smokers. And we had to decide if smoking was permitted or not. This was in 1992. And the non-smokers got together on our side, we were the anti-smokers and this was the first agreement of the whole constitution making process. No-smoking led our meetings.

But then far more serious, significant was the women's movement; it was growing in South Africa very powerful; strong in the ANC, very active, militant in the ANC but it was also supported outside of the ANC in some of the other parties. And it

was agreed early on that there would be two representatives for each formation at the negotiations: One had to be woman and one a man. And some of the parties were desperate, they did not have enough women to even send them to the different groups but they found them, and it meant: Women's voice was there from the beginning. You will see in our final constitution the very important aspects that were there not because they are rights for women; it was the women's vision introduced into the very notion of freedom. It meant freedom to make choices about reproduction, it meant freedom from fear, from abuse in public and private, from private sources as well as public sources that in our concept of freedom in the final constitution started off with the involvement of women; very active outside and inside the political organizations from the beginning. That was the only reality, what I would call, broad civil society extra partisan movement that had an impact from the beginning.

At the latest second stage, the parliament itself being part of the people, it invited people to write in. Two million wrote in at different stages; it was not accounting to say six hundred ninety nine thousand people support this and two hundred thirty four thousand support something else, just to get a sense of what does motivate people to get ideas, to get themes. We had a wonderful television program called "Future in Perfect." Judge Dennis Davis organized it. It invited all the political parties sending representative to discuss hot potato issues. Some were prime ministers, presidents -ok, not so hot potato.

Rights for gays and lesbians debated publicly in South Africa and the parties had to come up with their different positions. Social and economic rights, should they be in the constitution or not? Capital punishment, should that be in the constitution or not? And the negotiators could not agree early on that issue. We could not delay a decision on capital punishment until the second stage, it was agreed to leave the matter to the constitutional court without expressly allowing it or forbidding it. And we said the broad value system of our constitution; respect for human dignity, did not permit the state to execute citizens and our court unanimously declared capital punishment to be unconstitutional. Now the parliament had a chance to review that. That was debated. And if you wanted to score on that program, you did not have to come dressed in a suite and a tie and make serious ponderous statements, it was on television you do not look good. On TV you must crack a joke, you must be light, you must be witty, fast moving and somehow it took a lot of distinct and ideological rigidity out of the debates. That simple program we, people had to do somehow and present the arguments in manners accessible to the ordinary people.

The value of including the public is not even primarily to get the right answer. The value is the people to feel involved, they feel this is our constitution and more than that, you will never get a chance for public education in terms of what it means to be a citizen equal to that. In case when there is still uncertainty, people really ask the questions. Once you get used to it you get bored, it becomes a ritual routine. So, we had the most extra-ordinary programs of public education about what it

will mean to be a citizen in the new South Africa. How we will be governed, what it means to have rights and you never had rights before, what it means to have your power restricted and controlled before, if you authorize that you could do it. These were the things that were being internalized. So, we were not just writing a text, making a constitution. We were writing a nation. We were preparing a nation for a whole new vision of themselves and of the future.

And we dropped even language -and please I have not been in delicate- we would never speak about the Kurdish problem. It was not a Kurdish problem it is a national problem. If you say "it is a Kurdish problem", you are saying "they are responsible for the problem." We used to have a native problem in our country. It is a problem for the whole society that includes the Kurds, it does not exclude them from that. But it is a Turkish problem. Who we are, what does it mean to be a citizen in our country, how do we live together? And in our country what was absolutely vital was how we manage diversity. Because under Apartheid, diversity was used to give power to some and oppress others. And we had to convert that negative thing into positivity. That diversity can be wonderful for a nation; that different languages, different cuisines, different cultures, different world-views, different religious believes, different outlooks can give a richness and a texture and an excitement and a creativity to a nation; that you do not get if everybody is ordered to blindly support one particular vision.

So, and out of this whole, -I must stress- we had terrible breakdowns, we had negotiations that broken off, we had massacres, we had rallying mass actions. I remember the date of his birthday; I remember the date because I was able to go to the Barcelona Olympic Games in 1992, because the breakdown took place then and I have been offered a ticket and I had to persuade Nelson Mandela to go and he went. And then if he went then I could go. And I might mention in passing it that it would be a dream of mine in the struggle to go on concord, to watch a world cup and to go to olympic games. And when you are fighting and fighting and fighting, you can not have these dreams. And now when you see freedom is coming, you can dream fantasies for something beautiful and lovely in your life and 1992 I went to Barcelona, fantastic games, thank you very much. And I would watch the game and the high jump in the day and at night I would see rallying mass action in South Africa and see that our people were winning the struggle to convince everybody.

So, it was a difficult process we never let go of it. We had a terrible moment when Chris Hani was assassinated by people, who wanted to destroy the new democratic project. He was the General Secretary of the Communist Party, there was almost an eruption. The president asked Nelson Mandela to go on television. He became the *de facto* President of the country, to calm everybody down and that is when we fixed the election date. And that calmed everybody down. So, now I am back, calmer, quieter Albie Sachs, one of the eleven judges declaring the constitution to be unconstitutional.

The constitution complied with 34 principles, overwhelmingly. And we produced almost a textbook and encyclopedia of constitution law, because we had seventy objections, we had to cover separation of powers, bill of rights, right to family, gay rights, preamble, religion; all of that is there. But in nine respects it failed to meet the test. We sent it back to the parliament, the parliament made the corrections it came to us again and that is how we accepted it, and that is how we finally got the constitution of South Africa. Thank you.

Konuşmacılar Hakkında

Albie Sachs, Güney Afrika
Anayasa Mahkemesi Eski Üyesi

Güney Afrika Anayasa Mahkemesi eski üyesi Albie Sachs, dünyadaki en ilerici anayasalardan biri sayılan Güney Afrika Anayasası'nın yapım sürecinde rol aldı. Özgürlük mücadelesi içinde aktif olması nedeniyle tutuklanmasının ardından önce İngiltere'ye sürgüne gönderildi (1966) sonra Mozambik'e geçti. Orada Güney Afrikalı güvenlik ajanlarının arabasına yerleştirdikleri bomba nedeniyle kolunu ve gözünü kaybetti. Güney Afrika'ya döndükten sonra tüm enerjisini ülkede yeni ve demokratik bir anayasa hazırlanması için harcadı. 1994 yılında Nelson Mandela tarafından Anayasa Mahkemesi'nde görevlendirildi ve buradan 2009 yılında emekli oldu. Apartheid rejimi sonrasında Güney Afrika'nın yeniden kurulması için yaptığı katkılardan ötürü York Üniversitesi'nden onursal doktora ünvanı aldı.

Carles Viver Pi-Suñer, İspanya
Barselona Üniversitesi

Katalonya Hükümeti Özerk Çalışmalar Enstitüsü (Institut d'Estudis Autònoms-IEA) direktörü, anayasa uzmanı Carles Viver Pi-Suñer, Andorra Anayasa Mahkemesi başkanı, Katalan Hükümeti Hukuk Danışma Komisyonu üyesi ve Pampeu Fabra Üniversitesi Anayasa Hukuku profesörü olarak çalıştı. IEA'daki görevi süresince, Katalan Otonom Özerklik Kanunu hazırlık çalışmalarında yer aldı. Aynı zamanda Pampeu Fabra Üniversitesi'ni kuran komisyonun üyelerinden biri olarak Hukuk Fakültesi'nin ilk dekanı oldu. 1992-2001 yılları arasında İspanya Anayasa Mahkemesi'nde görev yapan Carles Viver Pi-Suñer 1998-2001 yılları arasında başkan yardımcılığı görevinde bulundu.

Hans-Peter Schneider, Almanya
Aşağı Saksonya Eyaleti Anayasa Mahkemesi Eski Üyesi
Alman Federalizm Araştırma Enstitüsü

Hannover Alman Federalizm Araştırmaları Enstitüsü yetkili müdürü, onursal profesör ve eski yargıç Hans-Peter Schneider anayasa hukuku konusunda uzmandır. 1993-2005 yılları arasında Saksonya Federal Devleti Anayasa Mahkemesi'nde yargıç olarak görev yapan Schneider, bu görevi sırasında Saksonya Anayasa Onur Madalyası aldı. Schneider Almanya hükümeti, Almanya Federal Meclisi ve Devlet Başkanlığı danışmanlık kurulları ve komitelerinde pek çok kez uzman ve siyasi danışman olarak görev yaptı ve Almanya iki kez gerçekleşen federal reform sürecinde oldukça büyük katkıları oldu.

Mirosław Wyrzykowski, Polonya
Anayasa Mahkemesi Eski Üyesi

Polonya Anayasa Mahkemesi eski üyesi Prof. Dr. Mirosław Wyrzykowski 1991 yılından beri Warsaw Üniversitesi Hukuk ve İşletme Fakültesi Karşılaştırmalı Ekonomik Hukuk Departmanı başkanlığı yapmaktadır. 1990-1993 ve 1996-2001 yılları arasında Başbakanlık Yasama Meclisi üyesi, 1999-2001 yılları arasında da Dışişleri Bakanı Hukuki Danışma Kurulu üyesi olarak görev yaptı. Bunların yanında, 1996-2001 yılları arasında Halkla İlişkiler Enstitüsü Anayasacılık ve Hukuk Kültürü Merkezi'nin direktörlüğünü yaptı. Uluslararası Hukuk Bilimleri Derneği Polonya Bölge Başkanı olan Wyrzykowski yönetsel ve anayasal hukuk konularında pek çok eser verdi. Kasım 2001 yılında Polonya Ulusal Parlamentosu tarafından görevlendirilmesinden 2010 yılına kadar geçen sürede Anayasa Mahkemesi'nde görev aldı.

Mithat Sancar

Anayasa hukuku uzmanı olan Mithat Sancar, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Kamu Hukuku Profesörü olarak görev yapmaktadır. Aynı zamanda Taraf gazetesi köşe yazarı olan Sancar, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yönetim Kurulu üyesidir. Sancar, Devlet ve Anayasa Teorisi, İnsan Hakları ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin hukuksal yapısı üzerine çalışmalarına devam etmektedir.

Turgut Tarhanlı

İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı ve aynı üniversitenin İnsan Hakları Hukuku Araştırma Merkezi Müdürü olan Turgut Tarhanlı, uluslararası kamu hukuku, insan hakları hukuku, uluslararası antlaşmalar hukuku, insan hakları aktivizmi, uluslararası barış ve güvenlik hukuku gibi konular üzerine araştırmalar yapmaktadır. 2002 yılında mülteci ve sığınmacı hakları üzerine yaptığı katkıları nedeniyle, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nce (UNHCR) kendisine takdirname sunulmuştur.

Paydaş Kuruluşlar

Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği merkezi Almanya'da bulunan ama dünya çapında 100'den fazla ülkede faaliyet gösteren bağımsız bir düşünce kuruluşudur. Kullandığı tüm kaynaklar kamusal kaynaklardır ve denetime tabidir. FES'in ana amacı yaptığı çalışmalarla temel demokratik değerlerin tüm dünyada yerleşmesine ve gelişmesine katkıda bulunmaktır.

Demokrasinin, sosyal adaletin, ve uluslararası dayanışmanın desteklenmesi ve geliştirilmesi çerçevesinde kurulan diyalog, FES'in Türkiye'deki çalışmalarının da merkezini teşkil etmektedir. FES, Türkiye'de bilgi ve deneyim alışverişini gerçekleştirmek amacıyla Türkiyeli partnerleriyle birlikte çalışma grupları, seminerler, toplantılar ve uluslararası konferanslar düzenlemektedir. FES'in partnerleri arasında kadın örgütleri, sendikalar, meslek kuruluşları, dernekler, araştırma kuruluşları ve üniversiteler gibi sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra hükümet kurumları ve uluslararası örgütler de yer almaktadır.

İstanbul Bilgi Üniversitesi, Bilgi Eğitim ve Kültür Vakfı tarafından 1996 yılında, Türkiye'de üniversite yaşamında yeni bir soluk getirmek amacıyla kuruldu. 45 lisans, 15 meslek yüksekokulu ve 30'dan fazla lisansüstü eğitim programı sunan İstanbul Bilgi Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren 18 araştırma merkezi bulunmaktadır. Laureate International Universities Network'ün bir parçası olarak İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde öğrenciler 27 ülkede ve 60'dan fazla kurumda eğitim görebilir, çift diploma alabilir veya lisans ve yüksek lisans programlarına devam edebilirler. Üniversitenin kurucu ilkesi, herkesin erişebileceği ve mali gücünün yetebileceği, öğrencilerin hayallerinin peşinde koşmalarına izin veren bir eğitim olanağı sağlamaktır.

KÜYEREL, Aralık 1995'te Marksist bir grup tarafından, reel sosyalizmin çözülüşü, solun kuramsal ve günümüzdeki sorunları üstüne düşünmek amacıyla, "Küyerel Düşünce Grubu" olarak kuruldu. "Küresel" ve "Yerel" kelimelerinin kısaltılmışı olarak grubun adı "Küyerel" olarak belirlendi. Ocak 1997- Şubat 2000 tarihleri arasında yayın yapan "Küyerel Yayınları" tarafından felsefe ağırlıklı 14 kitap yayınlandı. 25 Ekim 2005 tarihinde "Küyerel Düşünce Platformu" adı altında, internet ve internet medyası üstünden çalışmalarına başladı.

KÜYEREL; sosyal, ekonomik, siyasal, felsefi, kültürel konularda düşünce üretilmesi ve geliştirilmesi, kamuoyu ile paylaşılması, böylece toplumda demokrasi bilincinin ve kültürünün yaygınlaştırılmasına katkıda bulunmayı amaçlıyor. Mayıs 2010'dan itibaren, Küresel ve Yerel Düşünce Derneği (KÜYEREL) kurumsal kimliğiyle çalışmalarına devam ediyor.

SODEV - Sosyal Demokrasi Vakfı, sosyal demokrasinin tanıtılması amacıyla 1994 yılında kurulmuş olup, sosyal demokrasinin evrensel ilkeleri doğrultusunda seminerler, toplantılar, konferanslar düzenlemekte, raporlar ve yayınlar çıkarmaktadır. İnsan hakları, demokrasi, barış, çevre, ayrımcılıkla mücadele gibi insanı ilgilendiren her konuda, gerektiğinde diğer sivil toplum kuruluşlarıyla ortak çalışmalar yürütür.

Toplumumuzda çoğulcu ve özgürlükçü demokrasinin bütün kavram, kural ve kurumları ile yerleştirilmesi, emeğe, insana ve doğaya saygı anlayışının yaygınlaştırılması, özgürlük, eşitlik, dayanışma, adalet, barış ve dürüstlük gibi değerlerin tüm insanların ortak anlayışı olarak benimsenmesi, sosyal devletin geliştirilmesi için çalışmalar yapmak amaçları arasındadır.

TÜSES, Erdal İnönü'nün fikri önderliğinde 1989 yılında kurulan ve Türkiye'de halen faaliyette bulunan en eski düşünce kuruluşudur. TÜSES kuruluş amacına uygun olarak; sosyal demokrat düşünce ve uygulamalara katkıda bulunmak üzere, araştırmalar yapmakta, konferans ve atölye toplantıları düzenlemekte ve eğitim faaliyetlerinde bulunmaktadır.